

ОНОРЕ ДЪО БАЛЗАК СЕЛСКИЯТ СВЕЩЕНИК

Част 0 от „Човешка комедия“

Превод от френски: Дора Попова, 1985

chitanka.info

СЕЛСКИЯТ СВЕЩЕНИК^[0]

ПЪРВА ГЛАВА

1. СЪПРУЗИТЕ СОВИА

В Долен Лимож на ъгъла на улиците Старата поща и Сите се намираше преди трийсет години едно от онези дюкянчета, в които като че ли нищо не беше се изменило от времето на средновековието. Невнимателният пешеходец рискуваше да се препъне в широките, изпочупени плочи, покриващи неравната и на места разкаляна земя, ако не забележеше навреме всички дупки и издутини на този необичаен паваж. Просмуканите с прах стени представляваха странна мозайка от дърво и тухли, от камъни и желязо, циментирани здраво от времето, а може би и от случая. Повече от сто години насам направеният от огромни греди под, недал нито една пукнатина, се огъваше под тежестта на горните етажи. Построен с гредоред, този дом бе облицован отвън с плочи, образуващи геометрически фигури, и запазваше наивния облик на градски строеж от доброто старо време. Нито един от прозорците, оградени с дървени рамки, украсени някога с резба, която атмосферните влияния бяха унищожили, не стоеше отвесно на мястото си: едни бяха поддали навън, други — навътре, трети заплашваха да се разпаднат на части; а около всеки прозорец от пръстта, взела се Бог знае откъде, в измитите от дъжда пукнатини напролет поникваха бледи цветя, хилави пълзящи растения и рядка трева. Атлазено зелен мъх покриваше тук-там покривите и первазите на прозорците. Ъгловият, така наречен носещ стълб, макар и иззидан от дялан камък, тухли и чакъл, се бе изкривил дотолкова, че ужасяваше погледа с вида си; и сякаш бе готов днес-утре да рухне под тежестта на къщата, билото на чийто покрив се бе снишило вече с около трийсет сантиметра. Ето защо общинските власти и пътното управление, откупили къщата, побързаха да я разрушат и с това да разширят пътя.

Този стълб, издигащ се на ъгъла на двете улици, привличаше вниманието на любителите на лимузенски старини с красиво издълбаната в камъка ниша, където се виждаше статуетка на Богородица, силно пострадала по време на Революцията. Гражданите, претендиращи за археологически познания, съзираха в нея следи от

каменна подставка, предназначена за свещници, където благочестиви лимузенци поставяха запалени свещи, цветя и други свои приношения.

В дъното на дюкянчето дървена стълба, проядена от червеи, водеше към двата горни етажа и тавана. Опряла гръб на съседни сгради, къщата бе лишена от дълбочина и светлината проникваше само от прозорците. Всеки етаж разполагаше с две стаи с по един прозорец, едната от които гледаше към улица Сите, а другата — към улица Старата поща. Такива са били жилищата на занаятчийското съсловие в средните векове.

Тази къща очевидно е принадлежала някога на майстори на ризници, на оръжейни майстори, ножари или други занаятчии, чиято работа е могла да бъде извършвана на открито: в ниските помещения не се виждало нищо, ако не се отворят напълно железните капаци на всяка фасада, където от двете страни на стълба имаше врата, както в много магазини, разположени на ъгъла на две улици. При всяка врата веднага след хубавия каменен праг, изтрит вече от времето, започваше ниска стена с издълбан в нея улей; друг улей бе издълбан в горната греда, подпираща стената на втория етаж.

От незапомнени времена по такива именно улеи плъзгаха тежките капаци, които прикрепяха с огромни железни болтове; затворили после по подобен начин и двете врати, стопаните се чувстваха в домовете си като в крепост.

Разглеждайки помещението, където в първите двамадесет години на нашето столетие според уверенията на очевидци се издигали купища желязо и мед, стари пружини, колела, клепала и всякакви металически отпадъци, хората, у които този остатък от стария град извикваше някакъв интерес, определяха мястото, където е минавал кюнецът на ковашкото огнище — подробност, която потвърждаваше предположенията на археолозите за първоначалното предназначение на дюкянчето.

Първият етаж се състоеше от стая и кухня; вторият — от две стаи. Таванът служеше за хранилище на неща, по-ценни от всички други, нахвърляни безредно в магазина.

Тази къща, давана отначало под наем, бе по-късно купена от някой си Совиа, амбулантен търговец, който от 1792 до 1796 година бе прекосил всички села в кръг от петдесет левги около Оверн, предлагайки грънци, тавички, паници, чаши, с една дума, кухненски

прибори, необходими за най-скромно домакинство, срещу старо желязо, мед, олово или иначе казано, срещу всякакъв метал в какъвто и да било вид. Овернецът заменяше пръстено гърне от две су за половин килограм олово или за килограм желязо, за счупена кирка или изхабена мотика, за стара продънена тенджерка; и винаги като съдия, отстояващ собствените си интереси, теглеше желязото сам. На третата година Совиа започна да изкупува и бакърени изделия.

В 1793 година успя да закупи на държавен търг замък и веднага го разруши до основи и разпродаде, а получената печалба несъмнено удвои, като я пусна в обращение във всички отрасли на търговията си. Впоследствие първите успехи му подсказаха мисълта да постави работата на широка нога с едного от земляците си, живущи в Париж. Ето как идеята за създаване на „Черната банда“^[1], толкова известна с опустошителните си набези, се бе породила в мозъка на стария Совиа, амбулантният търговец, когото цял Лимож в продължение на два и седем години можеше да види в жалкото магазинче сред потрошени камбани, боздугани, вериги, железни греди, изкривени оловни водосточни тръби и всякакви железни вехтории. Трябва обаче да бъдем справедливи към него, като подчертаем, че никога не бе подозирал популярността, нито размаха на това съдружие и бе облагодетелствувал от него само съобразно капиталите, които бе вложил в прочутата банкерска къща „Брезак“.

Уморен от непрестанното тичане по панаири и села, овернецът се установи в Лимож, където в 1797 година се бе оженил за дъщерята на един тенекеджия, вдовец Шампаняк. След смъртта на тъста си той купи къщата, където се настани за постоянно, и продължи да търгува с железни изделия, след като бе обикалял преди това три години заедно с жена си околните села.

Совиа навършваше петдесет години, когато се ожени за дъщерята на стария Шампаняк, но и тя, изглежда, бе на не по-малко от трийсет. Госпожица Шампаняк не беше красива, нито особено привлекателна; родена бе в Оверн и местното наречие, на което се изразяваше, се оказа за жениха непреодолима съблазън; освен това се радваше на могъщо телосложение, което позволява на жените да устояват на най-тежката работа. Носеше на гръб чували с желязо и олово и караше коня, впрегнат в стара бричка, натоварена с грънци — добър параван, зад който мъжът ѝ се занимаваше с прикрито

лихварство. Мургава, румена, цъфтяща от здраве, невестата Шампаняк показваше, когато се смееше, бели и големи като бадеми зъби; а гърдите и бедрата ѝ бяха като на жените, които самата природа е създала да бъдат майки. Ако такова здраво момиче не беше се омъжило по-рано, това бе само по вина на бащата, който, макар и нечел никога Молиер, се придържаше строго към принципа на Арпагон „без зестра“. Но отсъствието на зестра ни най-малко не смути Совиа; впрочем на петдесетгодишен жених не прилягаше да бъде много придирчив и освен това тя щеше да му спести разходите за слугиня. Той не прибави нищо ново към мебелировката на стаята си, където от деня на сватбата до прехвърлянето му в новото жилище имаше само креват с гравирани колонки, украсен с фестонирана завеса и покривка от зелен сарж, сандък, скрин, четири кресла, маса и огледало — всичко донесено от различни места. В горната част на сандъка бяха струпани разнообразни калаени съдове.

Всеки може да си представи, че кухнята не бе по-различна от спалнята.

Мъжът и жената не знаеха да четат — незначителен пропуск във възпитанието, който не им пречеше да смятат чудесно и да търгуват изкусно. Совиа не купуваше нито една вещ, без да бъде уверен, че ще я препродаде със сто процента печалба. За да си спести неудобството да се занимава със счетоводна книга и сметки, плащаше и получаваше само в брой. Впрочем той притежаваше такава остра памет, че когато някоя стока се залежеше пет години в магазина, жена му и той до стотинка си спомняха покупната ѝ цена, както и увеличаващите я всяка година проценти.

С изключение на часовете, когато се занимаваше с домакинство, майка Совиа винаги седеше на старо дървено столче, подпряно до стълба на магазина; тя плетеше, поглеждайки към минавачите и пазейки железарията си, а когато Совиа тръгнеше за стока, сама теглеше и продаваше желязото.

На разсъмване железарят с шум отваряше капаците, кучето хукваше към улицата, а скоро се задаваше и майка Совиа, за да помогне на човека си да разстеле до естествените подпори, каквито се оказваха ниските стени на улица Старата поща и улица Сите, купа ръждясали пружини, звънци, хлопки, счупени оръжейни дула и всякакви още дреболии, които служеха за табела и придаваха доста

жалък вид на магазина, където често се събираха оловни, стоманени и медни отпадъци за повече от двайсет хиляди франка.

Някогашният амбулантен търговец и жена му никога не говореха за богатството си; криеха го, както злодеят крие злодеянието си; дълго време ги подозираха, че нащърбват луидори и екюта. Когато старият Шампаняк умря, съпрузите и не помислиха да съставят опис на имуществото му. С пъргавината на плъх претършуваха всички ъгли на къщата, оголиха я като мъртвец и сами продадоха бакърените съдове в своя магазин.

Веднъж в годината, през декември, Совиа се отправяше за Париж, използвайки пощенската карета. Наблюдателите от квартала предполагаха, че железарят отнася капиталовложенията си в банките сам, за да запази в тайна богатството си. По-късно стана известно, че Совиа, свързал се още на младини с един от най-крупните търговци на метали в Париж, също овернец, внася спестяванията си в банкерската къща „Брезак“, станала опора на прочутото съдружие „Черната банда“, което, както вече казахме, бе създадено по внушение на Совиа.

Совиа бе нисък, пълен мъж с уморено лице, с особено почтен вид, който подкупваше клиента — и това подпомагаше търговията му. Сдържан в увещанията си и видимо безразличен в държането си, той винаги успяваше да доведе докрай замислите си. Здравият руменец едва прозираше през черния металически прах, покриващ белязаното му от ситна шарка лице и къдравите му коси. Челото, нелишено от благородство, напомняше класическо чело, с каквото всички художници рисуват свети Петър, най-земния, най-народния и същевременно най-лукавия от всички апостоли. Той имаше ръце на неизтощим работник с широки, плътни, четвъртити и нарязани с дълбоки пукнатини длани. Гърдите му, яки и мускулести, дишаха здраве. Никога не се раздели с дрехите си на амбулантен търговец: груби подковани обувца, сини, изплетени от жена му чорапи, скрити под кожени гети, кадифени зеленикави панталони, карирана жилетка, на която висеше медният ключ на сребърния му часовник, окачен на излъскана от времето като стомана желязна верижка, къса куртка от кадифето на панталона, а около врата пъстра вратовръзка, захабена вече под брадата. В неделя и в празнични дни Совиа обличаше редингот от кафяво сукно, който пазеше толкова старателно, че не стана нужда да го подменя повече от два пъти за двайсет години.

---

[0] Романът „Селският свещеник“ се печата във вестник „Ла прес“ с прекъсвания от януари до август 1839 година; в този вариант произведението се състои от три части: „Селският свещеник“, „Вероник“ и „Вероник пред прага на смъртта“.

В 1841 година, след значителна авторска преработка, романът излиза в отделно издание; в 1845 година е включен в „Сцени от селския живот“ на първото издание на „Човешка комедия“. ↑

[1] „Черната банда“ — така са се наричали в периода на Реставрацията прекупвачите на аристократични замъци, предназначени за събаряне. ↑

2. ВЕРОНИК

Животът на каторжниците може да се стори разкошен в сравнение с живота на двамата Совиа. Месо ядяха само в празнични дни. Преди да отдели сумата, необходима за всекидневните нужди, майка Совиа старателно претърсваше двата си джоба, скрити между полата и фустата ѝ, и измъквайки оттам някоя оцърбена монета — екю от шест ливри или от петдесет и пет су, — дълго я гледаше със съжаление, преди да я размени. Обикновено съпрузите Совиа се задоволяваха с херинга, червен боб, сирене, твърдо сварени яйца, прибавени към салатата, зеленчуци, приготвени най-пестеливо. Никога с нищо не се запасяваха, с изключение на няколко плитки чесън или лук, които можеха да траят дълго и не струваха кой знае колко; малкото дръвца, с които се отопляваха през зимата, майка Совиа купуваше направо от дърварите и само от ден за ден. Зиме в седем часа, лете в девет семейството лягаше да спи, затваряше магазина, пазен от огромното им куче, което през деня си търсеше храна из всички кухни в квартала. Майка Совиа не изгаряше свещи за повече от три франка в годината.

Но ето че оскъдният и отруден живот на тези хора бе озарен от радост, въздадена им от самата природа, и по този случай за пръв път си позволиха по-големи разходи. През месец май 1802 година на майка Совиа ѝ се роди момиченце. Роди го без ничия помощ и пет дни след раждането отново се залови с домакинството си. Кърмеше детето си сама, седнала на столче на открито, и докато малкото бозаеше, майката продължаваше да продава железария. Млякото ѝ не струваше пари и тя кърми детето си до две години, което впрочем не му се отрази зле.

Вероник стана най-хубавото дете в долния град и минувачите се спираха да ѝ се любуват. По това време именно съседите забелязаха признаци на нежност у стария Совиа, когото дотогава смятаха за напълно лишен от такава. Докато майка Совиа приготвяше обед, той държеше малкото на ръце, люлееше го и му тананикаше овернски песнички. Работниците неведнъж го бяха виждали да стои неподвижен, съзерцаващ с любов заспалата на майчиния си скут

Вероник. Заради дъщеря си той смекчаваше грубия си глас и изтриваше в панталона ръцете си, преди да я вземе. Когато Вероник проходи, бащата приклякаше на няколко крачки от детето и протягаше ръце към него, като му се усмихваше, което оживяваше дълбоките металически бръчки на грубото сурово лице. Човекът от олово, желязо и мед магически се бе преобразил в човек от плът и кръв. Когато някаква мисъл го приковаваше неподвижен като статуя към неговия стълб, един само вик на Вероник мигом го изтръгваше от това вцепенение; тогава той се хвърляше през купищата железни вехтории, сред които преминаха детските години на Вероник. Тя играеше с металическите отпадъци, натрупани в ъглите на големия магазин, без някога да се нарани; излизаше да играе и на улицата или у съседите, но майката никога не я изпускаше от очи.

Не ще бъде излишно да добавим, че съпрузите Совиа бяха крайно религиозни. В разгара на революцията Совиа съблюдаваше строго неделните дни и празниците. Два пъти вече по чудо се бе спасил от гилотината, задето присъствувал на богослужението на незаклел се свещеник^[2]. Но в края на краищата попадна в затвора затова, че бе спасил живота на някакъв епископ и му бе помогнал да се укрие. За щастие амбулантният търговец умееше да борави с пили и с железни решетки и скоро избяга. Осъдиха го на смърт задочно, но право да си кажем, никога не се представи, за да изпълнят присъдата му, и човекът си умря от естествена смърт.

Майка Совиа споделяше благочестивите му чувства. Скъперничеството на тази съпругеска двойка отстъпваше само пред гласа на религията. Старите търговци на желязо щедро заплащаха за освещаване на хляба и пущаха едри монети в църковната купа. Когато викарият от катедралата „Сент Етиен“ идваше при тях за помощ, Совиа или жена му без възражения и гримаси на недоволство веднага предлагаша това, което смятаха за свой дял в милостинята, събирана из цялата енория. След 1799 година нишата в стълба, където стоеше осакатената статуетка на Богородицата, винаги бе украсена с осветен на Великден чемшир. А когато разцъфваха цветята, минувачите често виждаха пред Мадоната свежи букетчета в чашка от синьо стъкло, особено след раждането на Вероник. По време на религиозните процесии съпрузите Совиа грижливо украсяваха дома си с драперии и

цветни гирлянди и вземаха участие в издигането на уличния олтар — гордост на техния квартал.

Вероник Совиа бе впрочем възпитана в благочестие и християнско смирение. На седемгодишна възраст бе поверена на грижите на монахиня от Оверн, на която съпрузите Совиа бяха сторили на времето си някакви дребни услуги. Когато се касаеше до самите тях или до времето им, и двамата биваха любезни и услужливи като всички сиромаси, отзивчиви едни към други в нищетата си. Монахинята научи Вероник на четмо и писмо, запозна я с историята на богоизбрания народ, с катехизиса, със Стария и Новия завет, обясни ѝ четирите действия по смятане. И това бе всичко — сестрата намери, че е достатъчно и дори прекалено много.

Към деветата си година Вероник смая квартала с хубостта си. Всеки се възхищаваше от лицето, което обещавахе да стане достойно за четката на художници, стремящи се към прекрасния идеал. В момичето, наричано „малката Мадона“, отсега още можеха да се отгатнат бъдещата стройна фигура и нежната белота на кожата. Златни къдрици подчертаваха чистотата на чертите ѝ. Който е виждал великолепната малка Богородица от прочутата картина на Тициан „Въведение в храма“, ще си представи каква е била в детството си Вероник: същата простодушна невинност, същото ангелско учудване в погледа; същото просто и благородно държане, същата царствена осанка.

Единадесетгодишна, Вероник заболя от шарка и остана жива благодарение грижите на сестра Марта. За двата месеца, когато дъщеря им бе в опасност, съпрузите Совиа показаха на съседите цялата мяра на своята родителска любов. Совиа прекрати търговските си пътувания. Не излизаше от магазина, час по час изтичваше при дъщеря си и нощи наред неотлъчно бодърствуваше с жена си край леглото ѝ. Неговата няма болка изглеждаше толкова дълбока, че никой не се осмеляваше да му заговори; съседите го гледаха със състрадание и се осведомяваха за здравето на Вероник само от сестра Марта. В дните, когато опасността достигна връхната си точка, минувачи и съседи виждаха как от очите на Совиа за пръв и единствен път в целия негов живот се лееха сълзи по хлътналите му бузи; той дори не ги избърсваше и с часове седеше като замаян, с угаснал, невиждащ поглед

и несмеещ да отиде при дъщеря си — в такова време твърде лесно можеха да го оберат.

Спасиха Вероник, но хубостта ѝ погина. Това прелестно лице придоби равен червено-кафеникав тен и се покри с множество груби ямички, пробили дълбоко нежната кожа, наранена сякаш с удари от чук. Потъмнялото чело бе също белязано с отпечатъка на жестоката болест. Най-очебиещо бе несъответствието между керемидения цвят на лицето и пепеляворусата коса — то разрушаваше някогашната хармония. Дълбоките, неравни разкъсвания на кожната тъкан развалиха чистотата на профила, нарушиха линията на носа, загубил гръцката си форма, и нежните и фини очертания на някога бялата като фарфор брадичка. Болестта пощади само онова, което не можеше да поразите: очите и зъбите. Но Вероник не загуби грацията на тялото си, мекотата на линиите му и гъвкавостта на талията. На петнадесет години тя съвсем не изглеждаше зле и което особено радваше родителите ѝ, стана скромна и добра девойка, енергична, трудолюбива и усърдна къщовница.

Когато Вероник оздравя и прие първото си причастие, родителите ѝ отделиха за нея две стаи на втория етаж.

Суров към самия себе си и към жена си, Совиа прояви тогава изненадваща загриженост за домашния уют на Вероник; той изпитваше смъртно желание да утеши дъщеря си за загубата, значението на която тя сама още не разбираше. Загубвайки красотата си, която бе гордост за тези двама хора, Вероник стана за тях още по-скъпа и ненагледна.

Един ден Совиа домъкна на гръб купения случайно гоблен и сам го провеси в стаята на Вероник. При разпродажба на търг на някакъв замък той задържа за нея леглото в червена дамаска на знатната дама, завесите, както и креслата и столовете, облечени със същата тъкан. С тези и други старинни вещи, истинската цена на които така и не научи, Совиа подреди двете стаи на дъщеря си. На прозорците постави саксии с резеда и всеки път, когато излизаше, ѝ донасяше ту розови храсти, ту карамфили, ту други цветя, с които несъмнено се снабдяваше от градинарите или механджиите. Ако Вероник можеше да съди за характера, навиците и невежеството на родителите си, тя би оценила колко любов бе вложена в тези дребни неща, но тя просто ги обичаше от цялата си душа и за нищо не се замисляше.

Вероник имаше най-хубавото бельо, каквото майка ѝ можеше да намери при търговците. Майка Совиа позволяваше на дъщеря си да избира за дрехите си платове по свой вкус. И бащата, и майката не можеха да се нарадват на скромността на дъщеря си, у която нямаше ни най-малка склонност към разточителство. Вероник се задоволяваше със синя копринена рокля за празнични дни, в работни дни и зиме носеше рокля от груба мериносова вълна, а лете — от раирана басма.

В неделя ходеше с родителите си на църква, а след вечерня — на разходка по брега на река Виена или из околностите на града. В делнични дни Вероник си седеше у дома и взеше гоблен, парите от чиято продажба бяха предназначени за бедните. И така, тя бе образец на най-скромна, най-целомъдрена и най-примерна девойка. Понякога шиеше бельо за богоугодни заведения. Редуваше работата с четене и четеше само онези книги, които ѝ предлагаше викарият от църквата „Сент Етиен“, свещеник, когото сестра Марта бе представила на семейство Совиа.

Законите на семейното скъперничество не се отнасяха по никакъв начин до Вероник. Майка ѝ готвеше отделно за нея, щастлива, че може да ѝ осигурява най-доброкачествена храна. Родителите ѝ продължаваха да се задоволяват с орехи, корав хляб, херинга и фасул с подсолено масло, докато за Вероник нищо не им се струваше достатъчно вкусно и прясно.

— Вероник трябва да ви струва скъпичко — казваше на татко Совиа живеещият срещу тях шапкар, който си кроеше планове за своя син и Вероник, изчислявайки състоянието на железаря на не по-малко от сто хиляди франка.

— Да, съседе, да — отвърщаше старият Совиа. — Би могла да ми поиска десет екю и аз на драго сърце бих ѝ ги дал. Тя има всичко, каквото поиска, но сама за нищо не ме е помолила. Кротка е като агънце!

Вероник действително не знаеше цената на нещата; тя никога от нищо не беше се нуждала. За пръв път видя златна монета в деня на сватбата си и никога не бе имала свое портмоне. Майката купуваше и даваше на дъщерята всичко, каквото ѝ се нравеше; дори когато искаше да подаде милостиня на просяк, търсеше стотинки в джобовете на майка си.

— Та тя не ви струва скъпо — забелязваше тогава шапкарят.

— Така ли си мислите? — възразяваше Совиа. — Вие и с четиридесет екю не бихте излезли наглава. Ами стаята й! Само мебелите струват повече от сто екю, но когато човек има една-единствена дъщеря, може да си позволи такъв разкош. В края на краищата малкото, което притежаваме, ще остане само на нея.

— Малкото? Но вие трябва да сте богат, татко Совиа. Ето вече четиридесет години въртите търговия без всякаква загуба.

— Е, няма да ми прережат гърлото за хиляда и двеста франка! — отвърна старият железар.

От деня, в който Вероник загуби нежната си красота, привличаща възхитените погледи на всички жители в квартала, татко Совиа удвои енергията си. Търговията му се оживи дотолкова, че сега той пътуваше до Париж по няколко пъти в годината. Всички разбраха, че иска да изкупи чрез богатството си онова, което на свой език наричаше „недъг“ на дъщеря си. Когато Вероник изпълни петнайсет години, във вътрешния ред на дома настъпиха големи промени. След завършване на трудовия ден майката и бащата се качваха в стаята на дъщеря си и тя цяла вечер им четеше при светлината на лампата, поставена зад пълния с вода стъклен глобус, „Жития на свети“ или „Назидателни писма“ — с една дума книги, които й даваше техният викарий. Старата Совиа плетеше, надявайки се да покрие по този начин разноските за маслото. Съседите можаха да наблюдават от прозорците двамата старци, които, неподвижни като китайски фигурки в креслата си, с възхищение слушаха дъщеря си, напрягайки със сетни сили ума си, хладен за внушения, които не го насочваха към търговия и религия.

Срецаха са се несъмнено в света девойки, чисти като Вероник, но нито една от тях не е била по-чиста и по-скромна. Нейната изповед можеше да удиви ангелите и да възрадва светата Богородица.

На шестнайсет години Вероник разцъфна напълно и стана това, което трябваше да бъде. Бе средна на ръст — нито баща й, нито майка й бяха високи; но фигурата й се отличаваше с изящна гъвкавост и с онази пленителна, така трудно отдаваща се на художниците мекота на линиите, които самата природа изрязва с тънкия си резец и чиито хармонични форми окото на познавача забелязва дори през бельото и грубите дрехи, в края на краищата само леко покриващи голото тяло. Чужда на всяко притворство, Вероник подчертаваше своята прелест

чрез прости и естествени движения, без да мисли ни най-малко за това. Красотата ѝ придоби пълна сила, ако ни е позволено да заимствуваме от юридическия език това изразително определение. Тя имаше закръглените плещи на овернчанки, пухкавите розови ръчички на хубава кръчмарска прислужничка, пълнички нозе, ала стройни и отговарящи на фигурата ѝ.

Понякога у Вероник се забелязваше възхитително, чудесно превращение, което обещавахе да подари на любовта скритата за всички погледи жена. Може би това именно явление предизвикваше у родителите възторга пред красотата ѝ, която за голямо учудване на съседите те наричаха божествена. Първи забелязаха тази особеност свещениците от катедралата и богомолците, стоящи редом с олтара. Когато Вероник пламнеше от някакво силно чувство — а религиозният възторг, обзел я по време на първото причастие, разбира се, бе за такава невинна девойка едно от най-силните вълнения, — сякаш вътрешно озарение заличаваше със светлината си ужасните следи от вариолата и чистото, лъчезарно лице от детството ѝ отново възкръсваше в някогашната си красота. То сияеше през грубата обвивка, нахвърлена от болестта, както сияе цветето, тайнствено надничащо из осветените от слънцето морски глъбини. Вероник се променяше за няколко секунди: малката Мадона се появяваше и изчезваше като небесно видение. Зениците ѝ, надарени с особена подвижност, в такива минути буквално разцъфваха и небесносиният ирис се превръщаше в едва забележимо кръгче. Това мигновено преобразяване на очите, наблюдавано при орлите, довършваше удивителната промяна във външността на Вероник. Буря на съдържани страсти или сила, идеща от глъбините на душата, разширяваше зениците ѝ посред бял ден, а не в тъмнина, както става с другите хора, и заливаше с тъмно сребро лазура на тези ангелски очи. Така или иначе, никой не можеше без вълнение да гледа Вероник, когато тя след единението си с Бога се връщаше от олтара на мястото си, показвайки се пред цялата енория в някогашния си блясък. В такива минути красотата ѝ затъмняваше красотата на най-очарователните жени. Какво спокойствие обещавахе на влюбения и ревнив мъж този телесен воал, скриващ съпругата му от чуждите погледи, воал, който може да смъкне само ръката на любовта.

Устните на Вероник бяха прекрасно очертани и сякаш изписани с кармин — така играеше в тях горещата ѝ и чиста кръв. Брадичката и долната част на лицето бяха малко натежали в смисъла, който придават на тази дума художниците; но тази пълнота съгласно безжалостните закони на физиогномиката^[3] е белег на почти болезнена сила на страстта. Изваяното царствено чело бе увенчано с диадема от блестяща гъста коса, придобила сега кестеняв оттенък.

От шестнадесетата си година до деня на омъжването си Вероник бе тъжна и замислена. Живеейки в дълбока самота, тя подобно на всички самотни души се отдаваше на съзерцание на своя вътрешен мир: развитието на мисълта, причудливото смещение на образи, свободния полет на чувствата, стоплени от чистия живот. В хубав ден минувачите по улица Сите можеха, вдигайки глава, да видят дъщерята на Совиа, която седеше замислена до прозореца и шиеше, бродираше или везеше на канава. Главицата ѝ ясно се открояваше сред цветята, придаващи поетичен вид на стария прозорец с тъмнокафяв пропукан перваз и матови стъкла с оловни рамки. Понякога отражението от червените копринени завеси падаше върху тази и без друго живописна главица; подобна на алено цвете, Вероник грееше във въздушната градинка, така грижливо поддържана от нея върху перваза на прозореца. В този стар, прелестен със своята наивност дом най-примамливото за окото бе образът на младата девойка, достоен за Миерис, Ван Остад, Тербург или Жерар Доу и поставен в една от онези изкривени, потъмнели прозоречни рамки, които така се отдаваха на техните четки. Когато някой чуждоземец, поразен от тази гледка, спираше пред къщата и разтвори уста, устремяваше поглед към втория етаж, старият Совиа подаваше глава на улицата дотолкова, че едва не изгубваше равновесие, уверен, че дъщеря му седи до прозореца. Убедил се в това, той потриваше ръце и казваше на жена си на овернско наречие: „Е, старо, погледни как се любуват на дъщеря ти!“

В 1820 година в простия и безметежен живот на Вероник един най-обикновен случай, който би бил без значение за всяка друга млада душа, оказа пагубно влияние върху цялото ѝ бъдеще. В един от отменените от революцията празнични дни, когато семейство Совиа затваряше магазина си и отиваше на църква или на разходка, макар целият град да продължаваше да работи, Вероник съгледа във

витрината на една книжарница книгата „Павел и Виргиния“. Прелиствайки красиво илюстрираното томче, Вероник поиска да го купи и баща ѝ заплати сто су за фаталната книжка, а после я пъкна в обемистия джоб на редингота си.

— Не следва ли да я покажеш на господин викария? — запита майката, за която всяка печатна книга криеше в себе си нещо нечестиво.

— Това си и мислех — отвърна просто Вероник.

Девојката прекара цялата ноц в четене на романа — една от най-трогателните книги, написани на френски език. Рисувац една почти библейска и достойна за младите години на човечеството взаимна любов, той преобрази душата на Вероник. Божествена или дяволска ръка смъкна завесата, скривала дотогава от нея природата. Спотаилата се в хубавата девојка малка Мадона намери на сутринта цветята по-красиви от вечерта, отгатна символичния им език, устреми възторжен поглед към лазурния небосвод и безпричинни сълзи закапаха от очите ѝ.

В живота на всяка жена настъпва момент, когато разбира участта си, когато цялото ѝ същество, дотогава безмълвно, властно дава да се почувствува присъствието му. Дремещото в жената шесто чувство невинаги го пробужда мъжът, избран от неволния ѝ бегъл поглед. Може би по-често го пробужда някакво неочаквано зрелище, прекрасен пейзаж, четиво, пицно религиозно празненство, съчетание на естествени ухания, чудесна, тиха утрин, окъпана в розови мъгли, галещите звуци на божествена музика, с една дума, някакво внезапно движение в глѐбините на нашата душа или тяло. На самотната девојка, затворена в своя мрачен дом, девојката, която никога не беше чула нечиста дума и до чието невинно съзнание не бе стигнала лоша мисъл, на ангелоподобната възпитаница на сестра Марта и на добрия викарии тайната на любовта, съставляваща живота на жената, бе разкрита от тази пленителна книга, от ръката на гения. За всяка друга девојка подобна книга би била безопасна. За Вероник тя се оказа пострашна от най-непристойните книги. Развращаването е относително понятие. Има възвишени, девствени натура, които една-единствена мисъл може да опустоши, тъй като не подозират необходимостта от съпротива.

На другия ден Вероник показа книгата на добрия свещеник и получи одобрението му — с такава любов и доверие се приемаше тя от хората в онези години. Но горещото дихание на тропиците, упойващата красота на пейзажите и почти юношеската непорочност на една, бих казал, свята любов упражниха дълбоко въздействие върху Вероник. Кроткият, благороден образ на автора ѝ внуши съдбовното човешко вярване — преклонение пред идеала. Тя се отдаде на мечти за възлюблен, подобен на Павел. Нейното въображение ѝ рисуваше сладострастни картини в лесовете на благоуханен остров. В детското си увлечение наименува зеленото островче на Виена, разположено под Лимож, почти срещу предградието Сен Марсиал, остров Ил дьо Франс. Мисълта ѝ насели този остров с фантастични създания, каквито си измислят всички млади девойки, дарявайки ги със собствените си съвършенства. Дълги часове тя преседяваше до прозореца, вглеждайки се в минаващите занаятчии, единствените мъже, за които скромното положение на родителите ѝ позволяваше да мисли. Свикнала с мисълта за брак с човек от народа, тя при все това чувствуваше в себе си дълбоко отвращение от всяка грубост. Ето защо обичаше да си измисля романи, каквито всички девойки съчиняват за себе си. Може би лелееше с жар, естествена за девствено и изтънчено въображение, прекрасната мисъл да облагороди едного от тези хора, да го издигне до висотата, където се рееха мечтите и; може би превръщаше в Павел някой юноша, избран от погледа ѝ само за да въплъти в живо същество безумните си мечти — така обхванатите от мраз изпарения на атмосферната влага кристализират по клонките на крайпътните дървета. Понякога в мечтите си се устремяваше в бездънни гълбини и ако често на челото ѝ след завръщане от надзвездни висоти сияеше отблясък на небесно сияние, още по-често изглеждаше, като че държи в ръце цветя, събрани по бреговете на потока, който бе следвала до самото дъно на пропастта.

При топло време Вероник, уловила под ръка стария си баща, се отправяше на разходка край брега на Виена и там разтваряше душата си за красотата на небето и полята, за пурпурното великолепие на залязващото слънце, за свежото дихание на тихите, окъпани в роса утрини. Цялото ѝ същество дишаше поезия. Старателно сресваше и навиваше къдриците си, които дотогава просто прибираще в плитки и ги увиваше около главата си. В облеклото ѝ неусетно се появи

изисканост. Дивата лоза, свободно плъзнала по стария бряст, сега бе пресадена, подрязана и се обвиваше около кокетна зелена решетка.

Една декемврийска вечер в 1822 година при стария, вече седемдесетгодишен Совиа, завърнал се неотдавна от Париж, дойде свещеникът и между другото му каза:

— Помислете да задомите дъщеря си, Совиа! На вашата възраст не бива да отлагате изпълнението на този толкова важен дълг.

— А иска ли Вероник да се омъжи? — запита смаян старецът.

— Както пожелаете, татко — отвърна тя, свеждайки очи.

— Ще я омъжим! — извика с усмивка дебелият майка Совиа.

— А защо ти, старо, не ми каза нищо, преди да замина? — възрази Совиа. — Сега ще трябва отново да се връщам в Париж.

---

[2] ... *незаклел се свещеник* — по време на революцията свещениците били длъжни да се закълнат във вярност към републиканското правителство, иначе се лишавали от право да служат в църква. ↑

[3] *Физиогномика* — лъженаука, съгласно която човешкият характер може да се определи по чертите на лицето и формата на черепа. Основател на физиогномиката е швейцарският учен и богослов Йохан-Каспар Лафатер (1741–1801). ↑

3. ГОСПОДИН ГРАСЛЕН

Жером-Батист Совиа, в чиито очи богатството се отъждествяваше с щастието, а любовта и бракът бяха само средство да предаде другиму състоянието си, се бе заклел да омъжи Вероник за богат буржоа. Отдавна вече тази мисъл се бе превърнала у него в решение. Неговият съсед, богатият шапкар, разполагащ с две хиляди ливри доход, бе поискал вече за сина си, комуто възнамеряваше да предаде предприятието си, ръката на Вероник, известна в целия квартал със своето примерно поведение и благочестие. Совиа вежливо отказа, дори не съобщи за това на Вероник. На другия ден след като свещеникът, тачен и уважаван от съпрузите Совиа, заговори за необходимостта да се омъжи Вероник, чийто духовен наставник бе сам той, старецът се обръсна, надяна празничния си костюм и излезе от дома, без да се обади на жена си, нито на дъщеря си. И едната, и другата разбраха, че Совиа бе тръгнал да си дири зет. Старецът се отправи към господин Граслен.

Господин Граслен, богат лиможки banker, на времето си бе дошъл като Совиа, без грош в джоба, от Оверн да си търси щастието. Станал разсилен при един финансист, той подобно на мнозина други направи кариера благодарение на своята пестеливост, а така също и на щастливите обстоятелства. Касиер на двайсет и пет години, а след десет години съдружник на bankerската къща „Пере и Гростет“, той се оказа господар на кантората, след като бе успял да отстрани двамата стари банкери, оттеглили се в именията си и оставили при невисок процент капиталите си на негово разположение.

Пиер Граслен, тогава четиридесет и седем годишен, притежаваше, ако вярваме на слуховете, шестстотин хиляди франка. Славата за богатството на Пиер Граслен неотдавна се бе разнесла из целия департамент. Всички се възхищаваха от неговата щедрост, изразила се в това, че си бе построил в новия квартал близо до площада Дърветата, предназначен да придаде приятен облик на Лимож, красив дом, стоящ на първа линия и наподобяващ с фасадата си обществена сграда. Пиер Граслен не се решаваше да го мебелира,

макар да го бе завършил преди шест месеца; този дом му струваше толкова скъпо, че той под всякакъв претекст отлагаше настаняването си в него. Самолюбието му може би го бе увлякло до пределите на онези мъдри закони, които досега бяха управлявали живота му. Здравият разум на търговец му подсказваше, че вътрешната уредба на дома трябва да бъде в пълно съответствие с ясно изразения характер на фасадата. Мебелите, среброто и останалите неща, необходими за живота в такъв луксозен дом, трябваше съгласно неговите сметки да струват не по-малко от самата постройка. Въпреки одумките на целия град, насмешките на хората от търговските среди и благонамерените увещания на близките, банкерът продължаваше да си живее в приземния етаж на стария влажен и мръсен дом на улица Монтан манин, където бе положил начало на своето богатство. Обществото злословеше, ала Граслен заслужи одобрението на двамата си бивши съдружници, които поощряваха необичайната му твърдост.

Богатството и начинът на живот на човек като Пиер Граслен не можеха да не предизвикат интерес в много семейства на провинциалния град. Не едно предложение за женитба бе получил господин Граслен за последните десет години. Но ергенският живот бе толкова удобен за човек, зает от сутрин до вечер, винаги уморен от пътувания, отрупан с работа, дебнеш изгодните дела, както ловецът дебне дивеча. И затова Граслен не попадна нито в една от уловките, поставени от честолюбиви майки, жадуващи да осигурят за дъщерите си такъв блестящ жених. Граслен, този Совиа във висшите кръгове, отделяше за своите лични нужди не повече от четиридесет су на ден и се обличаше не по-добре от втория си помощник.

Двама писари и един разсилен му бяха достатъчни, за да извършва огромни и сложни сделки. Единият от писарите завеждаше кореспонденцията, другият държеше касата. Душата на всяка сделка бе самият Пиер Граслен. Двамата помощници, издирени измежду роднините му, бяха хора сигурни, благоразумни, приучени на труд като него. Колкото до разсиления, животът му не бе много по-различен от този на тежкотоварен кон.

По всяко време на годината Граслен ставаше в пет часа и лягаше не по-рано от единадесет; ползуваше услугите на една само надничарка, някаква стара овернчанка, която му готвеше. Пръстените съдове и грубото домашнотъкано бельо съответствуваха напълно на

заведения в дома ред. На старата овернчанка бе заповядано да не изразходва повече от три франка дневно за всички нужди на домакинството. Младият разсилен изпълняваше също задълженията на слуга. Писарите почистваха стаите си сами. Почернелите дървени маси, продънените сламени столове, пълните с книжа шкафове, жалките дървени легла — цялата мебелировка на кантората и на разположените над нея три стаи не струваше и хиляда франка, включително огромната зазидана в стената желязна каса, останала на Граслен в наследство от неговите предшественици, до която спеше разсилният заедно с две бдящи кучета.

Граслен не се появяваше често в обществото, където така усърдно се занимаваха с неговата особа. Два-три пъти в годината обядваше у главния бирник, с когото го свързваше работата му. Понякога биваше на обяд и в префектурата — за голямо негово съжаление бе избран за член на Съвета на департамента. „Там само си губя времето“ — казваше той. Случваше се, впрочем много рядко, събратята му да го задържат за обяд или вечеря след сключване на някаква сделка. От време на време посещаваше и бившите си господари, които прекарваха зимата в Лимож. Граслен така малко държеше на светските връзки, че за двацет и пет години не бе предложил никому чашка вода. Когато минаваше по улицата, всички го сочеха и казваха: „Ето господин Граслен!“ С други думи, ето човека, дошъл в Лимож без грош в джоба и притежаващ сега огромно богатство! Овернският банкер бе образец, който не един баща сочеше на сина си, и повод за язвителните бележки, с които не една жена обсипваше мъжа си.

Не е трудно да се досетим поради какви причини човекът, станал ос на финансовата машина в Лимож, решително отхвърляше преследващите го разнообразни предложения за женитба. Дъщерите на банкерите Пере и Гростет се бяха омъжили преди времето, когато положението на Граслен му позволяваше да се ожени за някоя от тях, но тъй като всяка от тези дами имаше малки дъщери, то в края на краищата оставиха Граслен на мира, предполагайки, че старият Пере или проницателният Гростет отдавна са замислили да оженят Граслен за една от своите внучки.

Совиа по-внимателно и по-сериозно от всеки друг следеше неотклонния възход на своя земляк, с когото се бе запознал по време на

установяването му в Лимож; но разликата в положението им стана, поне привидно, така голяма, че старото приятелство, и без друго не особено дълбоко, съвсем излиня. Но така или иначе, Граслен не забравяше земляка си и охотно бърбеше с него, когато случайно го срещнеше. Разговаряха си на овернско наречие и бяха, по стар навик, на „ти“.

Когато главният бирник в Бурже, най-младият от братята на Гростет, омъжи в 1823 година дъщеря си за най-младия син на граф Дьо Фонтен, Совиа разбра, че Гростетови оттук нататък не ще искат да приемат в семейството си Граслен.

След разговора с банкера Совиа се върна за обяд много доволен и влизайки в стаята на дъщеря си, каза на двете жени:

— Вероник ще бъде госпожа Граслен.

— Госпожа Граслен? — възкликна майка Совиа изумена.

— Възможно ли е това? — промълви Вероник, която никога не беше виждала Граслен и чието въображение ѝ го представяше толкова недостъпен, колкото Ротшилд за парижката гризетка.

— Да, работата е в кърпа вързана! — тържествено заяви старият Совиа. — Граслен ще обзаведе великолепно дома си; ще изпише за нашата дъщеря най-хубавата каляска от Париж и най-хубавите коне от Лимузен, ще закупи за нея земя за пет хиляди франка, а къщата ще припише на нейно име. С една дума, Вероник ще стане първата дама в Лимож, най-богатата в департамента, и ще води Граслен за носа.

Възпитанието, религиозните убеждения, безпределната любов към родителите и невежеството ѝ попречиха на Вероник да изрече каквото и да било възражение; тя дори не помисли, че се разпореждаха с нея без нейно съгласие.

На следващия ден Совиа отпътува за Париж и отсъства почти цяла седмица.

Пиер Граслен, както вероятно предполагате, бе човек на практическото дело и знаеше цената на думите. Речено — сторено. През февруари 1822 година необичайна новина порази като гръм от ясно небе целия Лимож: разкошната къща на Граслен се мебелира богато — дни наред коли една след друга пристигаха от Париж и се разтоварваха в двора ѝ. Из града тръгнаха слухове за прекрасните, подбрани с изискан вкус мебели в старинен или съвременен стил, съгласно модата. Прочутият златар Одио изпрати с пощенската кола

превъзходни сребърни съдове и прибори. Накрая пристигнаха три екипажа — каляска, купе и кабриолет, увити в слама като драгоценности. „Господин Граслен се жени!“ За една-единствена вечер тези думи се понесоха от уста на уста в салоните на висшето общество, в семействата, в магазините, в предградията, а скоро и в целия Лимузен. Но за коя? На този въпрос никой не можеше да отговори, В Лимож се бе появила тайна.

4. ЖЕНИТБАТА

След завръщането на Совиа от Париж една вечер в девет и половина часа се състоя първото вечерно посещение на господин Граслен. Вероник го очакваше, облякла синята си копринена рокля с дантели и с широко подгънатата батистена якичка. Разделената ѝ на път и пригладена до блясък коса беше пристегната отзад в кок. Вероник седеше на мек стол редом с майка си, настанена в ъгъла до камината в дълбоко, облечено с червено кадифе кресло с украсен с резба гръб — остатък от разкоша на някакъв стар замък. Буен огън пламтеше в камината. От всяка страна на перваза ѝ се виждаха старинни часовници, истинската цена на които семейство Совиа, разбира се, и не подозираше, а в двата медни аплика, направени във вид на лозови листа, горяха по шест свещи, осветявайки кафявата стая и Вероник в пълния разцвет на красотата ѝ. Старата Совиа беше облякла най-хубавата си рокля. Прекосил безмълвната в този час улица, а после изкачил се в меката полутъма по старата стълба, Граслен се появи пред скромната и наивна Вероник, все още отдадена на сладостни мечти за любовта, породени в душата ѝ от книгата на Бернарден дьо Сен Пиер.

Дребен и тънък, Граслен имаше гъста, подобна на четка черна коса, изпод която рязко се открояваше червеното му като на алкохолик лице, осеяно с гнойни пришки — кървящи или готови да се пукнат.

Този цъфтеж на възпалената кръв, разгорещена от непрекъснат труд, от грижи, от страст към сделки, от безсънни нощи, от аскетичното безумие на волята му, откъсващо го от живота, приличаше едновременно на проказа и на краста. Въпреки всички настоявания на неговите съдружници и помощници, както и на лекаря, банкерът не намери сили да се подчини на медицинските предписания, които биха предотвратили или забавили развитието на болестта, изостряща се с всеки ден. Той искаше да оздравее, правеше в продължение на няколко дни бани, пиеше предписаното му лекарство, но, повлечен от потока на сделките, забравяше собственото си здраве. Дори беше намислил да преустанови за известно време занятията си, да пътешествува, да предприеме водолечение; но кой ловец на милиони може да се спре?

На това пламнало лице блестяха две сиви очи, изпъстрени със зеленикави жилчици и кафяви точки; две жадни, проникателни очи, проникващи в дълбините на сърцето, две безжалостни очи, пълни с решимост, с прямота и пресметливост. Граслен имаше чип нос, уста с дебели, чувствени устни, изпъкнало чело, бузи на присмехулик и месести уши с плътни краища, проядени от болестта. С една дума, това бе античен сатир, фавън в редингот и черна сатенена жилетка, с бяла връзка около шията. Широките, яки плещи, носили някога тежести, вече се бяха огънали; прекомерно развитият торс се опираше на къси бедра с нескопосно прикрепени към тях нестройни нозе. Мършавите космати ръце завършваха с изкривените пръсти на хора, свикнали да броят златни монети. Бръчките на лицето започваха от слепите очи и се спущаха на успоредни бразди към устата както у всички, вълнувани единствено от материални интереси. Склонност към бързи решения се четеше в острата извивка на веждите. А устните, при все че бяха сурово стиснати, издаваха скрита доброта, прекрасна душа, погребана под купища дела, може би полузадушена, но още способна да се възроди при съприкосновение с женска ръка.

При появяването на този човек сърцето на Вероник трепна, пред очите ѝ внезапно притъмня; стори ѝ се, че извика, но всъщност бе запазила мълчание, не снемайки от него неподвижния си поглед.

— Вероник, ето господин Граслен — ѝ каза тогава старият Совиа.

Вероник стана, кимна с глава, отново седна на стола и погледна майка си, която се усмихваше на милионера и изглеждаше както и Совиа толкова щастлива, толкова щастлива, че бедната девойка намери в себе си сили да скрие обхваналите я ужас и отвращение. В завързалия се разговор стана дума за здравето на господин Граслен. Банкерът се огледа в поставеното в абаносова рамка огледало с олющени краища и простоудушно забеляза: „Аз не съм красив, госпожице.“ Обясни червеникавия цвят на възпалената си кожа със своя кипящ живот, разказа как пренебрегвал съветите на лекарите и изрази надежда, че всичко ще се промени, когато в дома му влезе жена и започне да го обгрижва по-добре от самия него.

— Та коя жена си взема мъж заради лицето му! — възкликна старият железар, като тупна силно земята си по рамото.

Обяснението на Граслен се позоваваше на естествените чувства, с които в една или друга мяра е надарено всяко женско сърце. Вероник си помисли, че и нейното лице бе поразено от ужасна болест, и християнската ѝ скромност я накара да не повярва на първото си впечатление. В този миг от улицата някой изсвири с уста и Граслен изтича навън, последван от обезпокоения Совиа. Двата скоро се завърнаха. Закъснелият разсилен донесе първия букет. Когато банкерът разгъна огромната връзка екзотични цветя, изпълнили стаята с благоуханието си, и я поднесе на своята избраница, Вероник бе обхваната от чувства, твърде различни от онези, които бе предизвикало в нея първото появяване на Граслен. Стори ѝ се, че се бе пренесла в идеалния фантастичен свят на тропическата природа. Тя никога не бе виждала бели камелии, никога не бе вдъхвала мирис на алпийска ракета, на маточина, на азорски жасмин, на волкамерии, на мускусни рози — цветя с божествен аромат, които, пробуждайки в сърцето нежност, буквално възнасят към него своите химни. Граслен остави Вероник във властта на новите вълнения.

След първото свиждане всяка вечер, когато в Лимож всичко спеше, банкерът тръгваше покрай стените и се добираше до дома на татко Совиа. После тихичко почукваше по капациите, кучето не лаеше, старецът изтичваше навън, отваряше вратата и Граслен прекарваше час-два в кафявата стая до Вероник. Тук Граслен винаги намираще истинска овернска вечеря, приготвена от майка Совиа.

Необичайният поклонник никога не се вестяваше при Вероник без букет от най-редки цветя, набрани в оранжерията на господин Гростет — единственият човек в Лимож, посветен в тайната на предстоящата женитба. Разсилният идваше всяка вечер и старият Гростет сам подреждаше букета. За два месеца Граслен посети дома Совиа петдесет пъти; и всеки път донасяше някакъв скъп подарък: пръстени, часовник, златна верижка, несесер и т.н.

Това толкова невероятно разточителство може да се обясни с няколко думи. Зестрата на Вероник включваше почти цялото състояние на баща ѝ — седемстотин и петдесет хиляди франка. Старецът притежаваше държавни облигации за осем хиляди франка, закупени за шест хиляди ливри в бонове от неговия земляк Брезак. Совиа беше доверил на Брезак тези ценни книжа, преди да попадне в затвора, и Брезак ги бе запазил, убеждавайки го да не ги продава. Тези

шестдесет хиляди ливри в бонове представляваха половината от богатството на Совиа в момента, когато го грозеше ешафод. Брезак се оказа при тези обстоятелства верен пазител на останалите седемстотин луидора — огромна сума, която овернецът пусна в обръщение едва озовал се на свобода. За трийсет години всеки от тези луидори се превърна в хилядафранкова банкнота, за което способствуваха също и държавната рента, и наследството на Шампаняк, и печалбите от търговията, и сложните проценти, нарастващи в банкерската къща на Брезак, който изпитваше към Совиа безкористни приятелски чувства, свързващи всички овернци. Ето защо, когато Совиа минаваше край къщата на Граслен, винаги си казваше: „Вероник ще живее в този дворец.“ Той знаеше, че на нито една девойка в Лимож не ще дадат в зестра седемстотин и петдесет хиляди франка и обещаните двеста и петдесет хиляди след сключване на брака. Следователно изборният от него за зет Граслен неизбежно трябваше да се ожени за Вероник.

Вероник всяка вечер получаваше букет, който следващото утро скришом от съседите украсяваше нейния малък салон. Тя се възхищаваше от прелестните украшения, от гривните, от перлите, от брилянтите, от рубините, които се нравят на всички Евини дъщери; накичена с тези редки украшения, тя се намираше за по-малко грозна. Виждайки радостта на майка си, Вероник не скриваше и своята. А и не знаеше нито задълженията, нито целта на брака; накрая чу тържествения глас на свещеника от църквата „Сент Етиен“, възхваляващ Граслен като човек на честта, с когото би живяла достойно. И така Вероник склони да приеме попечителството на господин Граслен.

Когато в такъв затворен и уединен живот, какъвто водеше Вероник, се появява ежедневно един-единствен човек, този човек не може да бъде безразличен: него или ненавиждат и ако при по-близко познанство отвращението не премине, става непоносим; или навикът да го виждаме потулва, така да се каже, за нашите очи физическите му недостатъци. Тогава мисълта се опитва да им потърси равностойни знаци. Лицето събужда любопитство, чертите му се одухотворяват, понякога в тях проблясва мимолетна красота. И в края на краищата излиза наяве скритото под невзрачната форма дълбоко съдържание. С една дума, достатъчно е само да се преодолее първото впечатление, и привързаността започва да расте, а душата я подхранва като собствено

творение. Така възниква любовта. В това е обяснението на страстта, каквато понякога изпитват красиви хора към грозни на пръв поглед същества. Чувството заставя да се забрави формата и тогава в човека достойна за възхита е само душата. Впрочем красотата, необходима за жената, придобива у мъжа толкова своеобразен характер, че за жените вероятно е така трудно да стигнат до съгласие относно мъжката красота, както за мъжете — относно женската.

След безкрайни колебания, след продължителна борба със самата себе си Вероник позволи най-после да оповестят публично годежа ѝ. От този момент предстоящата невероятна женитба стана в Лимож клюка номер едно и оживено се разискваше по улиците и по домовете. Никой не знаеше нейното разковниче — огромната зестра. Ако тази зестра беше известна, Вероник сигурно сама би могла да си избере мъж; но може би и тя би се излъгала!

За Граслен провинциалната мътва заговори като за влюбен до самозабрава. Той ползва от Париж тапицери, които украсиха дома му. Сега всеобщото любопитство бе подмамено от разточителството на банкера: пресмятаха стойността на полилеите, разказваха за позлатата на салона, за стенните часовници; описваха жардиниерите, креслата пред камината, разкошните предмети, новостите, невиджани от човешко око. В градината, окръжаваща къщата на Граслен, над ледника^[4] бе направен прелестен птичарник и всички зяпльовци, а те биваха немалко, се удивляваха при вида на редките птици: папагали, китайски фазани, необикновени патици.

Господин и госпожа Гростет, възрастни хора, ползуващи се с уважение в Лимож, няколко пъти посетиха семейство Совиа, съпроводени от Граслен. Госпожа Гростет, всеуважавана и почитана дама, поздрави Вероник с щастливия ѝ избор. По такъв начин църквата, семейството, обществото и най-обикновените обстоятелства способстваха за този брак.

През април всички погнати на Граслен получиха официалните покани. Едно прекрасно утро, около единайсет часа, каляска и купе, запрегнати по английски маниер с лимузенски коне, избрани от самия Гростет, спряха за голяма почуда на квартала пред скромния магазин на железаря. В екипажа седяха бившите господари на жениха и двамата му помощници.

Улицата бе пълна с народ, дотичал да види дъщерята на Совиа, която бе сресал най-прочутият в Лимож фризьор, украсявайки пищната ѝ коса със сватбен венец и воал от най-скъпа английска дантела. Вероник бе скромно облечена в бяла муселинена рокля. Внушително сборище от най-известните дами на града очакваше невестата в църквата, където самият епископ, познаващ благочестието на семейство Совиа, бе склонил да венчае Вероник. Всички намираха младоженката за грозна. Тя влезе в своя царствен дом, където я очакваха изненада след изненада. Официалният обяд предшествуваше бала, на който Граслен бе поканил едва ли не целия Лимож. Обядът, предложен на епископа, префекта, председателя на съда, главния прокурор, кмета, генерала, бившите господари на Граслен и на техните съпруги, бе същински триумф за младоженката, която подобно на всички прости и естествени натури прояви неочакван такт и топлота в обноските си. Никой от двамата младоженци не умееше да танцува и ето защо Вероник продължи да се занимава с гостите и си спечели уважението и разположението на почти всички свои познайници, осведомила се предварително за тях от Гростет, който се проникна от най-добри приятелски чувства към нея. По този начин тя не допусна каквато и да било грешка. Тази вечер двамата бивши банкери разгласиха сумата — нечувана в Лимузен, която старият Совиа бе дал за дъщеря си. В девет часа железарят отиде да спи, оставяйки жена си да го замества до оттеглянето на младоженката. В целия град се шепнеше, че госпожа Граслен е грозна, но с хубаво телосложение.

Старият Совиа ликвидира предприятието си и продаде градската си къща. Междувременно на левия бряг на Виена купи малка селска къща, разположена между Лимож и Клузо, на десетина минути от предградието Сен Марсиал, където възнамеряваше спокойно да доизживее заедно със своята жена дните си. За двамата старци бяха отделени стаи в разкошната къща на Граслен; веднъж-дваж те обядваха у дъщеря си, а и тя често ги посещаваше по време на разходките си. Но бездейният живот едва не уби стария железар. За щастие Граслен намери начин да запълни времето на тъста си. В 1823 година банкерът неочаквано бе станал собственик на неголяма порцеланова фабрика; бе осъдил собствениците ѝ за голяма сума и те се разплатиха с него, като му отстъпиха предприятието си. Благодарение на своите връзки и на вложените капитали Граслен направи фабриката най-предпочитаната в

Лимож; три години по-късно я препродаде с голяма печалба. И тъй, междуременно Граслен предостави ръководството на намиращото се в предградието Сен Марсиал солидно предприятие на своя тъст, който въпреки своите седемдесет и две години допринесе много за процъфтяването му и сам при това сякаш се подмлади. Сега Граслен можеше изцяло да се отдаде на работата си в града и да не се занимава с фабриката, която без енергичното управление на стария Совиа може би би го принудила да вземе за съдружник едното от помощниците си и по този начин да се лиши от част от получените впоследствие печалби.

Совиа умря в 1827 година съвсем неочаквано. Ръководейки описа на фабричните материали, той падна в голям сандък с решетки, предназначен за опаковка на порцелана. При падането нарани леко крака си, но не обърна внимание на това. Появи се гангрена. Старецът за нищо на света не се съгласи да му отрежат крака и умря.

Вдовицата се отказа от двеста и петдесетте хиляди франка, на които възлизаше оставеното от Совиа наследство, задоволявайки се зетят да ѝ изплаща ежемесечна рента от двеста франка, напълно достатъчни за нейните нужди. Тя запази за себе си малката селска къща, където възнамеряваше да живее сама, без прислужничка, и не пожела да се вслуша в увещанията на дъщеря си, поддържайки своето решение с упорството, присъщо на старите хора. Впрочем майка Совиа почти всеки ден навещаваше дъщеря си, както и дъщерята, по стар навик, избираше за разходките си малката селска къща, откъдето се откриваше чудесен изглед към реката Виена. От брега се виждаше любимият остров на Вероник, от който си бе създавала някога своя Ил дьо Франс.

За да не нарушим хронологията на разказа за семейство Граслен, трябваше да завършим този за старците Совиа, избързвайки с някои събития, въпреки нужни за обяснението на затворения живот, който водеше госпожа Граслен. Догаждайки се, че скъперничеството на Граслен може да притесни дъщеря ѝ, старата Совиа дълго не искаше да се откаже от остатъка от своето състояние; но Вероник, неспособна да предвиди поне един от случаите, когато жените така много се нуждаят от собствени средства, настоя за това, тласкана от най-благородни подбуди: просто искаше да се отблагодари на Граслен, заедно с нея да се възвърнал свободата от моминските ѝ години.

---

[4] ... над ледника — някогашно съоръжение за изстудяване на питейната вода. ↑

5. ИСТОРИЯ НА МНОГО ЖЕНИ В ПРОВИНЦИЯТА

Необичайният разкош, съпътствувал женитбата на Граслен, бе в разрез с всички негови навици и противоречеше на характера му. Този голям финансист притежаваше ограничен ум. Вероник не можеше веднага да прецени човека, с когото трябваше да прекара целия си живот. По време на своите петдесет и пет посещения Граслен винаги се показваше блестящ търговец, неизтощим банков деятел, който отлично разбира и направлява хода на финансовите сделки, изучава обществените събития, измервайки ги впрочем само с мащаба на банката. Запленен от милиона на бъдещия си тъст, това парвеню прояви щедрост от егоистични съображения; но ако постави нещата на широка нога, то бе, защото се поддаде на пролетната омая на женитбата и на своето, както сам той казваше, безумие — на този дом, който и днес още наричат „двореца“ Граслен.

Осигури коне, каляска, купе и, разбира се, ги използва, за да направи посещенията си след сватбата, отзовавайки се на всички покани за обеда и балове, с които висшите административни кръгове и богатите семейства отвърщаха на сватбения прием на младоженците. Увлечен от течението, което го изтръгваше от обичайния му живот, Граслен назначи приемен ден и си изписа готвач от Париж. Почти цяла година той води начин на живот, какъвто бе длъжен да води притежателят на един милион и шестстотин хиляди франка, който можеше да разполага с още три милиона, ако се смятат поверените му капитали. Тогава той бе най-видното лице в Лимож. През тази година всеки месец великодушно поставяше двайсет и пет монети по двадесет франка в чантата на госпожа Граслен.

Висшите кръгове в града отделяха немалко внимание на Вероник в първите месеци след омъжването ѝ — добра находка за провинциалното внимание, почти винаги лишено от храна. Вероник будеше особен интерес, тъй като в обществото изглеждаше като необикновено явление; но тя се държеше просто и скромно като човек, наблюдаващ непознати нему обичаи и нрави, желаейки да се приспособи към тях. Още в началото я бяха обявили за грозна, но

добре сложена, а сега бе решено, че е добра, но глупава. Трябваше да научи толкова неща, нужно ѝ бе толкова да чуе и види, че поведението ѝ, думите ѝ можеха да придадат на подобна преценка известна основателност. Впрочем тя наистина бе потънала в някакво вцепенение, което наподобяваше отсъствие на ум. Женитбата, този тежък занаят, казваше тя, към който и църквата, и законът, и нейната майка ѝ бяха внушавали само най-голямо покорство и безусловно подчинение под страх да престъпи всички човешки закони и да си навлече непоправими беди, я хвърли в дълбоко униние, което понякога се превръщаше в душевна тъпота, в усещане на пустота. Мълчалива, сдържана, тя се вслушваше в себе си така, както се вслушваше в другите. Почувствувала как, по израза на Фонтенел, ѝ е „трудно да съществува“ и как с всеки ден това става все по-трудно, тя се изплаши от самата себе си. Природата въставаше срещу душата, тялото не се подчиняваше на волята. Попаднало в клопка, бедното създание, ридаейки, се хвърли в обятията на великата майка на нещастните и страдащите; потърси упование в църквата, удвои смириенето си, разказа на благочестивия си изповедник за дяволските козни, моли се. Никога дотогава не беше изпълнявала религиозните си задължения с такова самоотречение. Отчаянието, предизвиквано от това, че не обичаше мъжа си, я тласкаше към олтара и там божествени, изпълнени със състрадание гласове ѝ говореха за търпение. Тя прояви търпение и кротост и продължаваше да живее с надеждата за щастливо майчинство.

— Видяхте ли тази сутрин госпожа Граслен? — говореха помежду си жените. — Венчилото сякаш не ѝ потръгна добре, толкова е бледна.

— А как не! Вие бихте ли дали дъщеря си на човек като господин Граслен! Не може безнаказано да бъдеш жена на такова чудовище!

Откакто Граслен се бе оженил, всички майки, преследвали го безуспешно в продължение на десет години, го обсипваха със зли насмешки.

Вероник отслабна и наистина погрозня. Очите ѝ хлътнаха, чертите на лицето ѝ задебяха, изглеждаше посрамена и угнетена. В погледа ѝ се появи печалната студенина, така често вменявана на

светците. Излиня и повехна още в първата година след женитбата си, обикновено най-щастливата за младите жени.

И ето как скоро подири утешение в света на книгите, възползвайки се от правото на омъжените жени да четат всичко. Прочете романите на Уолтър Скот, поемите на лорд Байрон, творенията на Шилер и Гьоте, запозна се с новата и с древната литература. Научи се да язди, да танцува, да рисува. Опита акварели, сепия^[5], захващайки с жар всичко, което жените противопоставят на убийствената самота. С една дума, претърпя онова духовно съзряване, което почти всички жени дължат на мъжа, а тя стигна до него по свой път, по своя воля. Свободна, смела натура, израснала сякаш в пустиня, но укрепнала чрез вярата, тя притежаваше някакво природно величие и духовни изисквания, които провинциалното общество не можеше да удовлетвори. Всички книги ѝ говореха за любов; тя търсеше живо въплъщение на тази илюзия, но не видя страст никъде. Любовта живееше в сърцето ѝ като кълн, очакващ първия слънчев лъч. Дълбоката тъга, породена от постоянния размисъл за собствената ѝ съдба, по неведоми пътища я възвърна към лъчезарните възделения на последните ѝ момински дни. Неведнъж си припомняше своите някогашни романтични видения и сама ставаше тяхна героиня. Отново виждаше окъпания в светлина, цветущ, благоуханен остров, където всичко галеше душата ѝ. Угасналият ѝ взор често оглеждаше салоните с мъчително любопитство: тук всички мъже приличаха на Граслен, тя ги наблюдаваше и мислено разговаряше с жените им; но незабелязала върху нито едно лице следи от тайни страдания, завръщаше се у дома мрачна и печална, недоволна от себе си. Авторите, които четеше сутрин, отговаряха на най-възвишените ѝ чувства, умът им я пленяваше, а вечер, в салоните, слушаше банални, глупави и пусти разговори, изпълнени понякога с дребни, лични интереси, нямащи никакво значение за нея. Тя се учудваше на горещите спорове, в които не ставаше и дума за чувство, а според нея чувството бе душата на живота. Често седеше притихнала, с невиждащ поглед, припомняйки си вероятно дните на своята нищо незнаеща, целомъдрена младост, протекла в стаята, изпълнена с прекрасни мечти, разбити, потъпкани като нея. С ужас и отвращение мислеше за страшната бездна на делнична сивота и примирение, погълнала всички жени, с които

трябваше да живее. Зле прикритото презрение, изписано на челото, на устните ѝ, бе взето за наглост на новобогаташка.

Госпожа Граслен прочете върху всички лица студенина и долови във всички съждения язвителност, чиято причина така и не отгатна, тъй като досега не бе намерила приятелка, достатъчно близка, за да ѝ отвори очите или да ѝ даде съвет. Несправедливостта, оскърбяваща ограничените натури, довежда възвишените души до самовглъбение и до своеобразно отчуждение. С непозната дотогава страст към самобичуване Вероник започна да се наблюдава и да открива в себе си вина; помъчи се да бъде приветлива — обвиниха я в притворство; прояви великодушие и кротост — нарекоха я лицемерка, а благочестието ѝ само разпали клеветата; разточителствуваше без мяра, по най-незначителни поводи устройваше обеда, балове — обвиниха я в тщеславие. Претърпяла неуспех във всички свои опити, от никого неразбрана, отхвърлена от подлото и оскърбително високомерие на провинциалното общество, където всеки плаща дан на претенциозни стремежи и суетни тревоги, госпожа Граслен се затвори в пълна самота. И с доверие се върна в обятията на църквата. Нейният силен дух, заключен в толкова слаба плът, като че намери в многочислените изисквания на католицизма преградни камъни по ръба на пропастите, зинали на жизнения път, опора, издигната от милосърдни ръце в поддръжка на безпомощния и уязвим човек; и с успокоена и прояснена душа изпълняваше най-ревностно всички религиозни обреди. Тогава либералната партия зачисли госпожа Граслен в редовете на градските благочестивки и я обяви за ултрароялистка. Към различните порицания, които си навлече непровинената в нищо Вероник, духът на партийното пристрастие прибави и своите периодични дразги. Но тъй като с отлъчването си от обществото Вероник не губеше нищо, тя с радост напусна света, непробуждащ нейната душевност, както правят това книгите или идеите, и се отдаде на четене, което ѝ обещаваше неизчерпаеми наслади. Увлечена в непосилна борба със своето незнание, тя съпоставяше изказаните в книгите възгледи и усещаше в себе си постоянно разширяващите се граници на своята мисъл, подтиквана от прочетеното.

По време на тези упорити занимания, в които религията поддържаше духа ѝ, Вероник си спечели приятелството на Гростет, един от онези старци, които, затъвайки в прозата на провинциалния

живот и на неговия груб практицизъм, загубват външното си достойнство, но при среща с просветен ум са способни отново да проявят някогашния си духовен блясък. Гростет горещо се интересува от Вероник, а тя го възнагради за нежното, трогателно чувство, пробуждащо се често в сърцето на старците, разкривайки пред него съкровищата на душата си, целия блясък на своя любознателен ум, съзрявал скришом и сега достигнал пълен разцвет. Откъсът от писмото, написано от нея по това време на господин Гростет, показва в какво състояние се намираще тази жена, на която бе съдено да прояви в бъдеще толкова непоколебим и възвишен характер.

„Цветята, които ми изпратихте за бала, бяха прелестни, но предизвикаха в мен мъчителни размисли. Тези събрани от Вас чудесни създания, обречени да умрат на гърдите ми и в моята коса, украсявайки празника, ме наведоха на мисълта за цветята във Вашите лесове, които, едва появили се на света, умират невидени от никого и не дарили никому своите ухания. Запитах се защо танцувам, защо се кича с драгоценности, така както питам Бога защо живея на света. Вие виждате, приятелю мой, за нещастния всичко е уловка, най-безобидни неща напомнят на болния за неговия недъг; но най-голямата беда на упоритите страдания е, че се превръщат в натрапчива мисъл. Нима постоянната болка не довежда в края на краищата до мисълта за Бога? Вие обичате цветята заради тях самите, докато аз ги обичам, както обичам да слушам хубава музика. И така, Вие виждате, че тайната на безброй явления ми се изплъзва. Вие, стар мой приятелю, сте преизпълнен от благородна страст — Вие сте цветар. Когато се завърнете в града, приобщете и мен към Вашето увлечение, направете така, че и аз да се отправя към моята оранжерия с Вашето усърдие и наблюдавайки растежа на цветята, сама да се разтварям и разцъфвам с тях, възхищавайки се, както Вие се възхищавате, когато се появят пред очите Ви нови, неочаквани багри, създадени от Вашия труд! Убийствена тъга терзае сърцето ми. В моята

оранжерия живеят само страдащи души. Нещастията, които се опитвам да облекча, опечаляват сърцето ми, а когато се отдавам на благотворителност, когато помагам на млада майка без дрешки за новороденото си или на гладен сиромаш, радостта, че ги утешавам в мъката им, не удовлетворява душата ми. Ах, приятелю мой! Аз чувствавам в себе си възвишени, а може би и пагубни пориви, които нищо не може да укроти, които дори най-строгото религиозно благочестие не може да победи. Когато, навестявайки майка си, се озова сама сред полето, обзема ме желание да викам и аз викам. Сякаш тялото ми е тъмница, където зъл дух е заключил нещастно създание, очакващо тайнствените думи, които да разбият непоносимите окови. Но не, това сравнение е невярно. Напротив, моето тяло е угнетено, ако мога да употребя тук този израз. Нима религията не владее душата ми, нима книгите не обогатяват, не хранят непрестанно моя разум? Защо желая страданието, което би нарушило отегчителния покой на моя живот? Ако някакво чувство, някакво увлечение не ме изтръгне от този гибелен покой, ще затъна в тресавището, където всички мисли угасват, където характерът издребнява, където омекват всички движещи пружини, където всички достойнства избледняват, където секват всички сили на душата и където не ще съм това, което природата е поискала да бъде. Ето за какво жадувам! Но нека моите вопли не Ви попречат да ми изпращате цветя. Вашето нежно, благосклонно приятелство за последните няколко месеца ме примири със самата мен. Да, аз съм щастлива при мисълта, че Вие отправяте приятелски поглед към моята опустошена и при все това цветуща душа, че намирате топла дума, за да приласкаете при завръщането ѝ измъчената друмница, яхнала в бунта на мисълта си огнения кон на мечтите.“

Към края на третата година от женитбата си Граслен, виждайки, че жена му не ползува конете, при първия изгоден случай ги продаде.

Продаде също каляската и купето, освободи кочияша, преотстъпи на епископа готвача и го замени с евтина готвачка. Пари на жена си повече не даваше, заявявайки, че сам ще изплаща всички сметки. Несрещнал никаква съпротива на волята си у жената, която му бе донесла милион състояние, Граслен бе най-щастливият съпруг на света. Израснала в дома на родителите си, не познавайки парите и не виждайки в тях необходимо условие за живот, госпожа Граслен бе неоченима в своето себеотрицание. В едно от чекмеджетата на писалищната маса Граслен намери недокоснати сумите, които бе дал на жена си, ако, разбира се, не се смята изразходваното за подаяния и за тоалетите ѝ, също неизискващи големи разходи благодарение на богатата ѝ прикря. Граслен започна да хвали Вероник из целия Лимож като образцова съпруга. Но му дожаля за разкошните мебели и нареди да ги покрият както подобава. Само стаята, будоарът и тоалетната стая на жена му бяха освободени от тези предохранителни мерки, които така и не помагат, тъй като и под калъфи мебелите се износват не по-малко, отколкото без калъфи. Граслен се прехвърли в приземния етаж на къщата си, където бяха настанени канторите му, и подхвана изоставените си дела с не по-малко усърдие отпреди. Овернецът си въобразяваше, че е превъзходен съпруг, тъй като винаги си идваше за обяд и закуска, приготвени благодарение грижите на жена му; а той бе толкова неточен, че едва ли повече от десет пъти в месеца сядаше на масата едновременно с нея; ето защо от деликатност помоли никога да не го изчаква. Но Вероник оставаше на масата до неговото завръщане и сама му поднасяше храната, желаейки по някакъв осезаем начин да изпълни съпругеските си задължения. Банкерът, който бе твърде безразличен към простите радости на брачния живот и съзираше в жена си само седемстотин и петдесет хиляди франка зестра, никога не забеляза отвращението на Вероник. И неусетно изостави госпожа Граслен заради комерческите си дела. Когато той поиска да постави легло в съседната на кабинета му стая, Вероник побърза да удовлетвори желанието му. И така, след три години брачен живот тези две толкова различни същества се върнаха всеки към своя предишен начин на живот, изпитвайки еднакво доволство от това. Някогашното скъперничество с още по-голяма сила обхвана финансиста — притежателя на милион и осемстотин хиляди франка, отказал се за късо време от своите навици. Наистина сега неговите двама

помощници и разсилният спяха в не толкова лоши стаи и малко по-добре се хранеха; само в това се заключаваше разликата между настоящето и миналото. Жена му се задоволи с готвачка и камериерка — с по-малко от това би било невъзможно да мине; но за домакинството освен най-необходимите разходи банкерът не даваше от касата си нито грош. Щастлива от такъв обрат на събитията, Вероник се стараеше да угажда във всичко на мъжа си и макар и само с това да му благодари за разрива, за който дори не беше настоявала: тя не знаеше, че е така неприятна за Граслен, както Граслен бе отвратителен за нея. Този таен развод изпълваше сърцето ѝ с радост и с тъга; тя все още се надяваше, че майчинството ще ѝ възвърне интереса към живота. Но времето минаваше и макар кротко смирени пред съдбата, съпрузите встъпиха в 1828 година без потомство.

И така, обкръжена от великолепието на дома си и от завистта на целия град, госпожа Граслен позна горчивата самота както някога в дома на баща си, но самота, лишена от надежди и от детските радости на неведението. Тя живееше в развалините на своите въздушни замъци, умъдрена от печалния си опит, опирайки се на своята дълбока вяра и посветила се на бедните, които обсипваше с благодеяния. Шиеше дрешки за новородени, раздаваше тюфлеци и одеяла на ония, които спяха на слама; търсеше нищетата навсякъде, следвана от своята камериерка, която майка ѝ бе издирила за нея — млада овернска девойка, привързала се към господарката си с цялата си душа. Вероник създаде от нея истинска сторонница на добродейнието, натоварена да издирва нещастни люде, угнетявани от всекидневната битка с нищетата.

Тази активна благотворителност, придружавана от най-ревностно изпълнение на религиозния дълг, оставаше в дълбока тайна за всички освен за градските свещеници, с които Вероник се съветваше, преди да предприеме каквото и да било, за да не попаднат в злонамерени ръце пари, толкова нужни да облекчат незаслуженото страдание.

През този период от своя живот Вероник завоюва ново приятелство, толкова горещо, толкова драгоценно за нея, колкото приятелството на стария Гростет. Тя стана възлюблената овчица на един висш духовник, чието огромно морално превъзходство оскърбяваше и дразнеше провинциалното скудоумие, един от старите викарии на епархията на име Дютей. Този свещеник принадлежеше

към немногобройната част от френското духовенство, склонна към отстъпки в стремежа си да обедини църквата с народните интереси, за да завоева отново някогашното си влияние над масите и по този начин отново да ги спечели за монархията. Било защото абат Дютей не вярваше във възможността да убеди римския двор и висшето духовенство, било защото бе подчинил своите становища на становищата на старшите по сан, но той оставаше в рамките на най-строгата ортодоксалност, като при това знаеше, че само разгласяването на неговите принципи ще му затвори завинаги пътя към епископството. Този превъзходен свещеник съчетаваше безграничната християнска скромност с величието на характера. Непроявяващ гордост, нито честолюбие, той стоеше невъзмутимо на своя пост и изпълняваше дълга си, нехаещ за грозящите го опасности. На градските либерали бяха неизвестни подбудите на поведението му, те се позоваваха на неговите възгледи и го смятаха за патриот — дума, която на католически език означаваше „революционер“. Обичан от нисшето духовенство, което не се осмеляваше да възхвалява достойнствата му, вдъхващ страх у равните на себе си, абат Дютей смущаваше епископа.

Добродетелите и широките познания на абата, извикващи може от завист, правеха трудноосъществимо всяко преследване; невъзможно бе да се оплачат от него, макар да порицаваше политическите недомислия, чрез които тронът и църквата взаимно се излагаха; напразно предричаше всички пагубни последствия от такава политика, напомнящ бедната Касандра^[6], която еднакво проклинали и преди, и след гибелта на отечеството ѝ. Не пламнеше ли революция, на абат Дютей бе съдено да остане един от скритите в основите крайъгълни камъни, на които почива цялата сграда. Всички признаваха допринесената от него полза, но го оставяха на мястото му, както и мнозинството умни хора, чието идване на власт така плаши посредствеността. Ако подобно на абат Ламене^[7] би грабнал перото, върху него без съмнение също биха се изсипали мълниите на папския двор.

Абат Дютей внушаваше неволно уважение. Под спокойната му, невъзмутима външност се таеше дълбока душа. Високият ръст и прекомерната слабост не нарушаваха общото впечатление от неговия облик, очертан от линиите, които обикновено избираха гениите на

испанската живопис, рисувайки великите мислители монаси, и които неотдавна Торвалдсен бе приел за своите апостоли. Дългите, почти неподвижни бръчки на лицето и хармониращите с тях гънки на одеждите се отличаваха с благородството, което в средните векове е лъхало от мистичните статуи в порталите на църквите. Дълбочината и сериозността, присъщи на неговите мисли, речи и поведение, бяха сякаш органическа добавка към цялостния образ на абат Дютей. Виждайки дълбоко хлътналите му от пост и въздържание очи, подсенени от тъмни кръгове, виждайки челото, пожълтяло като стар мрамор, главата, съсухрените му ръце, всеки би искал да чуе поучителното слово само от неговите уста. Това чисто физическо величие в съчетание с нравственото величие придаваше на свещеника някакво високомерно, презрително изражение, което веднага се омекотяваше от скромността и от словото му, но не предразполагаше в негова полза. Ако принадлежеше към по-висок ранг, подобни изгодни качества биха му помогнали да придобие влияние над масите, които драговошно се подчиняват на талантливите люде. Но повисокостоящите никога не прощават на подчинените си достойната, осанка и проявлението на толкова таченото в древността духовно величие, което така често не достига на органите на съвременната власт.

По някаква странност, която може да изглежда естествена само на най-лукави царедворци, непознаващи простотата, другият старши викарий, абат Дьо Гранкур, нисък дебел човек със свежо, румено лице и сини очи, чиито възгледи се различаваха напълно от възгледите на абат Дютей, обичаше много обществото на своя събрат, но не изричаше никога нищо, което би могло да го лиши от милостите на епископа, комуто бе безкрайно предан. Абат Дьо Гранкур вярваше в достойнствата на своя колега, признаваше способностите му, приемаше тайно неговата доктрина, но публично я осъждаше, тъй като принадлежеше към онези хора, които величието на духа и привлича, и плаши, които го ненавиждат и при все това не могат да не се прекланят пред него. „Целувайки ме, той ме проклина“ — казваше за него абат Дютей. Абат Дьо Гранкур нямаше приятели, нито неприятели — съдено му бе да си умре старши викарий. Обикновено казваше, че към Вероник го тласка желанието да помогне със съвети на една толкова религиозна и добродетелна жена, и епископът одобри желанието му;

но в действителност го привличаше възможността да прекара няколко вечери в обществото на абат Дютей.

Двамата свещеници започнаха доста редовно да посещават Вероник, за да я уведомяват за всички злощастници и да помислят заедно с нея как да се заемат с тяхното нравствено осъзнаване, предлагайки им материална помощ. Но с всяка година господин Граслен все по-здро̀во затягаше кесията си, тъй като узна, въпреки всички невинни хитрини на жена си и на Алин, че поисканите пари не се изразходват в домакинството, нито за тоалети. И изпадна в ярост, когато пресметна колко много му струва благотворителността на неговата съпруга. Проверил сметките на готвачката до най-дребните разходи, той на дело доказа, проявявайки своя административен талант, че за нуждите на домакинството хиляда екю са предостатъчни. После, интересувайки се само от приходи и разходи, състави с жена си списък за нейната издръжка и ѝ отпусна сто франка месечно, като проява на кралска щедрост. Градината бе изоставена сама на себе си и само в неделни дни разсилният, който обичаше цветята, отделяше грижи за нея. След като уволни градинаря, Граслен превърна оранжерията в склад, където струпваше вещите, предоставени му в залог срещу заеманите от него суми. Той умори от глад всички птици в устроения над ледника птичарник, за да не харчат повече за храна, и накрая, възползувайки се от топлата зима, престана да плаща за превоз на лед. В 1828 година от някогашния разкош не остана и следа. Не срещайки никаква съпротива, скъперничеството се възцари в двореца Граслен.

Лицето на господаря, подобрило значително цвета си благодарение неотстъпните грижи на Вероник, която заставяше мъжа си да съблюдава строго лекарските предписания, сега стана по-червено, по-възпалено и по-пъпчиво отпреди. Комерческите дела на банкера придобиха такъв размах, че се наложи разсилният, както някога неговият господар, да стане касиер, а черната работа в дома Граслен предостави на някакъв млад овернец. И така, четири години след женитбата си жената, притежаваща огромно богатство, не разполагаше с нито едно екю. Скъперничеството на съпруга не отстъпваше на скъперничеството на родителите ѝ. Госпожа Граслен разбра колко необходими ѝ бяха парите едва когато се натъкна на затруднения в благотворителното си дело.

---

[5] *Сепия* — животно, мекотело, багра, разводнена боя. ↑

[6] *Касандра* — в гръцката митология дъщеря на троянския цар Приам, прорицателка, предсказваща мрачни събития. ↑

[7] *Ламене, Фелисите Робер* (1782–1854) — френски богослов, представител на така наречения „християнски социализъм“. Идеите на Ламене се преследвали от официалната църква. ↑

6. ПРЕКРАСНАТА ГОСПОЖА ГРАСЛЕН

В началото на 1828 година Вероник отново придоби цветущото здраве, което някога придаваше такава прелест на невинната девойка, седнала до прозореца в старата къща на улица Сите; но освен това книгите пробудиха нейната душевност, научиха я да мисли, да говори. Изострената способност да разсъждава вгълби характера ѝ. Усвоила във всички тънкости светския живот, тя носеше с безкрайно изящество модните си дрехи. Когато се случеше да се появи в някой салон, Вероник не без учудване забелязваше, че всички я ограждат с почиттелно възхищение. За тази промяна тя бе задължена на двамата старши викарии и на стария Гростет. Узнали за нейния скрит от всички възвишен живот, за добрите дела, извършвани с такова смирение и всеотдайност, епископът и други влиятелни лица заговориха за това цвете на истинското благочестие, за тази благоуханна теменуга на добродетелта и неусетно за госпожа Граслен в отношението към нея настъпи бавно назряваща промяна, но затова пък благоприятна и окончателна. Този обрат в общественото мнение укрепи влиянието на салона на Вероник, посещаван сега от най-забележителните лица в града. Как стана това?

Към края на годината в лиможкия съд бе изпратен в качеството му на заместник-прокурор младият виконт Дьо Гранвил, мълвата за когото, както за всеки озовал се в провинцията парижанин, предварително бе обиколила града. Няколко дни след пристигането си по време на приема в префектурата, той бе казал, отговаряйки на някакъв глупав въпрос, че най-приятната, най-умната и най-изящната жена в града е госпожа Граслен.

— Може би ще речете, че е и най-красивата? — запита жената на главния бирник.

— Във ваше присъствие не смея да кажа това — отвърна той. — Но все пак се съмнявам. Красотата на госпожа Граслен не трябва да предизвиква у вас ревност — тя никога не се показва при светлината на деня. Госпожа Граслен е красива само за онези, които обича, а вие сте красива за всички. У госпожа Граслен всяко душевно вълнение,

предизвикано от истински чувства, се отразява на лицето ѝ и напълно го променя. Лицето ѝ подобно на пейзаж е тъжно зиме и прекрасно — лете; на светското общество е съдено да я вижда само през зимата. Но когато разговаря с приятели на литературна или философска тема или по занимаващите я религиозни въпроси, тя се въодушевява и пред вас внезапно се възправя никому непозната жена с пленителна красота.

Тези думи, основани на наблюдаваното явление, което някога след причастие правеше Вероник толкова красива, предизвикаха голям шум в Лимож, където новият заместник-прокурор, комуто според слуховете било обещано мястото на прокурор, играеше в този момент първостепенна роля. Във всички провинциални градове човек макар и само малка по-високостоящ над общия уровень се ползува за по-кратко или по-продължително време с всеобщо преклонение, което често заблуждава и самия предмет на този мимолетен култ. С подобни обществени прищевки се обяснява появяването на онези знаменитости, надарени с лъжливите достойнства на непризнати гении и имащи винаги жалка съдба. Човекът, когото жените издигат в мода, обикновено е пришълец, а не местен жител; но по отношение на виконт Дьо Гранвил поклонниците му, колкото и странно да бе това, ни най-малко не бяха се заблуждавали.

Госпожа Граслен бе единствената жена, с която парижанинът можа да размени мисли и да подхване занимателен разговор.

Няколко месеца след пристигането си заместник-прокурорът, привлечен от растящото очарование в разговора и обноските на Вероник, предложи на абат Дютей и на неколцина по-значителни лица в града да се събират за игра на вист у госпожа Граслен. Вероник започна да приема пет пъти в седмицата; два дни, казваше тя, ѝ се искало да останат свободни за нуждите на нейния дом. Когато около госпожа Граслен взеха да се събират всички изтъкнати хора на града, някои и други не се поколебаха, като членове на приеманото от нея общество, да се снабдят с документ, потвърждаващ умствените им способности. Вероник разтвори вратите на салона си и за няколко известни с достойнствата си военни от местния гарнизон и от щаба. Свободата на мнение, с която се ползуваха гостите ѝ, и абсолютната скромност, към която всички самоволно се придържаха, вземайки за образец взаимоотношенията в най-висшето общество, принуждаваха Вероник да бъде свръхвзискателна спрямо хората, домогващи се до

честта на нейното общество. Градските дами не без завист установиха, че госпожа Граслен е обкръжена от най-умните, най-изтъкнатите мъже в Лимож. Но колкото повече сдържаност проявяваше Вероник, толкова по-неудържима растеше нейното влияние. Тя прие няколко жени, дошли с мъжете си от Париж и които се ужасяваха от покоя и консервативността на провинцията. Когато в това избрано общество се появяваше случаен пришълец, по мълчаливо съгласие разговорът мигновено се променяше и гостите бърбеха за най-незначителни неща.

Постепенно дворецът Граслен се превърна в оазис, където възвишените умове си отдъхваха от скуката на провинциалния живот, където хората, свързани с правителството, можеха с ръка на сърце да говорят за политика без опасения думите им да бъдат разнасяни от хлевоустата мълва, където тънко осмиваха всичко, достойно за осмиване, където всеки смъкваше професионалната си одежда, за да остане в истинския си вид.

И така, най-невзрачната някога девойка в Лимож, смятана за невежа, грозна и глупава, в началото на 1828 година стана първата особа в града и най-известната от представителките на женското общество.

Никой не посещаваше Вероник сутрин, тъй като знаеха за благотворителните ѝ обязанности и за строгото съблюдаване на религиозните обреди. Почти всеки ден ходеше на ранното утринно богослужение, за да не закъснява за закуската на мъжа си, макар Граслен да не се отличаваше с особена точност. Вероник винаги сама му поднасяше закуска и в края на краищата Граслен свикна с това. Банкерът никога не пропускаше случай да похвали жена си, която смяташе за съвършена; а тя никога нищо не искаше и той несмутимо можеше да трупа екю след екю и да преуспява в света на парите. Установил бе връзка с bankerската къща „Брезак“ и се носеше под всички знамена из океана на меркантилността; напрегнатата гонитба на печалби го държеше в мората на страстите, завладяваща всички комарджии при съдбоносната игра върху зеленото сукно на спекулациите.

В тези щастливи дни и до началото на 1829 година лицето на госпожа Граслен засия пред очите на всички с необикновената си красота, възродена по никога недоизяснени напълно причини. Сините ѝ очи се разтвориха като цветя около стеснилите се кафяви зеници,

потопени във влажна, дишаща любовно томление светлина. Челото ѝ, озарено от вълнуващи спомени и от мисли за щастие, белееше като планински връх под лъчите на зората и линиите му се очистиха от пламъка на някакъв вътрешен, огън. Лицето загуби пламтящия си керемиден оттенък, известяващ начало на чернодробно страдание, болест, която поражда хора, надарени с буен темперамент или чиято душа страда в борба с нямата си болка. Бузите ѝ придобиха очарователна свежест и често пред приятели за миг се появяваше божественото, достойно за четката на Рафаело лице, което болестта бе осакатила, както времето бе поразило едно от платната на великия художник. Ръцете на Вероник блеснаха със седефена белота, плещите придобиха очарователна, мека заобленост, а в свободните, пълни с живот движения се долавяше цялата прелест на нейната стройна и гъвкава фигура. Дамите от града я заподозряха в слабост към господин Дьо Гранвил, който действително упорито я задиряше, но срещаше благочестивата съпротива на Вероник. Заместник-прокурорът изпитваше пред госпожа Граслен почтителен възторг, който не заблуждаваше ни едного от посетителите на нейния салон. Свещениците и мислещите хора веднага разбраха, че това чувство, несъмнено любовно у младия прокурор, у госпожа Граслен не излизаше извън границите на позволеното. Уморен от нейната съпротива, макар и подхранвана от религиозни чувства, виконт Дьо Гранвил, както бяха подочули вече членове на този кръг, неведнъж се бе впускарал в пикантни авантюри, което обаче не му пречеше да бъде постоянен и възторжен поклонник на прекрасната госпожа Граслен, както в 1829 година я наричаше целият Лимож.

Най-проницателни люде отдаваха промяната във външността на Вероник, направила я още по-прелестна в очите на приятелите ѝ, на скритата радост, която изпитва дори най-благочестивата жена, когато се вижда обкръжена от любов, на удоволствието да живее в среда, отговаряща на духовните ѝ изисквания, на насладата, която получава, обменяйки мисли с благовъзпитани, образовани приятели, чиято привързаност расте от ден на ден. Може би бяха нужни по-далновидни, по-дълбоки или по-подозрителни наблюдатели от постоянните посетители на двореца Граслен, за да отгатнат онова вродено величие, онази могъща земна сила, свойствена само на народа, която Вероник таеше в глъбините на душата си. Ако някой от

приятелите ѝ я намереше потънала в размисъл или мрачна, или просто замислена, казваше си, че е заключила в сърцето си чужди болки, че сутринта несъмнено се е докоснала до безутешни страдания, че е надзърнала в свърталища, където порокът ужасява с голотата си. Заместник-прокурорът, станал неотдавна прокурор, я укоряваше за безразсъдната ѝ благотворителност, която в тайните инструкции на органите на правосъдието се окачествяваше като поощрение на престъпността.

— Нуждаете ли се от пари за вашите бедни? — питаше в такива случаи старият Гростет, улавяйки я за ръка. — Аз на драго сърце ще ви подкрепя в добрите дела.

— Уви, невъзможно е да направим всички богати! — отвърщаше тя с въздишка.

В началото на новата година се заговори за събитие, на което бе съдено да промени из основи вътрешния живот на Вероник и да довърши метаморфозата в чудесното изражение на лицето ѝ, направило го още по-интересно в очите на художника. Обезпокоен от здравословното си състояние, Граслен за голямо неудоволствие на жена си отново се прехвърли в съпружеските покои и пожела да го лекуват. Скоро в Лимож се разнесе новината, че госпожа Граслен е бременна. Тъгата ѝ, примесена с радост, подсказа на приятелите ѝ, че въпреки своята добродетелност Вероник се е чувствувала щастлива, живеейки отделно от съпруга си. Може би се беше надявала на по-добра съдба от времето, когато открито задирящият я прокурор бе отказал да се ожени за най-богатата наследница в Лимузен. От този момент любопитните хитреци, които между две партии вист дебнат чуждите чувства и богатства, заподозряха магистрата и младата жена в любовни кроежи, подхранвани от болестното състояние на банкера и почти осуетени от гореупоменатото събитие. Дълбоките тревоги, белязали този период от живота на Вероник, вълненията, които неизменно предизвиква у жената първото раждане, нелишено от рискове, когато вече е преминала първата младост — всичко подбуждаше нейните приятели да ѝ засвидетелствуват повече внимание; всеки я обкръжаваше с хиляди дребни грижи, доказващи колко благородни и дълбоки бяха техните чувства.

ВТОРА ГЛАВА

7. ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО

Същата година Лимож стана арена на загадъчна драма — процеса Ташрон, в който младият виконт Дьо Гранвил прояви всички свои способности и умение, завоювали му впоследствие поста главен прокурор.

Бе убит някакъв старец, обитаващ самотна къща в предградието Сент Етиен. Къщата бе отделена от предградието чрез обширна овощна градина, а от селото — чрез парк, в дъното на който се намираще стара изоставена оранжерия. Брегът на Виена пред жилището на убития старец се спуска отвесно надолу, откривайки пред погледа течението на реката. Полегатият двор завършва над сипея с ниска каменна ограда, с издигнати на равни разстояния четвъртити колонки, между които, повече за украса, отколкото за защита от крадци, бе поставена решетка от боядисани дървени летви. Известният със скъперничеството си старец, на име Пенгре, живееше заедно с единствената си прислужница — селянка, която извършваше цялата тежка работа в градината. Сам се грижеше за нискостеблените си плодни дървета, подрязваше ги, береше плодовете, отправяше ги за продажба в града, а също така търгуваше и с ранни зеленчуци, в отглеждането на които нямаше равен на себе си. Племенницата на стареца и негова единствена наследница, омъжена за дребния градски рентриер господин Де Ваню, неведнъж го бе молила да наеме пазач на къщата, уверявайки го, че с негова помощ би могъл да отгледа множество плодни дръвчета на терена, засяван дотогава само с фураж; но старецът неизменно отказваше. Такова с нищо несъобразено поведение на скъперника даваше повод за много тълкувания и догадки в домовете, където прекарваха вечерите съпрузите Де Ваню. Неведнъж най-противоречиви изказвания нарушаваха партията бостон. Пресметливите лукавци допущаха, че някъде из люцерната е заровено имане.

— Ако бях на мястото на госпожа Де Ваню — казваше някакъв приятен шегаджия, — нямаше да измъчвам чичо си; щели да го убият — ами че да го убият, ставам наследница, и толкоз.

Госпожа Де Ванно се грижеше за своя чичо, както директорите на Италианската опера се грижат за наетия срещу заплата тенор, увещавайки го старателно да увива гърлото си и предлагайки му собственото си палто, ако е забравил своето у дома. Тя подари на Пенгре великолепно куче — дресиран пазаж, но старецът го върна по своята прислужница Жан Маласи.

— Вашият чичо не иска нито една уста повече в дома си — обясни тя на госпожа Де Ванно.

Събитията показаха колко основателни са били опасенията на племенницата. Пенгре бе убит в тъмна нощ посред люцерновата ливада, по всяка вероятност в момента, когато е притурил няколко луидора в препълното със злато гърне. Събудена от шумната борба, прислужницата бе имала смелостта да се притече на помощ на стария скъперник и убиецът, за да се избави от опасен свидетел, се бе видял принуден да убие и нея. Подобно съображение, заставлящо престъпника да умножава броя на жертвите си, е породено от страх пред грозящото го смъртно наказание. Това двойно убийство бе съпроводено от необичайни обстоятелства, които даваха еднакви шансове на обвинението и на защитата.

Когато на утрото съседите не зърнаха в градината нито дядо Пенгре, нито прислужницата му, когато, надничайки през оградата, видяха като никога дотогава прозорците и вратата на къщата затворени, в предградието Сент Етиен се понесе мъгла, която стигна до улица Камбаните, където живееше госпожа Де Ванно. На племенницата винаги се привиждаха произшествия и катастрофи, тя предупреди полицията, която тозчас разби вратата на дома. На четирите люцернови парцела бяха намерени четири празни ями с разхвърляни наоколо остатъци от изпочупени гърнета, до вчера още пълни със злато. В двете ями лежаха набързо закопани труповете на дядо Пенгре и Жан Маласи. Бедната девойка бе притичала босонога, по риза. Докато кралският прокурор, полицейският комисар и съдебният следовател водеха предварителното следствие, нещастният Де Ванно събираше парчета от изпотрошените гърнета и по техните размери пресмяташе откраднатото богатство. Съдиите потвърдиха точността на неговите изчисления, установявайки, че във всяко от изпочупените гърнета са били съхранявани по хиляда монети; но как можеше да се разбере дали тези монети са били четиридесет и осем,

четиридесет, двадесет и четири и двадесетфранкови? Всички наследници в Лимож споделяха скръбта на семейство Де Ваню. Зрелището на потрошените, някога пълни със злато гърнета порази въображението на лимузенци. Що се отнася до дядо Пенгре, който често сам идваше на пазара да продава зеленчуците си, задоволяваше се с хляб и лук и харчеше не повече от триста франка в годината, но тъй като не бе причинил никому неприятности, нито радости и не бе сторил в предградието Сент Етиен зрънце добро, никой не жалеше за него. А колкото до Жан Маласи, нейният героизъм, който старият вариклечко едва ли би възнаградил, бе сметнат за ненужен и хората, възхищаващи се от нея, бяха далеч по-малко от онези, които казваха: „На нейно място спокойно бих продължил да си спя.“

Представителите на правосъдието не намериха в този мрачен, гол, студен и разнебитен дом дори мастило и перо, за да съставят протокол. Любопитните съседи и наследникът обърнаха внимание върху безразсъдството, присъщо на мнозина скъперници. За невероятното сребролюбие на стареца можеше да се съди по отдавна непоправения покрив, пропускащ и светлина, и дъжд, и сняг; по обраслите с мъх пукнатини, прорязали стените, по едва държащите се, прогнили врати, по обикновената хартия, заменила прозоречните стъкла. Във всички стаи — прозорци без пердета, камини без огледала и решетки, в голите огнища на които се мяркаше едно-единствено дръвце или само наръч съчки, почернели от сажди; разкривени столове, две тесни и плоски кушетки, попукани гърнета, залепени паници, изтърбушени кресла, завеси, изпокъсани от безжалостните ръце на времето, проядено от червеи писалище, където държеше семената си, натезало от кърпки и шевове бельо и накрая куп дрипи, оцелели само благодарение волята на господаря им и които след неговата смърт се превърнаха в прах, в остатъци от химическо разлагане, в нещо нямащо название, щом само ги докоснаха алчните ръце на наследника или на представителите на властта. Тези вещи изчезнаха, боейки се сякаш от продажбата на търг.

Мнозинството от жителите на лимузенската столица дълго още проявяваше интерес към съдбата на почтените съпрузи Де Ваню, отгледали вече две деца. Но когато правосъдието сметна, че е открило следите на предполагаемия престъпник, новото лице привлече към

себе си всеобщото внимание и стана герой на деня, а съпрузите Де Вано преминаха на заден план.

Към края на март госпожа Граслен започна да изпитва онези неразположения, предизвиквани обикновено от първата бременност. Правосъдието продължаваше да разследва делото по убийството в предградието Сент Етиен, но убиецът все още не бе задържан. Вероник приемаше приятелите си в своята спалня, където поставиха масите за игра на карти. Вече от няколко дни тя не излизаше от дома, тъй като бе подложена на зачестилите странни усещания, обикновено приписвани на бременността. Майка ѝ идваше при нея почти всеки ден и двете жени прекарваха заедно цели часове.

Беше девет часът. Масите за игра на карти все още бяха празни, всички говореха за убийството и за съпрузите Де Вано. Влезе прокурорът.

— Убиецът на дядо Пенгре е в ръцете ни — заяви той с доволна усмивка.

— Кой е? Какъв е? — раздадоха се гласове от всички страни.

— Работник, известен с безукорното си поведение и дори на път да забогатее. Работил е в порцелановата фабрика на мъжа ви — добави той, като се обърна към госпожа Граслен.

— Как се казва? — запита с глух глас Вероник.

— Жан-Франсоа Ташрон.

— Бедният! — промълви тя. — Да, виждала съм го няколко пъти. Моят баща ми беше казвал, че е много способен младеж.

— Още преди смъртта на Совиа премина на работа във фабриката на господин Филипар, който му обеща големи печалби — забеляза старата Совиа. — Но трябва ли моята дъщеря да слуша всички тези разговори — уплашено додаде тя, гледайки госпожа Граслен, която побледня като платно.

От тази вечер старата майка Совиа напусна дома си и стана въпреки своите шестдесет и шест години болногледачка на дъщеря си. Тя не напущаше стаята ѝ; приятелите на госпожа Граслен по всяко време я намираха на пост до постелята на дъщеря ѝ с неизменното плетиво в ръце. Тя не снемаше очи от Вероник, както в дните, когато дъщеря ѝ страдеше от шарка, отговаряше вместо нея на въпроси и не всякога допускаше посетители. Взаимната любов между майка и

дъщеря бе така добре известна в Лимож, че поведението на старата жена не учудваше никого.

Няколко дни по-късно, когато прокурорът, в желанието си да развлече болната, започна да разказва подробности по делото Ташрон, каквито жадно търсеше целият град, старата Совиа рязко го прекъсна, уверявайки го, че такива разкази ще смутят съня на госпожа Граслен. Ала втренчила поглед в господин Дьо Гранвил, Вероник го помоли да продължи. Така приятелите на госпожа Граслен узнаха първи и при това в дома ѝ още непубликуваните резултати от следствието. Ето с няколко думи съдържанието на обвинителния акт, изготвян по това време в канцеларията на прокурора.

Жан-Франсоа Ташрон бе син на обременен със семейство дребен фермер, живеещ в селото Монтеняк. Двайсетина години преди това престъпление, разтревожило целия Лимузен, кантонът Монтеняк бе известен с лошите си нрави. В лиможката прокуратура се говореше, че от сто присъди в целия департамент петдесет се падат на съдебния окръг, към който принадлежи Монтеняк. От 1816 година, тоест две години след пристигането на свещеника Боне, Монтеняк бе загубил печалната си слава и бе престанал да изпраща престъпници в углавния съд. Тази промяна изцяло се отдаваше на благотворното влияние на отец Боне върху общината, някога огнище на злодеи, всяващи ужас в целия окръг. Престъплението на Жан-Франсоа Ташрон изведнъж съживи спомена за мрачното минало на Монтеняк. По необясним каприз на съдбата семейството Ташрон бе почти единственото в този край, съхранило добрите стари нрави и религиозните обичаи, които по уверенията на наблюдателите постепенно изчезват в селата; по такъв начин Ташронови представляваха опорна точка за свещеника, естествено обикнал ги от все сърце. Това дружно семейство, отличаващо се с честността и трудолюбието си, можеше да бъде само стимулиращ пример за Жан-Франсоа. Привлечен в Лимож от похвалния стремеж да се замогне чрез честен труд във фабриката, младежът бе напуснал селото за голямо съжаление на горещо обичащите го родители и приятели. В продължение на двете години чиракуване във фабриката поведението му бе безукорно и нито едно провинение не предвещаваше ужасното злодеяние, което покоси живота му. Жан-Франсоа Ташрон бе отдавал на самообучение времето, което останалите работници пропиляваха в пиянство или в разврат.

Най-щателните издирвания на провинциалното правосъдие, разполагащо с достатъчно време за това, не хвърлиха никаква светлина върху тайната на неговото съществуване. Грижливо разпитана, стопанката на бедно мебелираните стаи, в една от които бе живял Жан-Франсоа, заяви, че никога не било й се случвало да има за наемател такъв високопоставен и почтен младеж. По характер бил благ и приветлив, дори весел. Приблизително година преди престъплението навиците му се били поизменили. Често не нощувал у дома си, понякога няколко нощи подред. Къде спял, в коя част на града — това тя не знаеше. Съдейки по вида на обувката му, допускаше, че наемателят й е бивал на село. Но макар да се отправял извън града, вместо подковани обувки винаги обувал леки обувки. Преди да тръгне, се бръснел, парфюмирал и сменял бельото си. Следствието обхвана в мрежите си подозрителните домове и жените, водещи безпътен живот, но се оказа, че там Жан-Франсоа е непознат. Опита се да получи сведения сред работниците и гризетките, но нито една от девойките с леко поведение не беше се срещала с обвиняемия. Престъпление без видими подбуди е едва ли не неразгадаемо, особено когато престъпникът е млад човек, чийто съзнателен стремеж към образование го издига над останалата част от работниците.

Прокуратурата и следователят се опитаха да обяснят извършеното от Ташрон убийство със страст към картоиграчество; но след подробно разследване стана ясно, че обвиняемият никога не бе вземал карти в ръце.

Отначало Жан-Франсоа възприе поведение на пълно отрицание, което в съда не можеше да устои пред съкрушителната сила на доказателствата, но даде ясно да се почувствува скритата намеса на друго лице, дълбоко сведущо в юриспруденцията или надарено с необикновен ум. Уликите, както в повечето от делата за убийство, бяха много тежки и същевременно незначителни.

Ето главните от тях: отсъствието на Ташрон в нощта, когато е било извършено престъплението, и отказът му да съобщи къде е прекарал тази нощ — обвиняемият не благоволи дори да си осигури алиби; намереното на някакво дърво парче от ризата му, очевидно откъснато от бедната прислужничка по време на борбата и отнесено от вятъра; обикалянето на Ташрон вечерта около дома, забелязано от минавачите, живеещи в предградията, които без убийството не биха си

и спомнили за това; самолично направеният ключ от водещата към полето врата, доста сръчно заровен в ъгъла на ямата, където случайно копнал земята господин Де Вано, желаейки да провери дали скривалището няма втори етаж. Следствието в края на краищата откри кой бе продал желязото, кой бе предложил менгемето, както и човека, набавил пилата. Този ключ бе първото указание, насочило следствието по следите на Ташрон, който бе арестуван в гората на границата на департамента, където е очаквал дилижанса. Час по-късно младежът е трябвало да отпътува за Америка.

Накрая макар всички следи от стъпки да бяха старателно изтрети както върху обработваната земя, така и върху пътната кал, селският пазач бе открил отпечатьци от нечии обувки. При извършения обиск у Ташрон подметките на обувките му съвпаднаха напълно с намерените отпечатьци. Това фатално съвпадение окончателно потвърди показанията на наблюдателната наемодателка. Следствието приписа извършеното престъпление на чуждо влияние, а не на еднолично взето решение. Невъзможността да се отнесат наведнъж откритите жълтици навеждаше на мисълта за съучастник. Колкото и силен да е човек, сам не би могъл да отнесе далеч двайсет и пет хиляди златни франка. Ако се предположеше, че такава сума се е намирала във всяко гърне, то за да се изпразнят четирите гърнета, би трябвало да се отиде до тях четири пъти. Но случайно обстоятелство помогна да се определи часът, в който бе извършено убийството. Дочувайки виковете на господаря си, Жан Маласи в ужас скочила, катурвайки при това нощната масичка, на която стоял часовникът — единственият подарък, предложен ѝ от скъперника в продължение на пет години. Пружината на часовника при падането се скъсала и той спрял, показвайки точно два часа след полунощ. Към средата на март, когато бе извършено престъплението, денят просветва между пет и шест часа сутринта. Където и да са били пренесени парите, Ташрон, съгласно приетата от следствието хипотеза, не е могъл да ги отнесе сам. Старанието, с което Ташрон бе заличил чуждите следи, не обръщайки внимание на своите собствени, говореше за някакъв тайнствен помощник.

Принудено да премине към догадки, правосъдието започна да търси причините за убийството в любовна страст. И тъй като предметът на тази страст не се намери в нисшите класи, следствието надникна по-нагоре. Може би някоя жена от буржоазното съсловие,

уверена в сдържаността на този младеж с характер на сеид^[1] бе започнала роман, чиято развръзка се беше оказала ужасна? Обстоятелствата по убийството до голяма степен потвърждаваха това предположение. Старецът бе убит с лопата. Следователно убийството е било нежелано, непреднамерено, случайно. Двамата любовници са замисляли грабеж, а не убийство. Любовта на Ташрон и скъперничеството на Пенгре — две неумолими страсти, раздухвани от блясъка на златото, се бяха срещнали лице в лице в непрогледния мрак на нощта.

В стремежа си да хвърли що-годе светлина върху тази тайна правосъдието се възползува от правата си, като арестува любимата сестра на Жан-Франсоа, надявайки се с нейна помощ да узнае нещо повече за личния живот на брат й. Дьониз Ташрон от благоразумие отричаше всичко и следователят дори допусна, че знае причините за убийството, макар че в действителност нищо не й беше известно. Задържането й в затвора хвърли петно върху името на бедната девойка.

Обвиняемият проявяваше характер, твърде рядък сред хора, произлезли от народа. Той бе обърнал най-ловките „парашутисти“^[2], които му подхвърляха, без ни най-малко да подозира предназначението им. За проникателните умове в съда Жан-Франсоа бе престъпник, движен от страст, а не от необходимост подобно на мнозинството обикновени убийци, които, преди да стигнат до ешафода, минават през изправителната полиция и каторгата. В това именно направление се водеха упоритите и предпазливи разследвания, но неизменната сдържаност на обвиняемия оставяше следствието без всякакъв доказателствен материал. След като бе възприета твърде правдоподобната версия за роман със светска дама, на Жан-Франсоа бяха устройвани не една коварни уловки; ала неговата устойчивост всякога тържествуваше над моралните изпитания, на които го подлагаше опитният следовател. Когато, прибъгвайки до последната уловка, съдията каза на Ташрон, че лицето, заради което бе извършил престъплението, е разкрито и арестувано, той не трепна и иронично отвърна:

— Много бих се радвал да го видя!

Научавайки обстоятелствата по делото, мнозина споделиха предположенията на следствието, които очевидно се потвърждаваха от мълчанието на обвиняемия. Младият човек, станал за всички загадка,

предизвикваше най-жив интерес. Лесно е да се разбере колко възбудено бе общественото любопитство, с какво изострено внимание се следяха съдебните разисквания. Въпреки полицейското дознание следствието се спря на прага на хипотезата, не дръзвайки да проникне в тайната, криеща немалко рискове. В някои юридически случаи полуувереността е недостатъчна за съдиите. Оставаше да се надяват истината да излезе на бял свят в съда, където мнозина престъпници сами се разобличават.

---

[1] ... с характер на Сеид... — т.е. сляпо предан човек, от името Сеид, роб на Мохамед. Образът на Сеид е създаден от Волтер в трагедията „Мохамед“. ↑

[2] Парашутисти — подставени от затворническата администрация лица. ↑

8. РАЗИСКВАНИЯТА

Господин Граслен бе назначен в тази сесия за съдебен заседател и по такъв начин било чрез мъжа си, било чрез господин Дьо Гранвил Вероник научаваше най-малките подробности по криминалния процес, който в течение на петнадесет дни държа в напрежение Лимузен и цяла Франция.

Поведението на обвиняемия потвърждаваше легендата, създадена се в града на основание на уликите. Неговият поглед неведнъж се насочваше към местата, където седяха дами от нашето общество, дошли да се наслаждават на вълнуващите перипетии на тази истинска драма. Всеки път, когато ясният, но непроницаем взор на обвиняемия се плъзгаше към редиците на елегантните зрители, те започваха неспокойно да се озъртат: толкова се бояха да не изглеждат негови съучастници във всепроникващите очи на обвинителя и на съда!

Безползните усилия на следствието станаха сега известни и всички научиха какви предохранителни мерки бе взел обвиняемият, за да обезпечи пълен успех на своето злодеяние.

Няколко месеца преди фаталната нощ Жан-Франсоа се бе снабдил с паспорт за Северна Америка. А щом са възнамерявали да напуснат Франция, очевидно дамата е била омъжена — бягството с девойка е неоправдано. Може би грабежът е бил замислен с цел непознатата да заживее после в охолство. Следствието не откри в префектурата нито една докладна записка за издаване на американски паспорт на каквото и да било женско име. За всеки случай бяха запитани префектурите в Париж и в съседните департаменти, но всичко се оказа напразно.

Подробностите, изяснили се в съда, говореха за зряло обмислен план, съставен от необикновен ум. Най-добродетелните лимузенски дами обясняваха странния при обикновени обстоятелства избор на леки обувки за ходене из кал и разкопана земя с това, че престъпникът следял стареца Пенгре, а най-сериозните мъже възторжено уверяваха, че такива обувки са особено полезни, когато желаеш да проникнеш в нечий дом през прозореца и скришом да си ходиш из него. Ясно като

бял ден бе, че Жан-Франсоа и възлюблената му (несъмнено млада, красива, романтична — всеки рисуваше във въображението си възхитителен портрет) са решили да завършат фалшификацията, като впишат в паспорта „и неговата съпруга“.

Вечерта комарджиите във всички салони за минута преустановиха играта, за да изкажат своите тънки подозрения, припомняйки си коя от жените бе пътувала през март 1829 година до Париж или съобразявайки коя от тях е могла явно или тайно да се готви за бягство.

С една дума, Лимож се наслаждаваше тогава на собствен процес Фюалдес^[3], украсен с една неизвестна госпожа Мансон. Никога провинциален град не е бивал жертва на такова любопитство и възбуда, както Лимож всяка вечер след заседанието на съда. В Лимож сънуваха този процес, в който всичко се обръщаше в полза на обвиняемия, чиито отговори — при препредаване изкусно обосновавани, разширявани и тълкувани — предизвикваха бурни спорове. Когато един от заседателите запита Ташрон защо си бе взел паспорт за Америка, работникът отговори, че се готвел да открие там порцеланова фабрика. Така, не променяйки линията на своята защита, той отново прикриваше съучастницата си и по такъв начин даваше ясно да се разбере, че е извършил престъплението единствено от желание да се сдобие със средства, необходими за изпълнение на честолюбивия му замисъл. В един от най-напрегнатите дни приятелите на Вероник, събрали се в нейния салон привечер, когато се бе почувствувала по-добре, неволно се заеха да търсят обяснение на упорития отказ на обвиняемия да говори. Предишния ден лекарят бе препоръчал на Вероник да се разхожда. Уловила майка си под ръка, сутринта тя тръгна по околни пътища към селската къща на Совиа, където си отпочина. Когато се завърна, реши да не ляга, а да дочака мъжа си. Ето защо не можеше да не чуе спора на приятелите си.

— Ако бедният ми баща беше жив — каза Вероник, — щяхме да узнаем нещо повече, а може би този човек и не би станал престъпник... Но струва ми се, че всички сте си втълпили странна мисъл в главата. Смятате, че в дъното на това престъпно деяние се крие любовен роман; съгласна съм с вас. Но защо мислите, че непознатата е омъжена? Може би той обича млада девойка, чиито родители не желаят да му я дадат?

— Младата девойка рано или късно би станала негова жена по законен път — отвърна господин Дьо Гранвил. — Ташрон е човек, комуто не липсва търпение, той би могъл честно да натрупа състояние, изчакайки момента, когато всяка девойка може да се омъжи против волята на родителите си.

— Не съм допускала, че такъв брак е възможен — забеляза госпожа Граслен. — Но как се е случило така, че у никого не е възникнало ни най-малко подозрение в градче като нашето, където всички се познават, където всеки вижда какво става у съседа му? За да се обичат двама, нали трябва да се срещат? Какво мислите по това вие, представителите на правосъдието? — запита тя, като гледаше втренчено прокурора в очите.

— Ние всички предполагахме, че жената принадлежи към буржоазното или към търговското съсловие.

— А аз мисля обратното — възрази госпожа Граслен. — Жена от тези кръгове е неспособна на такива възвишени чувства.

Тези думи насочиха всички погледи към Вероник и всеки зачака да чуе обяснението на това толкова парадоксално мнение.

— В часовете на нощните ми безсъници или денем, лежейки в леглото, аз неволно се замислях върху това тайнствено дело и ми се струва, че отгатнах подбудите на Ташрон. Ето защо си мисля, че тук е замесена девойка: омъжената жена има свои интереси, ако не чувства, които изпълват сърцето ѝ и ѝ пречат да стигне до пълна самозабрава, способна да внуши такава голяма страст. Не е нужно да бъдеш майка, за да разбереш любовта, в която майчинските чувства се съединяват с любовното желание. Очевидно този човек е бил обичан от жена, която е искала да бъде негова опора. В своята страст непознатата е вложила талант, какъвто виждаме в прекрасните творби на художниците или поетите. У жените талантът се проявява в друга форма: тяхното предназначение е да създават хора, а не вещи. Нашите деца — това са нашите произведения! Децата са нашите картини, книги, статуи! Нима не сме художници, когато ги възпитаваме, когато с любов и търпение извайваме душите им? Ето защо главата си залагам, че дори ако непознатата не е девойка, то във всеки случай не е и майка. На хората от прокуратурата е нужна женска проникателност, за да доловят множеството изплъзващи им се положения. Ако бях ваша помощница — обърна се Вероник към прокурора, — ние бихме намерили

виновната, ако непознатата действително е виновна. И аз като абат Дютей предполагам, че двамата влюбени са замислили да бягат, но тъй като не разполагали с пари, за да живеят в Америка, ограбили злочестия Пенгре. Кражбата е довела до убийство по вашата логика, фатална логика, внушавана на престъпниците от грозящата ги смъртна присъда. Така че — добави тя, като хвърли умоляващ поглед към прокурора — вие бихте защитили доброто си име, ако отстранявайки в обвинението всяка умисъл, спасите живота на този окаяник. Очевидно младият човек е благороден независимо от престъплението си и може би ще изкупи вината си с дълбоко разкаяние. Делата, извършени в знак на разкаяние — ето какво би трябвало да занимава мисълта на правосъдието. Нима и днес в изкупление на прегрешенията си можем само да сложим глава на дръвника или както някога да строим Миланската катедрала?^[4]

— Госпожо, вашите съждения са благородни и възвишени — възрази прокурорът, — но дори и да отстраним всяка преднамереност, Ташрон и тогава ще бъде заплашен от смъртна присъда по силата на доказаните утежняващи вината обстоятелства: нощното време, използването на подправен ключ, проникването в чуждия дом чрез взлом и т.н.

— Значи, вие мислите, че той ще бъде осъден? — запита Вероник като сведе очи.

— Уверен съм в това, обвинението ще се наложи.

От хладните тръпки, разтърсили тялото на Вероник, роклята ѝ сякаш зашумоля.

— Студено ми е — рече тя и като се опря на ръката на майка си, се оттегли в спалнята.

— Днес изглежда много по-добре — си казаха приятелите ѝ.

На следващия ден Вероник бе близо до смъртта. Когато лекарят изрази учудване от състоянието ѝ, тя усмихнато забеляза:

— Не ви ли предупредих, че разходката не ще ми подействува?...

По време на заседанието Ташрон се държеше спокойно — без преднамерена афектация и без лицемерно смирение. В желанието си да развлече болната, лекарят се опита да обясни поведението на обвиняемия, използвано от защитата. По думите на лекаря доверието в способностите на защитника заслепило нещастника — той вярвал, че

ще избегне смъртта. Понякога на лицето му се появявала надежда за щастие, по-голямо от щастие то да живее.

Целият предишен живот на този двайсет и три годишен младеж дотолкова противоречеше на довършващото го злодеяние, че защитата видя в спокойствието му потвърждение на своите становища. С една дума, съкрушителните обстоятелства в хипотезата на обвинението изглеждаха толкова неубедителни в романа, създаден от защитата, че главата на обвиняемия бе оспорвана от адвокатите не без шансове за победа. За да спаси живота на своя клиент, адвокатът реши да се сражава ожесточено по въпроса за преднамереността: той прие хипотетично преднамереността на кражбата, но не и преднамереността на двойното убийство, предизвикано от неочакваната развръзка. Успехът изглеждаше съмнителен и за обвинението, и за защитата.

След посещението на лекаря Вероник прие прокурора, който я навестяваше всяка сутрин преди съдебното заседание.

— Прочетох вчерашната реч на защитата — каза тя. — Днес започват възраженията на обвинението. Участта на обвиняемия ме вълнува вече дотолкова, че дори бих искала да го видя оправдан. Не можете ли веднъж в живота си да се откажете от победа? Позволете на адвоката да излезе победител. Моля, подарете ми живота на този клетник, и може би някога ще имате моя!... Хубавата реч, която произнесе адвокатът на Ташрон, породила в умовете съмнения и сега...

— Защо така трепери гласът ви? — запита, странно изненадан, виконтът.

— Знаете ли защо? — извика тя. — Мъжът ми току-що забеляза едно ужасно съвпадение, при моето състояние то може да ми коства живота: ще раждам в деня, когато бъде издадена заповед за екзекуцията на Ташрон.

— Но няма мога да изменя кодекса? — възрази прокурорът.

— Оставете ме! Вие не умеете да обичате — промълви Вероник, като затвори очи.

После отпусна глава на възглавницата и с властен жест показа на виконта вратата.

Господин Граслен енергично, но напразно пледира за оправдаване на обвиняемия, привеждайки подказания от жена му довод, с който се съгласиха още двама заседатели:

— Ако запазим живота на този човек, семейство Де Вано ще намери наследството на стария Пенгре.

Този неопровержим аргумент доведе до разцепление на гласовете на заседателите: седем срещу пет. Наложил се намесата на съда, но той се присъединил към малцинството на заседателите. Съгласно юридическия регламент на епохата това присъединяване предопредели присъдата. Когато съдът произнесе решението си, Ташрон изпадна в ярост, естествена за човек, изпълнен с огненото жизнелюбие на младостта; но съдии, адвокати, заседатели и публика почти никога не бяха наблюдавали подобно състояние у несправедливо осъден престъпник. Никой не смяташе драмата за приключена с произнасянето на присъдата. Както винаги при подобни случаи ожесточената борба в съда породила две диаметрално противоположни мнения относно виновността на героя, у когото едни виждаха оскърбената невинност, а други — престъпник, понасящ заслужено наказание. Либералите отстояваха невинността на Ташрон не толкова защото бяха уверени в нея, колкото от желание да противоречат на властта. „Как е възможно — казваха те — да осъдиш човек само защото кракът му съвпадал с отпечатъка на друг крак, защото не ношувал у дома си, когато на всички е известно, че всеки юноша би предпочел да умре, вместо да компрометира някоя жена, и защото бил заел отнякъде инструменти и купил парче желязо? При това не е доказано, че е подправил ключа! А синьото парцалче, намерено на дървото, може би го е закачил сам Пенгре, за да плаши врабците, и съвсем случайно съвпада с дупката на Ташроновата блуза. Помислете си само от какво зависи животът на човека! И най-после Жан-Франсоа отрече всичко, а обвинението не посочи нито един свидетел, видял убийството с очите си!“

Либералите подкрепяха, развиваха, тълкуваха доводите и защитната реч на адвоката. „Какво представляваше старият Пенгре? Продънен сандък за пари!“ — казваха острите езици. Така наречените напредничави хора, отричайки святите закони на собствеността, които сенсимонистите бичуваха вече в отвличената сфера на икономическите идеи, отидоха още по-далеч: „Дядо Пенгре пръв е извършил престъпление. Трупайки злато, този човек е ограбвал страната. Колко предприятия можеха да бъдат облагодетелствувани с тези безполезно

залежали капитали! Ощетил е промишлеността и е понесъл заслужено наказание.“ Прислужницата? Съжалявах я всички.

Дьониз Ташрон, която, отгатвайки уловките на правосъдието, не произнесе при разпита нито една необмислена дума, предизвика всеобщ интерес. Тя стана фигура, подобна в друг смисъл на Джени Динс^[5], притежаваща нейното очарование и скромност, набожност и красота.

И така, Жан-Франсоа продължаваше да възбужда любопитството не само в града, но и във всички департаменти и някои романтично настроени жени открито изказваха възхищението си. „Ако под всичко това се крие любов към жена, стояща по-високо от него, той е необикновен човек — казваха те. — И ще видите, че ще умре без страх!“ Хората се обзалагаха: ще проговори ли? Няма ли да проговори?

След произнасяне на присъдата, предизвикала пристъпи на ярост, които без намесата на жандармите можеше да се окажат фатални за някои членове на съда и за зрителите, престъпникът продължи с разяреността на див звяр да заплашва всеки, който се приближаваше към него. Наложиха се тъмничарят да му надене усмирителната риза, за да му попречи да посегне на живота си и за да се почувствува сам в безопасност. Победен от тази жестокост, Ташрон не можеше повече да прибегва към насилие и изливаше отчаянието си в бесни викове и погледи, ужасяващи пазачите му и които в средните векове биха обяснили с лудост.

Той бе толкова млад, че жените не можеха да не окайват този озарен от любовта живот, на който бе съдено да секне така рано. „Последният ден на осъдения“,^[6] този безполезен бунт срещу смъртната присъда, тази мрачна елегия, излязла неотдавна от печат сякаш специално за случая, бе предмет на всички разговори. И най-после, кой не виждаше на екрана на въображението си неуловимата непозната, нагазила до колене в кръв, изправена като върху пиедестал, на сцената на съда раздирана от ужасни терзания, но обречена да пази невъзмутимо спокойствие в семейното си огнище? От нея също бяха готови да се възхищават, от тази лимузенска Медея с непроницаемо лице, с оловно сърце в бялата си гръд. Може би живееше у тогава или у оногава не негова сестра или братовчедка, дъщеря или жена? Какъв страх трябва да е царувал в семействата! В областта на въображението

силата на неизвестното е неизмерима — великолепно е казал Наполеон.

Що се отнася до стоте хиляди франка, отнети от господин Де Вано и напразно търсени от полицията, тук упоритото мълчание на престъпника нанесе пълно поражение на обвинителя. Господин Дьо Гранвил, заместващ тогава в Камарата на депутатите главния прокурор, се опита да пусне в ход изпитаното средство — обеща да смекчи присъдата в случай на признание, но когато се появи пред осъдения, той го посрещна с неистови крясъци, с епилептични конвулсии и изпълнени с ярост погледи, в които ясно просветваше желание да му прегризе гърлото. Сега правосъдието можеше да разчита само на църквата. Съпрузите Де Вано неведнъж идваха при затворническият свещеник абат Паскал. Свещеникът не бе лишен от особения дар, без който не би могъл да застава затворниците да се вслушват в съветите му. И се опита чрез благодатта на религията да обуздае изстъпленията на Ташрон, да разсее с бащински думи бясното помрачение, разтърсващо тази неукротима душа. Но борбата с такива развихрени страсти лиши от сили бедния абат Паскал.

— Този човек е намерил своя рай тук, на земята — казваше старецът с кроткия си глас.

Клетата госпожа Де Вано се посъветва с приятелките си дали да се опита сама да въздействува на престъпника. Господин Де Вано заговори за споразумение. Стигнал до отчаяние, той предложи на господин Дьо Гранвил да измоли от чичо си помилване за убиеца, ако той върне стоте хиляди франка. Прокурорът отговори, че негово кралско величество не ще се принизи до подобни сделки. Тогава съпрузите Де Вано се обърнаха към адвоката на Ташрон, като му обещаха десет процента от откраднатата сума, ако успее да я възстанови. Адвокатът бе единственият човек, при вида на когото Ташрон не загубваше самообладание; наследниците го упълномощиха да предложи на убиеца други десет процента, с които би могъл да разполага в полза на семейството си. Въпреки всички хитрини на наследниците, въпреки красноречието на адвоката, престъпникът не пророни в отговор нито дума. Разярени, двамата Де Вано пустосваха и проклинаха осъдения.

— Той е не само убиец, но и човек лишен от деликатност! — сериозно заяви господин Де Вано, неслушал никога в живота си

знаменитата песен за Фюалдес, когато научи за неуспеха на абат Паскал и разбра, че всичко ще пропадне при евентуално отхвърляне на молбата за помилване. — Защо му са нашите пари там, където отива? Убийство — това още мога да разбера, но безцелната кражба е необяснима. В какви времена живеем, щом хора от обществото се застъпват за такива разбойници?

— Това е нечестно — възмутено повтаряше госпожа Де Ванно.

— Но ако върне парите, може да изложи приятелката си — казваше някаква стара мома.

— Ние бихме запазили всичко в тайна! — крещеше господин Де Ванно.

— Тогава ще ви обвинят в укривателство! — възрази адвокатът.

— О, мошеник! — приключи разговора господин Де Ванно.

Една от дамите, приемани в обществото на госпожа Граслен, разказала ѝ със смях за кавгите на съпрузите Де Ванно, жена рядко умна, една от онези, които мечтаят за нравствено прекрасното, изказа съжаление, че осъденият се държи като разярен звяр; искаше ѝ се да бъде хладен, спокоен и пълен с достойнство.

— Но нима не виждате — отвърна Вероник, — че по този начин отстранява съблазните и се съпротивлява на изкушенията? Ташрон съзнателно се превръща в див звяр.

— Впрочем той не произлиза от висшето общество — добави изгнаницата парижанка, — това е обикновен работник.

— Човек от висшето общество отдавна би предал непознатата — забеляза госпожа Граслен.

Тези събития, коментирани и в салони, и в семейни кръгове, тълкувани по хиляди начини от най-острите езици на града, предизвикаха жесток интерес към екзекуцията на Ташрон, чието обжалване на присъдата Върховният съд бе отхвърлил. Какво ще бъде в последните минути поведението на престъпника, който заявяваше, че ще окаже отчаяна съпротива и че не ще позволи да го убият? Ще проговори ли най-после? Ще направи ли признания? Кой ще спечели облога? Ще отидете ли? Няма ли да отидете? А как се отива дотам?

В Лимож затворът и мястото на екзекуциите са разположени така, че да избавят престъпниците от ужаса на продължителното пътуване. Ето защо избраната публика винаги бива ограничена. Съдебната палата, където се помещава затворът, се намира на ъгъла на

улица Пале и улица Понт Ерисон. Пряко продължение на улица Пале е късата уличка Монт а Рьогре, водеща към поляната Ен или Арен, където се извършват екзекуциите, на което несъмнено и дължи името си. Кратък е пътят дотук, следователно малко са къщите, малко са и прозорците. А кой от обществото би поискал да се смеси с тълпата, обичайна посетителка на такива места?

Но тази екзекуция, очаквана от ден на ден, бе за голямо учудване на града от ден на ден отлагана, и то ето защо. Благочестивото смирение на обречените на смърт е едно от онези привилегирани за църквата тържества, които винаги оказват огромно въздействие върху тълпата. Разкаянието на престъпника твърде ярко свидетелствува за могъществото на религиозните идеи (да не говорим за чисто християнските интереси, представляващи основна цел на църквата), за да не се дразни духовенството от неуспеха си в такъв излизащ въвн от рамките на обикновеното случай. През юли 1829 година положението бе особено изострено от духа на партийните борби, отровили целия политически живот. Партията на либералите тържествуваше, виждайки публичното поражение на „попската партия“ — име, измислено от Монлозие, роялист по убеждения, присъединил се към конституционалистите, които го бяха увлекли по-далеч, отколкото сам той желаше. Партиите вкупом извършват безчестни деяния, които биха покрили с позор отделния човек; ето защо, когато в очите на тълпата някой олицетворява партията, пък бил и сам Робеспьер, Джефри или Лобардмон^[7], то той се превръща в своеобразен изкупителен олтар, на който всички съучастници поверяват тайните си.

Действайки в съгласие с епархията, съдът отлагаше екзекуцията както за да научи за престъплението всичко, което се бе изплъзнало от вниманието на следствието, така и за да способствува за боговдъхновеното тържество на религията. Но властта на съда не беше безгранична и рано или късно присъдата трябваше да бъде изпълнена. Същите либерали, които от дух на противоречие смятаха Ташрон за невинен и се обявяваха срещу присъдата на съда, сега роптаеха, че не се привежда в изпълнение. Когато е последователна, опозицията често стига до подобни нелепости, тъй като за нея не е толкова важно да бъде права, колкото да злепоставя властта.

И така, в началото на август съдът бе принуден да действа под натиска на оная тъй чужда на будната гражданска съвест мълва, наричана обществено мнение. Денят на екзекуцията бе обявен. При тази изострена обстановка абат Дютей се осмели да предложи на епископа едно последно средство и успехът на неговия замисъл въведе в съдебната драма необикновената личност, която, като обедини всички, стана главно действащо лице на нашия разказ и по неизповедимите пътища на провидението изведе госпожа Граслен там, където добродетелите ѝ се разкриха в пълния си блясък, където се показва върховна благодетелка на човешкия род и смирена, богобоязлива християнка.

---

[3] *Процесът Фюалдес* — Фюалдес, крупен магистрат по времето на Империята и Реставрацията, убит в 1817 година от негови приятели — престъпници, боящи се от донос от негова страна. ↑

[4] ... *да строим Миланската катедрала* — в Средновековието смъртната присъда в Италия била заменяна с доживотно участие в строителството на Миланската катедрала, започнало в 13-ото столетие и продължило до наши дни. ↑

[5] *Джени Динс* — героиня от романа на Уолтър Скот „Единбургската тъмница“. ↑

[6] „*Последният ден на осъдения*“ — повест от Виктор Юго, публикувана в 1829 година, в която писателят се обявява против смъртната присъда. ↑

[7] *Джефри, Джорж* (1640–1689) английски канцлер при Чарлз II.

Лобардмон, Жан-Мартин — един от най-близките помощници на кардинал Ришельо в борбата със своеволията на феодалите. ↑

9. ХРИСТИЯНСКИ ГРИЖИ

Епископският дом в Лимож е разположен на хълм, над бреговете на Виена, и неговите градини, следвайки естествения строеж на стръмните склонове, се спускат на тераси към реката, опирайки се на мощните, завършващи с балюстради стени. Хълмът е толкова висок, че предградието Сент Етиен на отвъдния бряг на реката сякаш лежи в подножието на последната тераса. Накъдето и да тръгнат разхождащите се, от хълма се открива великолепна панорама с виещата се сред нея река, която се вижда ту по дължината на цялото течение, ту само от бряг на бряг, скривайки се зад завоите. На запад, оставила зад себе си градините на епископството, Виена се устремява към града в изящна дъга, опасваща предградието Сен Марсиал. По-нагоре по течението, недалеч от предградието, се възправя красива селска къща, известна под името Кльозо; тя се вижда ясно от ниските тераси и благодарение на някакво изместване на перспективата изглежда свързана с камбанариите на предградието. Пред къщата се намира чаровният, обрасъл в зеленина остров, който Вероник в дните на своята първа младост наричаше Ил дьо Франс. На изток в далечината се издигат амфитеатрално разположени хълмове. Вълшебната прелест на околността и благородната простота на сградата правят от епископския дворец най-забележителния паметник на града — останалите постройки не блестят нито с избора на строителния материал, нито с архитектурата си.

Отдавна вече свикнал с великолепните пейзажи, достойни за вниманието на любителите на живописни кътчета, абат Дютей, придружаван от господин Дьо Гранкур, заслиза от тераса на тераса, не обръщайки никакво внимание на алените цветове, на оранжевите тонове и на виолетовите оттенъци, с които залезът изпъстряше старите стени, каменните огради, къщите на предградието и водите на реката. Той търсеше епископа, който в това време седеше в ъгъла на последната тераса, под сянката на лозовата беседка, където бе наредил да му донесат десерта, и се наслаждаваше на тихата вечер, която неусетно припадаше от хоризонта. Тополите на острова сякаш

разсичаха водата с удължените сенки на вече пожълтелите си корони, които на слънцето блестяха като позлатени. Меките лъчи на залеза, различно отразени от зелените талази на дъбовете, от резедата на младите дървета и от атлазено зелените мъхове, създаваха разкошно съчетание на тонове, навяващи печал. В дъното на долината, обгонвана от лекия вечерен бриз, трептеше, сякаш обсипана с пайети, повърхността на Виена, откроявайки кафявите покриви на предградието Сент Етиен. През висящите мрежи на дивата лоза отдалече се виждаха позлатените от слънцето върхове и камбанарии на предградието Сен Марсиал.

Приглушената глъч на провинциалния град, наполовина скрит в резкия завой на реката, галещият ветреца — всичко разполагаше прелата към душевното спокойствие, което препоръчват хората, занимаващи се с въпросите на храносмилането. Неговите очи неволно се обръщаха към десния бряг на реката, където големите сенки на тополите достигаха откъм предградието Сент Етиен стените на градината, в която бяха убити Пенгре и прислужницата му; но в мига, в който краткото блаженство на епископа бе нарушено от старшите викарии, напомнили му за неприятните събития, очите му тутакси придобиха непроницаемо изражение. Двамата свещеници отдадоха неговата хладина на изненадата от неочакваното посещение, а в действителност прелатът — личност духовно извисена до прозрения — съзираше в пясъчните брегове на Виена разгадката, която напуста търсеха съпрузите Де Вано и правосъдието.

— Монсеньор — каза абат Дьо Гранкур, като се приближи към епископа, — всичко е безполезно и за наше прискърбие ще видим клетия Ташрон да умира непокаян; той ще изрече най-ужасни проклетия против религията, ще обсипе бедния абат Паскал с хули, ще оплюе разпятието, ще отрече всичко, дори и ада.

— Ще изплаши народа — добави абат Дютей. — Това скандално произшествие и ужасът, който то ще предизвика, ще свидетелствуват за нашето поражение и безсилие. Ето защо пътем казвах на господин Дьо Гранкур, че подобно зрелище ще изтръгне не един грешник от лоното на църквата.

Развълнуван от тези думи, епископът положи на небоядисаната дървена маса гроздовата чепка, изтри пръстите си и с жест прикани двамата старши викарии да седнат.

— Абат Паскал не подхвана добре тази работа — продума най-после епископът.

— Последната среща с осъдения го поболя — възрази абат Дьо Гранкур, — иначе той би дошъл с нас и би обяснил трудностите, които правят неосъществими повеленията на ваше преподобие.

— Щом само зърне едного от нас, осъденият с цяло гърло запява неприлични песни и заглушава всяка наша дума — каза младият свещеник, седнал близо до епископа.

Този млад човек, надарен с очарователна външност, се беше облакътвил на масата и тънката му бяла ръка небрежно обръщаше гроздовете, избирайки узрелите зърна с непосредността на постоянен сътрапезник или любимец. Свързан с Лиможкия епископ чрез семейни и приятелски връзки, младият свещеник, по-малък брат на барон Дьо Растиняк, действително бе и сътрапезник, и любимец на прелата. Тъй като бе избрал духовното поприще само от материални съображения, епископът го беше взел за личен секретар, за да му предостави време и възможност да се издигне. Името на абат Габриел му обещавахе най-високи санове в църковната йерархия.

— А, значи, ти си ходил там, сине мой? — запита епископът.

— Да, монсеньор. Но едва се бях показал, и този окаяник изрече срещу вас и срещу мен най-непристойни хули; държи се така, че за свещеника е невъзможно да остане при него. Ще позволите ли, ваше преподобие, да ви дам съвет?

— Нека чуем мъдростта на децата, понякога от тяхната уста глаголи сам Бог — каза с усмивка епископът.

— Та нали по негова воля проговори и Валаамовата магарица? — весело откликна младият абат Дьо Растиняк.

— Според мнението на други коментатори тя не съвсем добре е знаела какво говори — отвърна, смеейки се, епископът.

Двамата старши викарий на свой ред се усмигнаха; безобидната шега на прелата бе отправена към младия абат, комуто завиждаха всички духовници и честолюбци, обкръжаващи епископа.

— Струва ми се — каза младият абат, — че следва да помолим господин Дьо Гранвил за допълнително отлагане на екзекуцията. Когато осъденият узнае, че дължи няколко дни отсрочка на нашето застъпничество, може би ще си даде вид, че ни слуша, а ако ни изслуша...

— Не ще промени поведението си, виждайки, че то е изгодно за него — прекъсна епископът любимеца си. — Господа — продължи той след кратко мълчание, — известни ли са всички тези подробности в града?

— Няма дом, в който да не се говори за тях — отвърна абат Дьо Гранкур. — А сега говорят само за абат Паскал, съкрушен от безполезната борба с осьъдения.

— Кога трябва да бъде екзекутиран Ташрон? — запита епископът.

— Утре, в пазарния ден — продума тихо абат Дьо Гранкур.

— Господа, религията не може да претърпи поражение! — заяви епископът. — Колкото по-голямо внимание предизвиква това дело, толкова по-решително ще се стремя към блестящо тържество. Църквата се намира в трудно положение. Длъжни сме да извършим чудо в този промишлен град, където метежният дух против религиозните и монархическите доктрини е пуснал дълбоки корени, където породената от протестантизма разрушителна миогледна система, именувана днес либерализъм и готова утре да приеме друго име, е обхванала всяко мислещо същество. Идете, господа, при виконт Дьо Гранвил — той е предан на църквата от цялата си душа, — кажете му, че ние изискваме неколкодневна отсрочка. Аз сам ще отида при злочестия затворник.

— Вие, монсеньор! — учуди се абат Дьо Растиняк. — Но не е ли твърде много онова, което възможният ви неуспех поставя на изпитание? Вие може да отидете там само ако бъдете уверен в успеха си!

— Ако ваше преподобие позволи да изкажа мнението си — намеси се абат Дютей, — надявам се да осигурим духовното тържество на религията в това печално дело.

Прелатът сдържано кимна с глава, което показваше колко малко вярва в здравия разум на старши викария.

— Ако някой може да въздействува върху тази непокорна душа и да я върне в лоното на църквата — продължи абат Дютей, — това е само свещеникът от неговото село, господин Боне.

— Един от щастливците, над които простирате покровителствената си десница — забеляза епископът.

— Монсенъор, свещеникът Боне принадлежи към онези хора, които сами се покровителствуват със своята войнствуваща добродетелност и ангелско усърдие.

Този скромен и прост отговор бе посрещнат с мълчание, което би смутило всеки друг, но не и абат Дютей. Така изреченото възражение се отнасяше до непризнатите люде и тримата пастири видяха в него един от онези смирени, но безупречни и ловко заострени сарказми, с които си служат духовните лица, умеещи да казват именно това, което искат да кажат, без да нарушават най-строгите правила на благоприличието. Но случаят не бе такъв, абат Дютей съвсем не мислеше за сарказми.

— Отдавна вече слушам за този свят Аристид — отвърна с усмивка епископът. — Ако скрия от света такъв талант, това от моя страна ще бъде несправедливост или предубеждение. Вашите либерали хвалят господин Боне като човек, принадлежащ към партията им, но аз искам сам да преценя този селски апостол. Идете, господа, при главния прокурор и го помолете от мое име за отсрочка. Ще почакам отговора, преди да изпратя нашия мил абат Габриел в Монтеняк да доведе светия човек. Ще предоставим на негово свещенство възможност да сътвори чудо.

Изслушал думите на прелата, абат Дютей почервения, по не показва, че му бяха неприятни. Двамата старши викарии мълчаливо се поклониха и оставиха епископа насаме с любимеца си.

— Тайната на изповедта, до която се домогваме, несъмнено е погребана там — каза епископът на младия абат, като му показва тополите, скриващи самотната къща, запиляна между острова и предградието Сент Етиен.

— И аз мисля така — отвърна Габриел. — Не съм следовател, а не искам да бъда и шпионин; но ако бях съдия, бих научил името на жената, която трепери при всеки шум, при всяка дума и която съумява да запази невъзмутимо външно спокойствие, страхувайки се да не сподели съдбата на престъпника. Впрочем тя няма от какво да се бои: аз видях човека, той ще отнесе в гроба тайната на своята пламенна любов.

— Малък хитрецо — каза епископът, като дръпна ухото на секретаря и посочи озарения от последните лъчи на залеза простор между острова и предградието Сент Етиен, към който бе прикован

погледът на младия духовник. — Правосъдието би трябвало да се насочи там, нали така?...

— Аз посетих убиеца, за да проверя подозренията си, но той е обкръжен от шпиони; ако можех да поговоря с него, сигурно бих открил жената, заради която отива на смърт.

— Да мълчим — рече епископът, — ние не служим на земното правосъдие и не на криминални дела сме съдници, а на човешки съвести. Достатъчна е една глава. Впрочем рано или късно тази тайна ще се разкрие за църквата.

Проницателността, с която навикът към размишления дарява свещениците, е значително по-дълбока от проницателността на съдии или полицаи. Съзерцавайки от височината на своите тераси мястото на ужасното престъпление, прелатът и неговият секретар действително в края на краищата проникнаха във все още неразгаданата въпреки всички уловки на следствието и разискванията на съдебните заседатели тайна.

Господин Дьо Гранвил играеше вист у госпожа Граслен и тъй като трябваше да изчака завръщането му, отговорът на прокурора бе донесен до знанието на епископа едва към полунощ. В два часа след полунощ абат Габриел се отпрати с каретата на епископа за Монтеняк. Департаментът Монтеняк, отстоящ от града на около девет левги, е разположен в онази част на Лимузен, която върви покрай Корезките планини и граничи с департамента Крьоз. И така, младият абат напусна Лимож, кипящ от бурни страсти в предвкушване на определеното за сутринта зрелище, на което отново не бе съдено да се осъществи.

ΤΡΕΤΑ ΓΛΑΒΑ

10. МОНТЕНЯКСКИЯТ СВЕЩЕНИК

Свещениците и благочестивите люде са склонни да съблюдават в паричните дела най-голяма пестеливост. Беднота ли е това, или егоизъм, породен от уединения им живот и способствуващ за развитието на вроденото в човека скъперничество? Или сметка и разумна пестеливост, налагани от нуждите на благотворителността? На различните характери съответствуват различни тълкувания. Понякога нежеланието да бръкнеш по-дълбоко в джоба си се крие под ласкаво добродушие, понякога се показва неприкрито, но по време на пътешествие се проявява особено ярко. Габриел дьо Растинак, най-красивият от всички млади хора, свеждали глава в олтарите над светите дарове, не даваше на пощальоните за чай повече от трийсет су и затова пътуваше много бавно. Почтальоните возят много почитателно епископите, които обикновено само удвояват установеното заплащане, но не причиняват никаква вреда на епископската карета от страх да не си навлекат неприятности. Абат Габриел за пръв път пътуваше сам; при всяка смяна на конете ласкаво приканваше пощальоните:

— Побързайте, господа пощальони.

— Ние замахваме с камшика само ако пътниците замахват с кесията си — му отвърна някакъв стар пощальон.

Младият абат се сви в каретата, така и неразбрал отговора. За да се развлече, той започна да разглежда обкръжаващата го природа и изкачи пеша множество възвишения, по които преминава пътят от Бордо за Лион.

На пет левги от Лимож, след причудливите извивки на Виена и прелестните дъбрави по склоновете на Лимузен — места, особено в Сен Леонар, напомнящи Швейцария, — пейзажът, доскоро ведър и спокоен, става мрачен и печален. Погледът се губи в обширни изоставени земи, в сухи степи без трева и без коне, със сключени над тях хоризонти. Корезките планини не предлагат на окото отвесните сипеи и живописните котловини на Алпите, нито горещите дефилета и голите чукари на Апенините и още по-малко величието на Пиренеите. Техните вълнообразни, заоблени от бавното течение на водите

очертания говорят за мъртвешкото спокойствие, настъпило след всемирната катастрофа. Тези меки линии, свойствени почти на всички възвишения във Франция, може би не по-малко от климата са й спечелили в Европа названието щастлива Франция. Но ако плоската равнина, заключена между прекрасните пейзажи на Лимузен, Оверн и Марш, може да извика у мислителя или поета образа на безкрая, толкова ужасяващ за някои души, ако подбужда към мечтателност жената, скучаеща в каретата си, за местния жител природата на този край е сурова, дива и безжалостна. Почвата на необятните посърнали равнини е неплодородна. Само близкото съседство на столичен град би могло да повтори тук чудото, извършено за последните две столетия в Бри. Но тук липсват големи градове, способни да оживят пустини, в които агрономът вижда неблагоприятен терен, където цивилизацията е в залез, където пътникът не намира нито гостилница, нито пленяващата го живописност. Възвишените души не ненавиждат тези степи; напротив, съзират в тях сенки, необходими в безбрежната картина на природата. Неотдавна Купър^[1], този толкова меланхоличен талант, великолепно показва цялата поезия на глухите необитаеми кътчета в своята „Прерия“. Тези наши равнини, лишени от растителност и покрити с безплодни минерални отломъци, тези мъртви земи, осеяни с камъни, тази пустош, лишена от дъх на свежест, са предизвикателство, отправено към цивилизацията. Франция е длъжна да реши своите нерешени задачи, както англичаните ги решиха за Шотландия, където неизтощимото търпение и неотстъпната борба с природата превърнаха непроходимите буренаци в цветущи ферми. Изоставена в диво, първобитно състояние, тази недокосната обществена целина поражда малодушие, леност, слабост, предизвикана от липса на храна, и престъпност, когато нуждата заговори твърде властно.

Това е с няколко думи старата история на Монтеняк. Какво можеха да сторят хора, живеещи в край, забравен от властта, изоставен от аристокрацията и отхвърлен от промишлеността? Да обявят война на обществото, пренебрегващо своя дълг! Ето защо жителите на Монтеняк до неотдавна съществуваха чрез кражби и убийства както някога планинските шотландци. Вглеждайки се внимателно в тази печална и неприветлива местност, мислещият наблюдател ще разбере лесно защо само до преди двайсет години монтенякци воюваха с обществеността.

Голямото плато, отсечено от една страна чрез бреговете на Виена, а от другите две чрез живописни долини в провинциите Марш и Оверн и заключено чрез веригата на Корезките планини, напомня, като изключим обработваната площ, платото Бос, отделящо басейна на Лоара от басейна на Сена, платото на Турен, на Бери и още толкова други, подобни на тях и достатъчно многочислени, за да създават сериозни грижи на държавното управление. Та това е просто нечувано! Всички се окайват, че народните маси се домогват до висшите слоеве на обществото, а правителството не може да се противопостави на този натиск в страна, където по статистически данни няколко милиона хектара земя са целина, при което в някои места, като например в Бери, тя е чист чернозем. Голяма част от тези земи, които биха осигурили препитание на цели села и биха дали огромни добиви, принадлежи на социално неприспособими общини, отказващи да я продадат на предприематели само за да запазят правото си да пасат на нея стотина крави. Върху всички тези изоставени земи е написана думата „негодност“. Всяка земя е плодородна посвоему. Тук не се касае до отсъствие на работна ръка или на добра воля, а до съзнание и организационен талант. Във Франция до ония времена платата се принасяха в жертва на долините. Правителството насочваше своите грижи, своята помощ там, където изгодата говореше сама за себе си. Голяма част от тези пустеещи земи са лишени от вода — условие от първа необходимост за всяка родитба. Медоносните мъгли, които със своите окиси биха могли да подобрят тези мъртви, сиви земи, не успяват дори да уседнат: вятърът бързо ги разнося, тъй като тук няма дървета, които другаде ги задържат и поглъщат благотворната им влага. Дървесните насаждения тук биха имали неоценимата стойност на евангелска проповед. Откъснати от най-близкия до тях град чрез непреодолима за бедняка пустиня, жителите на тези места не разполагаха с пазар за оскъдната си стока дори когато с много труд и мъка произвеждаха нещо; съседните гори ги снабдяваха само с гориво и с несигурните плодове на браконьерството; зиме биваха обречени на глад. Тъй като земята е непригодна за посеви, нещастниците нямаха нито добитък, нито земеделски сечива и се хранеха с кестени. Този, който, разглеждайки зоологическия музей, е забелязал какво тягостно впечатление прави оцветеният в кафяво животински свят на Европа, ще разбере може би каква тъга навява зрелището на тези сиви плата,

напомнящи постоянно за своето безплодие. В тях няма свежест, няма сенки, нито контрасти, няма следа от мисъл, от образ, стоплящи сърцето. Най-жалкото, криво ябълково дръвце тук радва като отколешен приятел.

От разклонението на шосето през равнината тръгваше неотдавна прокараният от департаментските власти път. На разстояние няколко левги, в подножието на неголям хълм, както това подсказваше името му, се намираше Монтеняк^[2], център на кантон, влизащ в един от окръзите на департамента Горна Виена. Хълмът също принадлежи към монтенякския кантон, обединяващ равнинната и планинската природа. Със своите възвишения и низини тази община прилича на малка Шотландия. На една левга зад хълма, в подножието на който се е приютило селото, се издига първият връх на Корезката планинска верига. Наоколо се простира безкрайната така наречена монтенякская гора, която започва от монтенякския хълм, спуска се по него, пълзи по урви и отвесни ридове, оставяйки на места големи празнини, обгръща върха и чрез остър набег по крутия скат стига чак до обюсонския път. Този скат господствува над дефиле, по което минава големият път от Бордо за Лион. Често карети, ездачи и пешеходци биваха изненадвани в това опасно дефиле от крадци, чиито злодеяния оставаха ненаказани — мястото бе крайно благоприятно за това: промъквайки се по известни само на тях пътеки, разбойниците се укриваха в непристъпните гъсталаци на гората. Подобен край не може да разполага с правосъдие, способно да тръгне по следите на злодеянието. Тук няма строителство, няма пътища. А без пътни съобщения са неосъществими търговия, промишленост, обмяна на идеи, както натрупване на каквито и да било богатства, тъй като първоначално възниква идеята, а всички физически осезаеми чудеса на цивилизацията са само резултат от нейното приложение. Мисълта неизменно е отправна и крайна точка на всяко общество. Историята на Монтеняк е потвърждение на тази аксиома на социалната наука. Когато властите получиха възможност да се заемат с неотложните материални нужди на Монтеняк, те изсякоха гората в дефилето и възложиха на жандарми да съпровождат пощата до следващата смяна. Но за срам на жандармерията словото, а не мечът, свещеник Боне, а не лесничейт Шервен спечелиха тази гражданска битка, изменила нравствената

същност на населението. Преизпълнен от свята любов към злочестия край, свещеникът замисли да го възроди — и осъществи своята цел.

Пътувал около час сред осеяни с камъни и потънали в прах изсъхнали равнини, където мирно бродещи на ята яребици тежко излитаха, дочули шума от екипажа, абат Габриел като всички попаднали тук пътници изпита облекчение, когато отдалеч съгледа покривите на селото.

При влизане в Монтеняк се натъкват на една от онези любопитни пощенски станции, каквито може да видите само във Франция. Вместо фирма над жалката, полусрутена конюшня, където не се мярка нито един кон, се мъдри, закована с четири гвоздеа, дъбова дъска, на която честолюбивият пощальон с черно мастило е написал: „Конска поща“. Вместо праг пред отворената врата стърчи, поставена на ръба, друга дъска, за да предпазва от дъждовната вода пода на конюшната, разположена по-ниско от нивото на пътя. Отчаяният пасажер може да види овехтели, износени впрегатни принадлежности, вече едва ли годни да устоят на първите резки движения на коня. Конете обикновено са в полето, на ливадата, където искате, но не и в конюшната. Ако случайно се намират в конюшната, то те ядат; ако вече са се нахранили и са на разположение, пощальонът е на гости у леля си или у братовчедка си, а не е ли там, кара сено или спи; никой не знае къде е; трябва да чакаш, докато някой тръгне да го търси, но все едно — пощальонът идва само след като си е свършил всички работи; когато най-после се появи, минава безкрайно много време, докато си намери жилетката, камшика или впрегне конете. От прага на къщата уплашено надничва дебела жена; тя е загубила търпение повече от пътника и желае да го умилостиви, бяга насам-натам, по-бърза от самите коне. Представила ви се като стопанка на пощата, тя ви съобщава, че мъжът ѝ работи на полето.

Епископският любимец слезе от каретата, спряла пред точно такава конюшня: стените ѝ приличаха на географска карта, а сламеният покрив бе обрасъл с треволяци дотолкова, че се огъваше под тежестта им. Абатът помоли стопанката след час всичко да бъде готово за отпътуване и запита за пътя към дома на свещеника; добрата жена му показва между две къщи пътеката, която водеше към църквата, и добави, че зад нея бил домът на отец Боне.

Докато младият абат се изкачваше по оплетената в храсти камениста пътека, стопанката разпитваше пощальона. По целия път от Лимож до Монтеняк всеки предшествуващ пощальон съобщаваше на своя отменящ го събрат за намеренията на епископа, разгласени от градския пощальон.

И така, докато жителите на Лимож, ставайки от сън, подхващаха разговори за екзекуцията, очакваща убиеца на дядо Пенгре, във всички крайпътни села хората се радваха на току-що издействуваното от епископа помилване за невинния човек и подлагаха на преценка и съмнение мнимите грешки на човешкото правосъдие. Когато по-късно Жан-Франсоа бе екзекутиран, навярно е бил превъзнасян като мъченик.

Направил няколко крачки по стръмната пътека, обсипана с червени есенни листа и с черни трънки и къпини, абат Габриел се обърна, подчинявайки се на неволното желание да огледа местността, където бе попаднал за първи път, или на органично вроденото в човека любопитство, свойствено също на кучетата и конете. И той разбра човешката драма на Монтеняк при вида на няколкото оскъдни извора по склоновете на хълма и тясната рекичка, покрай която минаваше департаментският път, съединяващ центъра на окръга с префектурата. Както във всички села по това плато, къщите в Монтеняк бяха построени от неизпечен кирпич. Тухли можеха да се видят само в домовете, построени след пожар. Покривите навсякъде бяха сламени. Всичко тук говореше за нищета. Пред селото се простираха извоювани от равнината поля с ръж, ряпа и картофи. По склоновете на хълма Габриел съгледа няколко изкуствено оросявани ливади, където се отглеждаха прочутите лимузенски коне, които, казват, ни били останали в наследство от арабите, дошли през Пиренеите във Франция, за да паднат между Поатие и Тур от секирите на франките, сражавали се под командуването на Шарл Мартел. Върхът на хълма бе поразен от суша. Изгорените, червено-кафеникави петна издаваха неплодна почва, на която расте само непретенциозният кестен. Грижливо събираната вода за оросяване оживяваше единствено обкръжените с кестенови дървета и с жив плет ливади, където растеше онази тънка, рядка, ниска и почти сладка трева, с която изхранват породата горди и нежни коне, не особено издръжливи, но с превъзходни качества в родните си места и предразположени към

неблагоприятни промени извън тях. Няколко млади черничеви дървета свидетелствуваха за усилията да се произвежда коприна. Както повечето села в света, Монтеняк притежаваше една-единствена улица, по която минаваше междуселският път. Селото се делеше на Горен и Долен Монтеняк, нарязани от пресечки, съединяващи се с главната улица под прав ъгъл. Над редицата къщи, разположени в подножието на хълма, се открояваха пъстроцветни терасовидни градини; до пътя водеха стъпала, издълбани в земята, както и каменни стъпала, а на тях тук-там седяха старици — коя с плетиво в ръце, коя люлеейки дете — и поддържаха разговора между Долен и Горен Монтеняк, подвиквайки си през обикновено пустия път; по този начин новините не закъсняваха да прелетят от единия край на селото до другия. Всички градини бяха пълни с овощни дървета, със зеленчуци; покрай задната ограда всички имаха пчелни кошери. Под пътя се простираше успоредно друга редица къщи с градини, наведени над реката, чието течение отбелязваха зелените ивици на великолепно израсналия коноп и дървета, обичащи влагата; някои къщи, както и пощата, се намираха в низината, което благоприятствуваше тъкачеството; почти над всички хвърляха сянка могъщи шумнати орехи — дървото на плодородната почва. От тази страна, в отдалечения от равнината край на селото, се виждаше къща, значително по-голяма и по-приветлива от обикновените селски колиби и обкръжена от други, също добре поддържани къщи. Тази махала, отделена чрез градини от останалата част на селото, още тогава носеше наименованието „Ташронови“, запазено и до днес. Сама по себе си общината Монтеняк бе малка, но в нея влизаха трийсетина частни имения. В долината, някъде към реката, пояси жив плет, каквито се срещат в долините на Марш и Бери, очертаваха пътя на пролетните води, сякаш обрамчвайки със зелени ресни селото, запиляно в равнината като кораб в открито море.

Когато семейство, стопанство, село, община преминат от жалко до задоволително състояние, макар и недостигнали още охолство, нито дори заможност, този обновен живот изглежда толкова естествен за създателите си, че страничният наблюдател не може да обхване грандиозните усилия, безкрайно дребни на вид, но велики с упорството си, да отгатне труда, вложен в основите на делото, онези позабравени вече изпитания и отшумялата битка, направила възможни първите доловими за окото промени. Ето защо младият абат не откри

нищо забележително, когато съзерцаваше приветливия пейзаж. Нему бе неизвестно състоянието на този край до пристигането на свещеника Боне.

Абат Габриел продължи да се изкачва по стръмната пътека и скоро отново зърна над градините на Горен Монтеняк църквата и дома на свещеника, които бе забелязал още отдалеч, и неясно очертаващите се зад тях величествени, обвити в пълзящи растения развалини на стария монтенякски замък, една от резиденциите на херцог Наварски в дванадесетото столетие. Пред свещеническия дом, очевидно построен някога за главния пазач или за управителя, се простираше дълга, засадена с липи тераса, от която се откриваше гледка на всички страни. За древността на стълбата и поддържащите терасата стени говореха причинените от безжалостното време разрушения. Между каменните плочи на стъпалата, разместени от незабележимия, но постоянен натиск на растителността, бяха изникнали бурени и висока трева. Нисък, стелец се по камъните мъх покриваше всяко стъпало с яркозелен килим. Разнообразни пълзящи растения, лайка, венерина коса на гъсти туфи надничаха от всички пукнатини, прорязали старите стени въпреки дебелината им. Природата бе нахвърлила върху сивите камъни многоцветно покривало от кичеста папрат, виолетови кученца със златисти плодници, синьо усойниче и висок кафяв хвоц с такова изящество, че камъкът, подаващ се само изрядко под великолепия килим, изглеждаше като второстепенен детайл. На терасата пред самата къща имаше цветна градинка с лехи, оградени с чемшир, а зад къщата се белееше скала, от която бяха поникнали хилави, огънали се като пера дръвчета. Развалините на замъка се извисяваха и над къщата, и над църквата. Здравно построеният от камък и вар двуетажен дом бе увенчан с огромен полегат покрив с два върха над просторен и съдейки по вехтите капандури, празен таван. Долният етаж се състоеше от две стаи, разделени с коридор, в дъното на който дървена стълба водеше към втория етаж, също с две стаи. Малка кухня бе прилепена към къщата откъм двора, в който се намираха конюшната и оборът, напълно празни, неизползувани, изоставени. Между църквата и дома на свещеника се простираше зеленчукова градина. Полуразрушена галерия водеше от дома до килията, където се съхраняваха църковните одежди.

Когато видя тези четири прозореца със стъкла в оловни решетки, кафявите мухлясали стени, грубо издяланата и пропукана като кибритена кутия врата, младият абат, далеч не разнежен от наивната прелест на това кътче, от този свят, наситен с цветове, с ухания на непознати растения и треви, обхванали покрива и потъмнелите первази, или от лозата, надничаща с листата и с гроздовете си в прозорците, сякаш за да внесе в дома романтиката и свежестта си, се почувствува неизказано щастлив, че му предстоеше да бъде епископ, а не селски свещеник.

Този всякога отворен дом сякаш принадлежеше на всички. Абат Габриел влезе в съседната на кухнята трапезария и намери мебелировката ѝ за твърде оскъдна: стара дъбова маса на четири вити крака, облечено в дамска кресло, дървени столове и вехт сандък вместо бюфет. В кухнята ни жива душа освен една котка, подсказваща присъствието на жена. Другата стая служеше за гостна. Надниквайки в нея, младият духовник видя небоядисани дървени кресла с меки седалки. Панелите и таванските греди бяха от кестен, почернял като абанос. Обстановката допълваха стенният часовник в зелена, изпъстрена с цветя кутия, маса, покрита с износена зелена покривка, няколко стола и два свещника на камината, а между тях восъчно изображение на младенеца Исус под стъклен похлупак. Камината, украсена с груба дървена резба, бе скрита чрез книжен параван с изрисуван добрият пастир, носещ на плещи агнеца си, несъмнено подарък от дъщерята на кмета или на мировия съдия в знак на признателност за грижите по нейното възпитание. Жалкият вид на къщата будеше съжаление: някога белосаните с вар стени сега бяха изтрити до лъскавина на височина на човешки ръст; стълбата с широки перила и с дървени стъпала, макар и поддържана чисто, се тресеше под нозете. В дъното срещу входната врата имаше друга, също отворена врата, през която абат Дьо Растиняк съгледа миниатюрна зеленчукова градинка, затворена като с крепостна стена в белезникавата и ронлива скала, край която се редяха кичести, ала зле поддържани лози с листи, като че разядени от проказа. Абатът се върна назад и взе да се разхожда из алеите на първата градина, откъдето се откриваше великолепният пейзаж на разположената под селото долина — истински оазис в края на необятните равнини, напомнящи спокойно море, забулено от лека утринна мъгла. А в дъното се виждаха от една

страна яркото петно на бронзовата гора, от друга — църквата и развалините на замъка по планинските хребети, като врязани в небесната синева!

Заслушан в скърцането на пясъка под нозете си, абат Габриел бродеше по алеите, образуващи звезди, кръгове и ромбове, и поглеждаше ту към селото, където забелязалите го селяни вече започваха да се събират из улицата на групички, ту към пресичаната от каменисти пътища и лъкатушеща между върбите рекичка зелена долина, която така рязко се отличаваше от безутешните степи. И тук младият абат бе обхванат от чувства, изменили целия ход на мислите му: той се възхити от покоя на тези места, вдъхна с пълна гръд чистия въздух и усети постепенно как го преизпълва безметежността на този живот, прост и велик с библейската си чистота и първичност. И почувствувал внезапно неповторимата красота на този стародавен домашен свят, абатът се върна да разгледа по-отблизо дома на свещеника. Малко момиче, очевидно натоварено да пази дома, но вместо това излязло да похапне нещо в градината, дочу по настлания с плочи под на първия етаж стъпки на човек, чиито обуца скърцаха, и веднага дотича. Смутено, че бе изненадано с една ябълка в ръка и захапало друга, то не можа да произнесе нито дума в отговор на въпросите на този красив младичък абат. Малката и не подозираше, че има такива пременени абати — с белоснежна батистена риза, с подрасник от тънко черно сукно без едно петънце или гънчица.

— Господин Боне — заговори най-после то, — господин Боне служи, а госпожица Юрсюл е в църква.

Абат Габриел не бе забелязал галерията, съединяваща жилището на свещеника с църквата; излязъл отново на пътеката, той се отпрати към главния вход. Покритият портал бе обърнат към селото; в църквата водеха изтрити, неравни каменни стъпала, възлизащи над площада, изровен от пролетните води и обграден по волята на протестанта Сюли с кичести брястове.

---

[1] *Купър, Джеймс Фенимор* — американски романист (1789–1851). ↑

[2] *Монтеняк* — от mont — връх, планина. ↑

11. ЦЪРКОВНА СЦЕНА

Тази църква, една от най-бедните във Франция, където те и без друго са бедни, приличаше на огромен хамбар, с издаден над вратата навес, опиращ се на дървени или кирпичени стълбове. Построена както свещеническият дом от камъни и вар, с издигната впоследствие четириъгълна камбанария без връх и с покрив от големи кръгли керемиди, църквата блестеше отвън не с разкошните ваяния на скулптурата, а с играта на светлини и сенки върху орнаменти, замислени, изрязани и украсени от самата природа, която в това отношение знае не по-малко от Микеланджело. По стените около входа пълзяха жилавите стъбла на бръшляна, изпъкващи между листите като вени на анатомически рисунък. Това покривало, нахвърлено от времето, за да прикрие нанесените от него рани, бе изпъстрено: есенни цветя, поникнали из пукнатините, и даваше убежище на множество сладкопойни птици. Прозорецът във вид на розетка над навеса на портала бе обкръжен от сини камбанки, напомнящи първата страница на богато изписан требник. Страничната фасада, обърната към дома на свещеника, не притежаваше такова обилие на цветове: тя гледаше на север и по стената се стелеха само сиви и червеникави мъхове. Но затова пък задната и противоположната странична фасада, които излизаха към гробището, радваха окото с пищен и ярък цъфтеж. В пукнатините между камъните растяха малки дръвчета и между тях бадем — емблема на надеждата. Два гигантски бора зад църквата заместваха гръмоотвода. За главно украшение на гробището, заобиколено с ниска полусрутена ограда, стигнала вече до половин човешки ръст, служеше железен кръст на каменна основа, украсен с осветен на Великден чемшир в изпълнение на един от позабравените в градовете християнски обичаи. От всички пастири само селският свещеник може в деня на възкресение Христово да каже на мъртъвците си: „На онзи свят ще бъдете щастливи!“

Тук-там над обрасли с трева купчини пръст стърчаха полуизгнили кръстове.

Вътрешната украса на храма съответствуваше напълно на поетично смирената външност, украсена единствено от ръката на времето, било някога милостиво. В църквата погледът се насочваше преди всичко към свода, обкован с дъски от кестеново дърво, на което годините бяха придали богатите тонове на благородните дървесни видове в Европа. Сводът лежеше върху здрави, разположени на равни разстояния подпори, почиващи на напречни греди. Нито едно украшение по четирите белосани с вар стени! Нищетата правеше миряните на тази енория иконоборци, без сами да осъзнават това. На настлания с плочи под бяха наредени дървени скамейки, а светлината проникваше в църквата през четири странични прозореца с оловни рамки. Върху олтара, имащ форма на гроб, се виждаха разпятие, дарохранителница от орехово дърво с проста, изящна резба, осем свещника от боядисано в бяло дърво с икономични свещи и две порцеланови вази с изкуствени цветя, които би изхвърлил вратарят на всеки борсов посредник и с които смирено се задоволяваше Бог. За лампа в храма служеше неголямо кандило, поставено в посребрен меден съд за светена вода и повесено на копринени шнурове, попаднали тук от някой разрушен замък. Кръщелният купел бе дървен, както катедрата и някакво подобие на ложа за епитропите, най-почитаните люде в селото. Олтарът на Дева Мария представяше на обхванатите от религиозен екстаз богомолци две цветни литографии в позлатени рамки. Боядисан бе в бяло, украсен с изкуствени цветя в позлатени дървени вази и покрит с фестонирано покривало от грозна сивочервеникава дантела.

Високият тесен прозорец в дъното на църквата, с голямо червено памучно перде, произвеждаше магически ефект. Тази богата пурпурна завеса хвърляше розови отблясъци върху варосаните стени, сякаш божествена мисъл озаряваше олтара и обгръщаше вътрешността на църквата, за да я стопли. В коридора, отвеждащ към килията, където се съхраняваха църковните одежди, висеше дървена нескопосно боядисана статуя на покровителя на селото, свети Жан-Батист с агнеца.

При цялата й бедност църквата не бе лишена от мека хармония, която особено изпъква в боите и винаги трогва добрите души. Топлите кафяви тонове на дървото чудесно открояваха чистата белота на стените и се съчетаваха с тържествуващия пурпур, озаряващ олтара.

Това строго триединство на цветовете напомняше великата католическа идея. Ако при вида на този окаян Божи дом първото чувство бе недоумение, то скоро отстъпваше място на възторг, примесен с жал: нима в храма не бе отразена нищетата на целия този край? И не бе ли той в наивната си простота подобен на дома на свещеника? Впрочем църквата бе чиста и добре поддържана. Тук всичко дишаше уханието на селски добродетели, нищо не говореше за безредие и немара. Макар проста и груба, тя бе обитавана от молитвата, в нея трептеше душа и всеки неволно чувствуваше това.

Абат Габриел неусетно се вмъкна в църквата, старайки се да не наруши дълбоката съсредоточеност на богомолците, застанали на две групи пред главния олтар. На това място, където от тавана се спускаше лампата, олтарът бе отделен от центъра на църквата чрез доста примитивно перило от кестеново дърво, с праметната върху него покривка, използвана при причестяване. От двете страни на центъра стояха двајсетина селяни и селянки. Потънали в гореща молитва, те не обръщаха никакво внимание на чужденеца, крачещ по тясната пътека между двата реда скамейки. Спрял се под лампата, откъдето се виждаха двата образуващи кръст странични олтара, единият от които водеше към килията с църковните одежди, а другият — на гробището, абат Габриел забеляза в последния облечено в траур семейство, коленичило на каменните плочи — тук нямаше скамейки. Младият абат подви коляно на стъпалото пред оградката, отделяща амвона от олтара, и започна да се моли, наблюдавайки изпод око необяснимото все още за него зрелище. Евангелието бе прочетено. Свещеникът сне от себе си епитрахила и слизайки по стъпалата на олтара, се отправи към перилото. Подготвен за това, младият абат се притисна към стената, преди господин Боне да го забележи. Удари десет часът.

— Братя — с треперещ глас подхвана свещеникът, — в този час синът на нашата енория се готви да заплати своята дан на земното правосъдие; той отива на смъртни мъки и ние отслужваме святата литургия за упокоение на душата му. Да съединим молитвите си и изпросим от Бога да не изоставя чедото си в последните му минути, та с покаяние да заслужи на небето милостта, която му бе отказана на земята. Гибелта на този нещастник, от когото очаквахме да бъде жив пример и въплъщение на добродетелта, може да се обясни само с престъпване на религиозните повели.

Тук свещеникът бе прекъснат от риданията на облечените в траур хора; по този пристъп на отчаяние и мъка младият абат разпозна в тях близките на Ташрон, макар и никога дотогава да не беше ги виждал. До самата стена отдясно стояха мъж и жена по на седемдесет години, с неподвижни, нарязани от дълбоки бръчки и потъмнели като флорентински бронз лица. Двамата старци, застинали като статуи във вехтите си окърпени дрехи, очевидно бяха дядото и бабата на осъдения. Влажните им зачервени очи сякаш ронеха кървави сълзи, а ръцете им трепереха така, че бастуните, на които се опираха, барабанеха ситно по каменните плочи. Редом с тях, закрили лица, ридаеха бащата и майката. В нозете на четиримата старейшини в семейството стояха на колене двете омъжени сестри с мъжете си, а зад тях — трима вкаменени от скръб братя. Пет деца, от които най-голямото бе не повече от седемгодишно, подвили колене и естествено неразбиращи нищо от ставащото, гледаха наоколо и се ослушваха с характерното за селяните тъпо любопитство, което в действителност представлява висша способност да се наблюдават физическите страни на живота. И най-последно дошлата по-късно от другите злочеста Дьониз, тази мъченица на сестринската любов, която бе арестувана по нареждане на правосъдието, слушаше свещеника с безумен и недоверчив вид. За нея брат ѝ не можеше да умре. Тя поразително напомняше онази от трите Марии, която не вярва в смъртта на Христа, макар и видяла го да умира. Бледна, със сухи очи, като всички, у които страданието е пропъдило съня, Дьониз бе повехнала не от непосилния селски труд, а от скръб, но все още бе запазила хубостта си на селска девойка — пълни, заоблени форми, красиви розови ръце, кръгло личице, чисти очи, пламнали сега от огъня на отчаянието. В изрезката на роклята под косата се виждаше недокосната от слънцето кожа, която говореше за твърда млада плът и за скрита под дрехите белота. Двете омъжени сестри плачеха; съпрузите им, яки селски труженици, бяха замислени. Преизпълнени от дълбока печал, тримата други младежи втренчено гледаха в земята. Само Дьониз и майка ѝ внасяха дух на непримиримост и възмущение в ужасната картина на покорство и безнадеждна скръб.

Жителите на селото с искрено благочестие и състрадание споделяха скръбта на уважаваното от всички семейство; ето защо по лицата на богомолците се изписа ужас, когато от думите на свещеника

стана ясно, че в този миг трябва да падне главата на младежа, когото селяните познаваха от рождение и не можеха да повярват, че е способен да извърши злодеяние. Риданията, заглушили простата кратка проповед, подхваната от свещеника, дотолкова го потресоха, че той внезапно прекъсна словото си и прикани присъстващите към гореща молитва. Макар подобни зрелища да не бяха чужди за духовниците, Габриел дьо Растинак бе още твърде млад, за да изпита дълбоко вълнение. Досега не беше му се случвало да изпълнява задължения на обикновен свещеник; той знаеше, че му бе предопределена друга съдба; нямаше защо да се спуска в бездната между живота и смъртта, където сърцето се облива в кръв при вида на човешките страдания; очакваше го мисията на висшето духовенство, което поддържа духа на жертвеността, представлява възвишена мисъл на църквата, а понякога блестящо проявява достойнствата си на поширока сцена, както прочутите епископи на Марсилия и Мо, както архиепископите на Арл и Камбре.^[3]

Събраните в църквата селяни със сълзи на очи се молеха за този, който сега трябваше да бъде обезглавен на градския площад, пред хиляди чужди хора, дотичали от всички страни, за да прибавят към мъките му и позора; този слаб противовес от съчувствие и молитви, опитващ се да превъзмогне кръвожадното любопитство и справедливите проклетия на тълпата, не можеше да не трогне човешкото сърце, особено тук в тази скромна църква. Абат Габриел бе изкушаван от желание да се приближи към семейството на Ташрон и да каже: „Вашият син, вашият брат е още жив, наказанието е отложено!“ Но се боеше да не наруши службата, а освен това знаеше, че отлагането не означава помилване. Вместо да следи службата, абатът неволно започна да наблюдава свещеника, от когото очакваше чудо — да вдъхне на престъпника смирение пред Божия промисъл.

По впечатления от църковния дом Габриел дьо Растинак си бе създал въображаем портрет на господин Боне: охранен, нисък мъж, с грубо, възчервеникаво лице, загорял от слънцето неизтощим работник, приличащ на селянин. Нищо подобно — абатът видя равен на себе си. Господин Боне бе слаб и невисок на ръст; във външността му поражаваше преди всичко лицето, вдъхновеното лице на апостол: то бе почти с триъгълна форма; от слепите очи под широкото, прорязано с бръчки чело две тънки прави линии се спускаха по хлътналите бузи

чак до върха на брадичката. На това болезнено жълто, направено сякаш от восък лице сияеха светлосини очи, горящи от вяра и от жива надежда. Свещеникът имаше прав, тънък и дълъг нос с красиво изрязани ноздри, добре очертана голяма изразителна уста и глас, проникващ в самото сърце. Рядката тънка и лъскава кестенява коса издаваше вял темперамент, поддържан чрез строго въздържание. Цялата сила на този човек се заключаваше във волята. Такива бяха отличителните му черти. Късопръстите ръце у всеки друг биха навеждали на мисълта за склонност към груби развлечения, но може би подобно на Сократ той бе победил лошите си наклонности. Слабостта му не бе приятна за окото. Щръкналите рамене, извитите навътре колене и прекомерно развитият в сравнение с останалата част на тялото гръден кош му придаваха вид на гърбав без гърбица. С една дума, не бе създаден, за да се харесва. Само у хора, знаещи какви чудеса са способни да сътворят мисълта, вярата или изкуството, абат Боне можеше да извика възхищение със своя пламнал поглед на мъченик, с бледността, неизменно съпровождаща постоянството, и с гласа си, трептящ от любов.

Този човек, достоен да бъде свещенослужител на раннохристиянската църква, съществуваща днес само в картините на шестнадесетия век и по страниците на летописа на мъчениците, бе белязан от величие, подобно на божественото сияние, без да губи човешката си убеденост, която придава неизразима красота на най-обикновения образ, озарява с топла светлина лицата на хората, отдадени на вярата си: така грее лицето на жената, щастлива с красивата си любов. Убедеността е човешка воля, достигнала най-висока мощ. Бивайки едновременно причина и следствие, тя разпалва най-безстрастните души и с нямото си красноречие увлича масите.

Слизайки от олтара, свещеникът срещна погледа на абат Габриел; той го позна, но когато секретарят на епископството се появи в съблекалнята, намери там само Юрсюл, на която господин Боне бе дал всички разпореждания. Тя прикани младия абат да я последва.

— Господине — каза Юрсюл, жена на каноническа възраст, която поведе абат Дьо Растиняк през галерията към градината, — господин свещеникът ми нареди да ви попитам дали сте закусили. Сигурно сте тръгнали много рано от Лимож, за да стигнете тук в десет часа. Аз ей сега ще приготвя всичко за закуска. Господин абатът, разбира се, не ще

намери тук епископска трапеза, но и ние ще се постареем да го нагостим прилично. Господин Боне няма да закъснее, той отиде да утеши това злочесто семейство... Ташронови... Като си помисли човек какъв ужас изпитва сега техният син...

— Но къде живеят тези добри хора? — запита най-после абат Габриел. — По нареждане на негово преподобие аз трябва незабавно да отведа господин Боне в Лимож. Нещастникът няма да бъде екзекутиран днес, монсеньорът издействува отсрочка...

— Ах! — възкликна Юрсюл и усети луд сърбеж по езика си от желание по-скоро да разгласи новината. — Вие, господине, ще успеете да им отнесете това утешение, докато аз приготвя закуската. Къщата на Ташронови е на края на селото. Виждате ли тази пътека под терасата — тя ще ви отведе право там.

Преди още абат Габриел да се скрие от погледа ѝ, Юрсюл изтича да разнесе новината из цялото село, а заедно с това да потърси и нещо за закуска.

---

[3] ... както прочутите епископи на Марсилия и Мо... на Арл и Камбре — епископът на Марсилия — Белзене, взел активно участие в борбата с чумата през 1720–1721 година; епископът на Мо — Жак Босюе (1627–1704), известен с проповедите си; архиепископът на Арл — Дюло, екзекутиран по присъда на революционния трибунал в 1792 година и архиепископът на Камбре — Фенелон дьо Салиняк (1651–1715) — писател-моралист, автор на книги, съдържащи критика на абсолютизма. ↑

12. ИЗСЕЛВАНЕТО

В църквата свещеникът неочаквано бе научил за решението, което в отчаянието си семейство Ташронови бе взело след отхвърляне на касационната жалба. Добрите хора напускаха родния край и тази сутрин трябваше да получат парите за имуществото си, което предварително бяха продали. Продажбата на имуществото налагаше непредвидени срокове и формалности. Ето защо Ташронови трябваше да останат в селото след произнасяне на присъдата и да изпият до дъно горчивата чаша. Тяхното тайно намерение стана известно едва в навечерието на екзекуцията. Ташронови се надяваха да напуснат селото преди съдбоносния ден, но купувачът на имота им бе чуждоземец, комуто бяха безразлични съображенията им, а освен това бе получил със закъснение необходимите суми. И така, семейството трябваше да понесе страданието си докрай. Чувството, което им диктуваше да напуснат родния край, така властно бе обхванало тези прости души, несвикнали с компромиси на съвестта, че всички без колебание и без съжаление бяха решили да заминат: дядото, бабата, дъщерите със съпрузите си, бащата, майката — всеки, който носеше фамилното име на Ташронови или бе в родствени връзки с тях. Отпътуването на семейството наскърбяваше цялата община. Кметът бе помолил свещеника да направи опит да задържи тези честни хора.

По новия закон бащата не е отговорен за простъпките на сина, а и престъплението на бащата не хвърля петно на семейството му. Заедно с други социални и нравствени тежнения, възникнали от позицията на тържествуващия индивидуализъм, разяждащ съвременното общество, този закон способствуваше за ограничаване властта на бащата. Ето как зрелият мислител, загрижен за бъдещето, вижда посегателство на семейния дух там, където съставителите на новия кодекс съзират свобода на волята и равноправие. Семейството винаги ще бъде основно звено на обществото. Но днес, когато устоите на брака са подкопани, когато самото семейство има временен характер и е готово да се разпадне, без видима връзка между минало и бъдеще, някогашното семейство във Франция не съществува.

Рушителите на старата обществена сграда действуваха логично, като разделяха по равно семейното имущество, отслабваха авторитета на бащата, правеха от всяко дете глава на ново семейство и унищожаваша голямата взаимна отговорност. Но ще бъде ли съвременната обществена сграда с новите си закони, непознали още продължителни изпитания, така здрава и устойчива, както бе сградата на старата монархия въпреки всички нейни злоупотреби? Загубвайки семейното единство, обществото загуби основната си сила, която Монтескьо бе открил и назвал чест.^[4] За да господствува по-леко, обществото разедини всички; за да отслаби врага, то раздели всичко. Властвува над единици, над цифри, струпани накуп като зърна. Могат ли обществените интереси да заменят семейството? Само времето ще отговори на този голям въпрос.

И все пак старият закон съществува, той е пуснал толкова дълбоки корени, че в народните низини лесно ще намерите неговите живи подрасти. Все още има къчета в провинцията, където живее това, което наричат предрасъдък, където семейството страда заради престъплението на едно от децата си или на бащата. Ето това именно съзнание принуждаваше Ташронови да напуснат родния край. Дълбоко религиозни, те смятаха за свой дълг да дойдат сутринта в църквата: нима бе възможно да не присъствуват на службата, отправена към Бога с молба да внуши покаяние на сина им, та да получи живот вечен? Нима можеха да не се простят с олтара на родното село? Но от намерението си да заминат те не бяха се отказали. Когато тръгналият след тях свещеник влезе в голямата им къща, видя денковете, стегнати за път. Купувачът очакваше Ташронови, за да им връчи парите. Нотариусът дописваше акта по продажбата. В двора, зад къщата, стоеше запретната каруца, с която трябваше да отпътуват старците с парите и майката на Жан-Франсоа. Останалите се готвеха да тръгнат пешком с настъпването на нощта.

В момента, когато младият абат влезе в долната стая, където се бе събрало цялото семейство, негово свещенство отец Боне бе вече изчерпал красноречието си. Двамата старци, съкрушени от скръб, седяха прегърбени в ъгъла върху денковете, гледаха своя стар роден дом, покъщнината и новия стопанин и с поглед сякаш си казаха: „Мислили ли сме някога, че ще доживеем такава беда?“ Тези старци, които отдавна бяха прехвърлили управлението на имота върху сина си,

бащата на престъпника, напомняха древни крале след абдикацията им, принизени до пасивната роля на обикновени поданици или деца. Ташрон-баща слушаше прав свещеника и отговаряше тихо и едносрично. Бе на около четиридесет и осем години, с прекрасно лице, напомнящо лицата на Тициановите апостоли: лице, озарено от вяра и дълбока, непоколебима честност, строг профил, прав нос, сини очи, благородно чело, правилни черти, къдрава черна коса, гъста и лъскава, лежаща с онази симетрия, която придава особено очарование на лицата, загорели от слънцето и вятъра. Лесно бе да се отгатне, че всички доводи на свещеника се разбиваха в твърдата му воля. Опирайки се на сандъка за хляб, Дьониз гледаше нотариуса, който използваше сандъка вместо писалище и пишеше, разположил се в креслото на бабата. Новият стопанин седеше до него в друго кресло. Омъжените сестри подготвиха трапезата за последното угощение, което старците желяеха да предложат на хората в своя дом, в своето село, преди да потеглят за чуждия край. Мъжете бяха приседнали на голям креват със зелена вълнена покривка. Майката шеташе край огнището и между другото разбиваше яйца за омлет. Внуците се трупаха на прага, пред който стоеше семейството на новия стопанин. От прозореца се виждаше грижливо обработената градина, където всяко дръвче бе посадено от ръцете на тези седемдесетгодишни старци. Опушената стая с почернели греди бе обвеяна от същата съдържана скръб, която се четеше по всички тези толкова различни лица. Угощението се готвеше най-вече за нотариуса, за новия стопанин, за децата и за мъжете. Бащата и майката, Дьониз и сестрите й бяха твърде покрусени, за да изпитват нужда от храна. Имаше някакво възвишено и жестоко примирение в изпълнението на този последен дълг на селското гостоприемство. Ташронови подобно на хората от древните времена завършваха живота си в селото така, както обикновено се започва — посрещайки радушно гости. Тази лишена от всякаква превзетост, но дълбоко тържествена картина порази секретаря на епархията, когато влезе да извести на монтенякския свещеник намеренията на прелата.

— Синът на този добър човек е още жив — каза Габриел на негово свещенство.

При тези думи, чути в тишината от всички, двамата старци станаха, разтърсени сякаш от тръбата на Страшния съд. Майката

изпусна тигана в огъня, Дьониз радостно възкликна. Останалите се вцепениха от изумление.

— Жан-Франсоа е помилван! — викна в един глас цялото село и се юрна към къщата на Ташронови. — Господин епископ...

— Аз знаех, че е невинен — каза майката.

— А сделката остава ли в сила? — запита купувачът нотариуса, който в отговор му кимна утвърдително.

В миг всички погледи се устремиха към абат Габриел. Печалното му лице внушаваше подозрение за някаква грешка. Ненамерил сили да каже на родителите истината, младият абат излезе навън, последван от свещеника, и пошепна на неколцина селяни, че наказанието е само отложено. Радостните възклицания мигновено отстъпиха място на гробно мълчание. Когато абат Габриел и свещеникът се върнаха в дома, скръбта, помрачила всички лица, им подсказа, че причината за внезапно настъпилата в селото тишина е била отгатната.

— Приятели мои — подхвана младият абат, убедил се, че ударът е вече нанесен, — Жан-Франсоа не е помилван. Но неговото душевно състояние толкова тревожи епископа, че той реши да издействува продължение на дните му, за да заслужи вечно спасение.

— Значи още е жив! — извика Дьониз.

Младият абат отведе господин Боне настрана и му обясни колко опасно за църквата е нечестивото поведение на неговия енориаши и какво очаква от него епископът.

— Монсеньорът иска моята гибел — възрази свещеникът. — Аз вече отказах на това убито от скръб семейство, което ме помоли да съпровожда нещастното момче до ешафода. Разговорът с него, а после и страшното зрелище биха ме разбили като стъкло. Всеки на своето място. Моята физическа слабост или по-скоро крайната възбудимост на моите нерви ми забранява да изпълнявам тези задължения на нашия сан. Аз останах прост селски свещеник, за да бъда полезен на ближните си в границите, в които мога да им дам пример на християнски живот. Борих се дълго със себе си, дано намеря сили да удовлетвори това добродетелно семейство и да изпълня дълга си на духовник към нещастното дете. Но само при мисълта, че трябва да се озова с него в колата на осъдените и да бъда свидетел на фаталните приготовления, усещам смъртен ужас да се разлива във вените ми.

Това не може да се изисква от една майка, а помислете си, господине, че той се роди в лоното на моята бедна църква.

— И така — каза абат Габриел, — вие отказвате да се подчините на епископа.

— Негово преподобие не познава състоянието на здравето ми, той не знае, че цялото мое същество се противопоставя... — продължи господин Боне, гледайки в очи младия абат.

— Има случаи, когато подобно на Белзене Марсилски сме длъжни да тръгнем на сигурна смърт — прекъсна го абат Габриел.

В тази минута свещеникът усети, че някой го дърпа за расото; дочул ридания, той се обърна и видя цялото семейство на колене. Стари и млади, възрастни и деца, мъже и жени простираха към него ръце с една-единствена молба:

— Спасете поне душата му!

Старицата Ташрон беше уловила полите на расото му и ги обливаше със сълзи.

— Подчинявам се, господине.

Произнасяйки тези думи, свещеникът бе принуден да седне — така неудържимо затрепериха нозете му. Младият секретар разказа до какви изстъпления стига Жан-Франсоа.

— Как мислите — запита той, — няма ли да се укроти, ако види сестра си?

— Възможно е — отвърна свещеникът. — Дъониз, вие ще дойдете с нас.

— Аз също — каза майката.

— Не! — възпротиви се бащата. — Този син повече не съществува за нас, вие знаете това. Никой от нас не ще го види.

— Не се противете на спасението му — възрази младият абат. — Вие поемате върху себе си отговорността за душата на вашия син, като ни отказвате съдействието си да я усмирим. Сега неговата смърт може да се окаже по-гибелна от самия живот.

— Нека отиде — склони бащата, — тази среща ще бъде възмездието ѝ за това, че се противопоставяше винаги когато исках да накажа сина ѝ!

---

[4] Честта е основа на монархията според „Духът на законите“. ↑

13. СВЕЩЕНИК БОНЕ

Абат Габриел и господин Боне се отправиха към свещеническия дом, където трябваше да дойдат Дьониз и майка ѝ, за да тръгнат с тях за Лимож. Крачейки по пътеката, обикаляща Горен Монтеняк, младият човек можа да разгледа по-внимателно селския свещеник, когото така възторжено хвалеше старшият викарий. Абат Габриел бе неусетно покорен от неговите прости, изпълнени с достойнство обноски, от проникновения му завладяващ глас, от магическата сила на словото му. Свещеникът само веднъж беше ходил в епископството, след като прелатът бе взел за секретар Габриел дьо Растиняк; едва ли дори бе срещал този всепризнат любимец, комуто всички предричаха епископски сан, но, разбира се, знаеше, че е човек с влияние. И при все това господин Боне проявяваше сдържана любезност, в която се чувствуваше неограничената власт, предоставяна от църквата на селските свещеници в техните енории.

Чувствата на младия абат ни най-малко не се отразяваха на лицето му, запазващо суровото си изражение; това лице оставаше повече от хладно, то вледеняваше. Човек, способен да измени нравствения облик на цял окръг, трябва да притежава известна наблюдателност, да бъде отчасти физиономист, и макар свещеникът да владееше само една наука — науката на доброто, неговата чувствителност бе необикновена; ето защо той бе поразен от безмерната студенина, с която секретарят на епископа отвърщаше на любезността и вниманието му. Отдавайки този пренебрежителен тон на скритото му недоволство, свещеникът се стараеше да разбере в какво бе съгрешил, кое в неговото поведение можеше да изглежда осъдително в очите на началниците му. Настъпи неловко мълчание, което абат Дьо Растиняк наруши с въпрос, пълен с аристократическо високомерие:

— Не намирате ли, че вашата църква е твърде бедна, господин свещеник?

— Тя е прекалено малка — отвърна господин Боне. — На големи празници старците поставят скамейки и под портала, а младежите

стоят прави в кръг на площада; но тогава цари такава тишина, че дори въвн от църквата всички чуват гласа ми.

Габриел мълчеше.

— Но щом селяните са толкова религиозни, как можете да оставите църквата в подобна нищета?

— Уви, господине, аз не се осмелявам да изразходвам за украса на църквата пари, с които може да се помогне на бедните. Бедните — това е църквата. Но аз не бих се страхувал от посещението на епископа в празничен ден! В такъв ден бедните отдават на църквата всичко, каквото имат! Видяхте ли там забитите в стената гвоздеи? На тях закачат телена мрежа и жените втъкват в нея букети. Цялата църква тогава е покрита с цветя, които остават свежи до вечерта. Моята бедна църква, която ви се струва толкова неугледна, е окичена като млада невеста; тя ухае, целият под е обсипан със зелени вейки, а по средата е оставена пътека за пренасяне на светите дарове, постлана само с рози. В този ден не би ме смутил и разкошът в катедралата на свети Петър в Рим. Негово светейшество папата има своето злато, аз — своите цветя. Нека всеки според силите си върши своя подвиг! Ах, господине! Селото Монтеняк е бедно, но е предано на католицизма. Беше време, когато ограбваха пътниците; днес минувачът може да загуби тук торба със злато, но и нея донасят при мен.

— Такива успехи ви правят чест — забеляза сухо абат Габриел.

— Работата не е до мен — отвърна с тънка насмешка поруменелият свещеник, — а в Словото Божие, в хляба свещен.

— В малко черния хляб — иронично подхвърли абат Габриел.

— Белият хляб е добър само за стомасите на богатите — скромно забеляза свещеникът.

Тук младият абат улови господин Боне за двете ръце и сърдечно ги стисна.

— Простете, отче — каза той, молейки за помирение с открития поглед на своите хубави сини очи, проникнал в самото сърце на свещеника. — Негово преподобие ме посъветва да изпитам вашето търпение и вашата скромност, но аз не мога да продължа — вече достатъчно добре виждам как са ви принизили либералите със своите похвали.

Закуската бе готова: пресни яйца, масло, мед, плодове, сметана и кафе, сервирани от Юрсюл сред букет от рози на белоснежна покривка

върху старовремската маса в трапезарията. Прозорецът, който гледаше към терасата, бе отворен. Белите звезди на Климатиса, с жълти къдрави тичинки, украсяваха перваза. От едната страна на прозореца цъфтеше жасмин, от другата надничаха латинки, а отгоре се спускаше вече леко обагрената асма, образувайки великолепен бордюр, на който можеше да завиди не един скулптор — такова изящество му придаваше слънчевата светлина, проникваща през дантелата на листата.

— Тук вие ще видите живота в най-простия му вид — каза свещеникът с усмивка, която не можеше да скрие тъгата, обхванала сърцето му. — Ако знаехме за вашето пристигане! Но кой можеше да го предвиди? Юрсюл щеше да намери планинска пъстърва. В нашия горски ручей тя е превъзходна. Но какво говоря! Забравих, че сме август и че Габу е пресъхнала напълно! Главата ми съвсем се е объркала...

— Много ли ви харесва тук? — запита младият абат.

— Да, господине. Ако Господ ми позволи, ще си умра монтенякски свещеник. Бих искал моя пример да последват достойни люде, бих искал да развенчая самодоволното упоение от благотворителността. Съвременната благотворителност е същинско обществено зло. Само принципите на католическата религия могат да донесат изцеление на язвата, разяждаща обществото. Не скептични описания на злото, не пусти и безполезни жалби са нужни, а живото дело на християнина, трудещ се на нивата Господня. Моята задача тук далеч още не е изпълнена, господине: не е достатъчно да се внедрят добри чувства и високи помисли в сърцата на хората, които намерих тук затънали в ужасяваща нечестивост; бих искал да оставя след себе си ново поколение, тръгнало с дълбока вяра по пътя на истината.

— Вие само сте изпълнили дълга си — отново сухо забеляза младият човек, усетил против волята и разума си да го бодва завистта.

— Да, господине — скромно отвърна свещеникът, хвърлил проникновен поглед към госта, сякаш питаше: отново ли ме подлагате на изпитание? — Аз непрестанно се моля — добави той — всеки да изпълнява дълга си пред Бога и краля.

Тези изпълнени с дълбок смисъл думи бяха произнесени с убеденост, показваща, че още в 1829 година скромният свещеник, забележителен колкото със силата на мисълта си, толкова и със

скромността на поведението си, и безропотно покорен на волята на по-висшите по сан духовници, предвиждаше съдбините на монархията и църквата.^[5]

Когато съкрушените от скръб жени дойдоха, младият абат, нетърпелив да се завърне час по-скоро в Лимож, ги остави в дома на свещеника, а сам отиде да види дали вече впрягат конете. Скоро се върна и съобщи, че всичко е готово за отпътуване. Четиримата тръгнаха, изпратени от целокупното население на Монтеняк, събрало се пред пощата. Майката и сестрата на осъдения стояха безмълвни. Боейки се да се покажат равнодушни или прекалено весели, двамата духовници не знаеха на каква тема да се спрат. Те затърсиха неутрална почва за разговор и неусетно прекосиха равнината, в чиито безотрадни простори бе още по-трудно да нарушат скръбното мълчание.

— По какви съображения избрахте духовната кариера? — неочаквано запита свещеника Боне обзетият от празно любопитство абат Габриел, когато каретата излезе на големия път.

— Аз не смятам свещеническия сан за кариера — просто отвърна свещеникът. — И не разбирам как може да стане човек свещеник по някакви съображения, а не подчинявайки се на непреодолимата сила на призванието. Зная, че истински светци не са наивните, нито невинните, а грешниците, узнали силата на страстта: едни обичали безнадеждно, други станали жертва на измяна; трети загубили вкус към живота, погребвайки обожаема съпруга или възлюблена, четвърти отворили се от обществените нрави на нашето време, когато във всичко, дори в чувствата цари несигурност, когато съмнението отрича дълбоко изстрадани убеждения, наричайки ги предразсъдъци. Мнозина се отказват от политическия живот днес, когато властта наподобява изкупление на греховете, а поданикът съзира в подчинението си фатална необходимост. Други пък напущат обществото, разколебани от неговата безпринципност, а в това време враговете се обединяват, за да развенчаят доброто.

Не мога да си представя, че е възможно да се служи на Бога с користна мисъл. Някои виждат в духовното поприще път към възраждане на отечеството. Но според моето слабо разумение понятието свещеник-патриот е безсмислица. Свещеникът трябва да принадлежи само на Бога. Не исках да предложа на нашия небесен баща, който впрочем приема всичко, само отломъци от сърцето и

остатъци от волята си, отдадох му се всецяло. Според трогателния обичай на езическата религия жертвата, предназначена за лъжливите им богове, трябвало да се отправя към храма увенчана с цветя. Този обичай винаги ме е вълнувал. Жертвата е нищо без благодатта. И така, моят живот е прост и лишен от каквото и да било невинно увлечение. Впрочем, ако желаете безусловна изповед, ще ви кажа всичко. Семейството ми е заможно, дори бих казал — богато. Баща ми, създаден със собствените си ръце богатството си, е човек суров и безпощаден, отнасящ се към нас и нашата майка така, както към самия себе си. Никога не съм го виждал да се усмихва. Неговата желязна ръка, каменното му лице, мрачната му и поривиста енергия потискаха всички; жена, деца, помощници, слуги — всички живеехме под игото на неукротимия му деспотизъм. Аз бих могъл — говоря само за себе си — да се приспособя към такъв живот, ако тази гнетяща власт беше еднаква; но своенравен и избухлив, баща ми изпадаше от една крайност в друга. Ние никога не знаехме прави ли сме или виновни, а тази ужасна несигурност е непоносима в семейството. В такива случаи най-добре е да се запилеееш където очите ти видят, вместо да останеш у дома. Ако бях сам вкъщи, бих понесъл всичко безропотно, но баща ми безмилостно измъчваше нашата горещо обичана майка, която неведнъж намирах потънала в сълзи; това разкъсваше сърцето ми и ме довеждаше до изстъпления, помрачаващи разума ми. Времето в колежа, обикновено изпълнено с толкова огорчения и труд за всички младежи, бе за мен най-щастливото време в живота ми. Със страх дочаквах всяка ваканция. Майка ми бе щастлива само когато идваше да ме види. Завършил класическите дисциплини, аз се върнах под бащиния покрив, за да стана помощник на баща си, но почувствах, че не мога да остана повече от няколко месеца там; моят още неукрепнал юношески разум можеше да не издържи. Една тъжна есенна вечер, разхождайки се с майка си по булевард Бурдон, тогава едно от най-глухите парижки кътчета, аз разкрих пред нея душата си и признах, че единствен възможен за мене жизнен път виждам в посвещаването ми на църквата. Всички мои наклонности, моите мисли, а може би и любовта ми щяха да бъдат потиснати, докато е жив баща ми. Свещеническото расо би му внушило уважение към мен и така щях да бъда защитник на семейството, когато се наложеше. Майка ми горчиво плака. В това време по-големият ми брат, впоследствие

станал генерал и убит при Лайпциг, встъпваше в армията като прост войник, напускайки дома по същите причини, които предопределиха и моето призвание. В желанието си да спася нашата майка, аз я посъветвах да си избере за зет човек с твърд характер, да омъжи сестра ми веднага щом стане пълнолетна, и да потърси опора в новото семейство.

Под предлог, че искам да избягам от военна повинност, за да спестя на баща си допълнителни разходи, а също и позовавайки се на призванието си, в 1807 година, когато навърших деветнайсет години, аз постъпих в семинарията „Сен Сюлпис“. Зад древните стени на това прочуто училище намерих мир и щастие, смущавани само от мисълта за страданията на моята майка и на сестра ми; а техният живот без съмнение бе станал още по-мъчителен, тъй като при срещите ни подкрепяха решението ми. Приобщавайки се благодарение може би на моите страдания към тайните на милосърдието, както определя това свети Павел в неподобното си послание, аз пожелах да лекувам раните на бедняците в някое затънтено кътче на земята и да докажа със своя пример, ако Господ благослови усилията ми, че католическата религия, вплътена в човешки деяния, е единствено истинската, единствено добрата и прекрасна цивилизоваща сила. В последните дни преди ръкополагането ми за дякон небето низпосла върху мен благодатта си: простих всичко на баща си, виждайки в него оръдие на съдбата. Въпреки дългото и нежно писмо, в което обясних тези неща, сочейки в тях Божия пръст, майка ми проля много сълзи, когато падна косата ми, отрязана от ножиците на църквата; тя знаеше само от колко радости се отказвах, но не подозираше към какви тайни наслади се стремях. О, любеща женска душа!

Усетих безграничен покой, когато изцяло се отдадох на Бога. Не изпитвах нужди, тщеславие, не познавах тревогите за богатство, които толкова вълнуват хората. Мислех си, че вече принадлежа на провидението и че то само трябва да се грижи за мен. Влизах в свят, откъдето страхът е прокуден, където бъдещето е ясно, където всичко, дори мълчанието, е дело на Волята Божия. Този покой е един от даровете на благодатта. Моята майка не вярваше, че може да съединиш съдбата си с църквата; но виждайки ме спокоен и щастлив, тя също се почувствува щастлива. След като бях посветен в сан, отидох в Лимузен да навестя едного от роднините си по бащина линия и той между

другото ми разказа за жалкото състояние на Монтенякския кантон. Внезапно ме осени някаква светлина и вътрешен глас ми каза: „Ето твоята нива!“ И аз дойдох тук. Ето, господине, цялата моя история, която, както виждате, е съвсем проста и безинтересна.

В тази минута на хоризонта в пожара на залязващото слънце се показва Лимож. Двете жени не можаха да задържат сълзите си.

---

[5] ... *че още в 1829 година... предвиждаше съдбините на монархията* — тоест разбираше неизбежността на нейния крах. Монархията на Бурбоните рухна в резултат на Юлската буржоазна революция от 1830 година. ↑

14. ОСЪДЕНИЯТ

Младият човек, към когото се стремяха любещите сърца на майката и сестрата, който възбуждаше толкова прстодушно любопитство, лицемерни симпатии и горещи спорове, лежеше измъчен върху сламеник в килията на осъдените на смърт. Пред вратата караулеше шпионин, задължен да лови всяка негова дума, произнесена макар в сън или в пристъп на ярост, тъй като правосъдието бе решило да изчерпи всички човешки възможности, за да узнае съучастника на Жан-Франсоа Ташрон и да намери откраднатите пари. Съпрузите Де Ванс бяха подкупили полицията, която неотстъпно дебнеше упорития мълчаливец. Когато човекът, поставен да наблюдава душевното състояние на затворника, поглеждаше през специално изрязания отвор, всякога го виждаше в една и съща поза — пристегнат в усмирителната риза, с глава, закрепена неподвижно посредством кожени ремъци, с каквито започнаха да го връзват, откакто се бе опитал да прегризе със зъби ризата и вървите. Жан-Франсоа седеше, вперил в пода горящите си от отчаяние очи, зачервени сякаш от прилив на жизнени сили, развихряни от някаква ужасна тревога. Напомняше оживяла статуя на античния Прометей; мисълта за изгубеното щастие терзаеше сърцето му. Когато помощник-прокурорът дойде да поговори със затворника, не можа да не изрази удивлението си пред такъв непоколебим характер. Достатъчно бе някой да се появи в килията на Жан-Франсоа, за да изпадне той в ярост, която надхвърляше всички граници, познати на лекарите при този род възбуждения. Щом чуеше ключът да се обръща в ключалката или да заскърца резето на обкованата с желязо врата, започваше да трепери, а на устните му се появяваше пана.

Жан-Франсоа, тогава двайсет и пет годишен, бе нисък на ръст, но добре сложен. Къдравата, остра, израснала ниско над челото коса свидетелствуваше за голяма жизнена сила. Твърде близо поставените блестящи, светложълти очи му придаваха сходство с хищните птици. Като всички жители на Централна Франция, той бе кръглолик и мургав. Една черта в неговата физиономия потвърждаваше наблюдението на Лаватер относно хората, способни на убийство:

предните му зъби леко се застъпваха. Но от целия му облик лъхаше простодушие и честност; и съвсем не изглеждаше невероятно, че някоя жена е могла да го обича така страстно. Зъбите на Жан-Франсоа се отличаваха с поразителна белота. Свежият яркочервен цвят на красиво очертаните устни бе признак на овладян кипез на страстите, който у други хора намира изход в пламенни наслади. В държането му нямаше и следа от лошите навици, присъщи на работниците. За всички присъстващи на процеса дами бе очевидно, че женска ръка бе смекчила тази натура, познаваща само труда, облагородила външността на този селски труженик и придала изящество на личността му. Жените разпознават следите на любовта в душевността на мъжа така безпогрешно, както мъжете, гледайки жената, отгатват дали, както казват, е била докосната от диханието на любовта.

Вечерта Жан-Франсоа дочу скърцането на резето и шума от ключалката; обърнал рязко глава, той нададе глухо ръмжене, след което неизменно следваше пристъп на ярост; неудържим трепет пробягна по цялото му тяло, когато в мекия здрач на припадащата вечер съгледа любимите лица на сестра си и на майка си, а зад тях и главата на монтенякския свещеник.

„Злодеи! Ето какво са измислили!“ — си каза той, като притвори очи.

Дьониз, която, била вече в затвора, се бе научила да не се доверява никому, заподозря, че пазачът бе изчезнал само за да се върне незабелязано. Тя изтича при брат си и като приближи обляното си в сълзи лице до неговото, прошепна:

— Може би ще ни подслушват.

— Иначе не биха ви пуснали тук — високо отвърна той. — А аз през цялото време като за голяма милост ги молах да не водят никого от близките ми при мен.

— Какво са направили с него! — изхлипа майката, поглеждайки свещеника. — Дете мое, бедно мое дете! — Тя падна на колене пред сламеника и скри лице в расото на стоящия до нея свещеник. — Не мога да го гледам в този чувал, вързан, задушен...

— Ако Жан — тихо подхвана свещеникът — ми обещае, че ще бъде благоразумен, че не ще посегне на живота си и ще се държи добре през цялото време, докато бъдем с него, ще издействувам да го

развържат; но най-малкото нарушение на това обещание ще падне върху мен.

— Изпитвам такава нужда да се раздвижа свободно, драги господин Боне — каза осъденият, чиито очи се напълниха със сълзи, — че ви давам честната си дума да бъда послушен.

Свещеникът излезе и се върна с тъмничаря, който смъкна усмирителната риза.

— Сега нали не ще ме убиете? — запита тъмничарят.

Жан не отговори.

— Бедни братко — продума Дьониз, като отви кошничката, която старателно бяха пребъркали на входа, — ето, донесли сме ти всичко, което обичаш; тук сигурно ще те уморят от глад!

Тя показва току-що откъснатите плодове и питката, която майката бе извадила от кошничката. Вниманието, напомнящо на бедния затворник за детските му дни, гласът и ласкавите движения на сестрата, присъствието на майката и това на свещеника предизвикаха рязка промяна в състоянието на Жан: той се обля в сълзи.

— Ах, Дьониз! — изохка осъденият. — От шест месеца насам не мога да се храня. Ям колкото да не умра от глад.

Майка и дъщеря се разшетаха край него, излизаха, влизаха, суетяха се. В стремежа, свойствен на всички домакини, да подсигурят на мъжа удобства и уют, те успяха да стъкмят вечеря за своя любимец. При това им помогнаха: в затвора бе наредено да им съдействуват във всичко, което не нарушава безопасността на осъдения. Съпрузите Де Вано имаха печалната смелост да поддържат доброто физическо състояние на този, от когото все още се надяваха да получат обратно наследството си. И така, Жан за последен път вкуси от семейните радости, макар и помрачени от зловещата сянка на обстоятелствата.

— Отхвърлена ли е молбата ми за помилване? — запита той господин Боне.

— Да, дете мое. Сега ти остава само да посрещнеш своя край, както подобава на християнин. Този живот не е нищо в сравнение с живота, който те очаква. Помисли за вечното блаженство. С хората ти можеш да се разплатиш, отдавайки им живота си, но за Бога това е малко.

— Да им отдам живота си? Ах! Вие не знаете какво оставям тук на земята!

Дьониз погледна брат си сякаш за да му напомни, че дори в изповедта пред духовника е необходимо благоразумие.

— Не, да не говорим за това — продължи Жан, нахвърляйки се на плодовете с настървение, което издаваше разяждащия го вътрешен огън. — Кога ще ме...

— Не, нито дума за това пред мен! — простена майката.

— Но аз ще бъда по-спокоен — прошепна Жан на свещеника.

— Всякога верен на своя характер! — произнесе високо господин Боне и като се наведе, тихо каза на ухото му: — Ако тази вечер се помирите с Бога и вашето покаяние ми позволи да опростя греховете ви, това ще стане утре. Ние вече постигнахме много, като ви успокоихме — добави той високо.

При последните думи устните на Жан побледняха, очите му диво зашариха насам-натам, а по лицето му пробягна стаен ужас, предвещаващ буря.

— Но нима съм спокоен? — запита той. За щастие в този миг срещна пълните със сълзи очи на Дьониз и отново се овладя. — Е добре, само на вас единствен съм готов да се подчиня — обърна се той към свещеника. — Те отлично са знаели как да ме подхванат.

И оброни глава на майчината си гръд.

— Послушай го, сине мой — зашепна майката, ридаейки, — той рискува живота си, нашият скъп отец Боне, този небесен воин, който склони да те отведе... — тя се поколеба и каза: — към живота вечен...

После целуна Жан по главата и го притисна към сърцето си.

— Той ли ще ме съпровожда? — запита Жан и погледна към свещеника, който в отговор наведе глава. — Е добре! Ще го слушам, ще сторя всичко, каквото пожелае.

— Обещай ми това — каза Дьониз. — Да спасим душата ти, ето към какво се стремим всички. Богохулните мисли убиват душата! Нима искаш в целия Лимож и в нашия край да казват, че един от Ташронови не съумя да умре, както подобава на християнин? Помисли си, че всичко, което загубваш тук, можеш да го придобиеш на небето, където отново се срещат душите, получили опрощение.

След такова свръхчовешко усилие гласът на смелата девойка секна. И тя млъкна, както бе сторила майка ѝ, но с чувството, че е победила. Преизпълнен дотогава от ненавист към правосъдието, изтръгващо от ръцете му щастието, кроткият и богобоязлив някога

Жан улови ръката на сестра си, целуна я и със сила, макар и нежно, я притисна към сърцето си.

— И така — каза той, — трябва да се откажа от всичко. Ето моята последна мисъл, последните удари на сърцето ми, приеми ги, Дьониз!

И отправи към нея един от онези погледи, с каквито хората в най-трагичните минути на живота си се опитват да докоснат с душата си душата на приятеля.

Тези думи, тази мисъл бяха неговото завещание. Майката, сестрата, Жан и свещеникът разбраха в какво се заключаваше това неназовано поръчение, което трябваше да бъде предадено с такава вярност, с каквото доверие бе изречено; и четиримата отвърнаха лица един от друг, за да скрият сълзите си и запазят в тайна мислите си. Тези няколко думи бяха агонията на една страст, сбогуването на бащинската душа с най-прекрасните земни блага в предчувствие на религиозното отречение. И свещеникът, победен от величието на всички големи човешки деяния, били те дори престъпни, догади силата на тази неизвестна страст по неизмеримостта на вината; той вдигна очи към небето, призовавайки сякаш Божията милост. Там в небесата съзираше нежните утешения и безпределната любов на католическата църква, човечна и кротка, когато простира ръка, за да обясни на човека законите на висшите светове, и толкова неумолима и божествена, когато протяга ръка, за да го отведе на небето. Но Дьониз току-що тайнствено бе показала на свещеника мястото, където скалата се разтвори, пукнатината, от която бликнаха водите на разкаянието. Сразен от възпоминанията, Жан внезапно нададе вледеняващото душата виене на хиена, издебната от ловеца.

— Не, не — извика той, като падна на колене, — аз искам да живея! Мамо, останете тук вместо мен, дайте ми вашите дрехи, ще се опитам да избягам. Смилете се! Пощадете ме. Идете при краля, кажете му...

И внезапно млъкна, като глухо изръмжа и се вкопчи в расото на свещеника.

— Излезте — тихо каза отец Боне на съкрушените от скръб и отчаяние жени.

Жан чу това, вдигна глава, погледна майка си, сестра си и им целуна нозете.

— Да се сбогуваме, повече не идвайте. Оставете ме с отец Боне, не се тревожете сега за мен — каза той, като прегърна майката и сестрата така, сякаш искаше да вложи в прегръдката цялата си душа.

— Може ли след всичко това да се живее! — простена Дьониз, когато стигнаха до вратата на затвора.

Беше около осем часа вечерта. На изхода те видяха абат Дьо Растиняк, който ги запита за състоянието на затворника.

— Ще се помири с Бога — отвърна Дьониз. — Разкаянието може би все още не е настъпило, но е близко.

На епископа скоро бе доложено, че религията ще възтържествува и че осъденият ще тръгне на смърт не като слаб, окаян самотник, а силен с благословието на църквата. Епископът, у когото по това време се намираше кралският прокурор, изрази желание да види свещеника. Отец Боне се появи в епископството късно след полунощ. Абат Габриел, който често бе изминавал пътя от епископството до затвора, сметна за необходимо да вземе свещеника в епископската карета: бедният свещеник бе толкова отпаднал, че с мъка се държеше на нозете си. Мисълта за предстоящия тежък ден, вътрешната борба, на която бе свидетел, зрелището на окончателно, бурно разкаяние, когато неговият размирен духовен син най-последно бе осенен от Светия Дух — всичко това бе съкрушило отец Боне, чиято лесно възбудима душевност мигновено влизаше в унисон с нещастията на ближния. Подобни прекрасни души така горещо възприемат преживяванията, злочестините, страстите и скърбите на тогава, чиято участ се стараят да облекчат, че сами започват да ги изпитват с необикновена острота и така отгатват всичката сила и дълбочина на чуждите чувства, убягващи от хора, заслепени и от самомненията на ума, и от грешките на страстта. В този смисъл свещеник като отец Боне е артист, който чувства, а не съди.

Когато се озова в салона на епископството, в обществото на двамата старши викарии, абат Дьо Растиняк, господин Дьо Гранвил и главния прокурор, свещеникът разбра, че от него очакват някакво известие.

— Отче — запита епископът, — успяхте ли да изтръгнете признания, които да доверите на правосъдието и му помогнете, без да нарушите с това вашия дълг?

— Монсеньор, за да въздам опрощение на греховете на бедния заблуден агнец, аз не само изчаках пълно и искрено покаяние, угодно на църквата, но така също изисках и възстановяване на сумата.

— Тази именно грижа за възстановяване на парите ме и доведе при негово преподобие — се намеси в разговора главният прокурор. — Възможно е така да се изяснят някои тъмни места в процеса. Тук несъмнено има съучастници.

— Аз не се ръководя от интересите на правосъдието — възрази свещеникът. — Не зная къде и кога ще бъдат върнати парите, но това ще стане. Изпращайки ме при одного от моите енорияши, негово преподобие ме постави в независимо положение, което дава на всеки свещеник в пределите на енорията му такива права, с каквито се ползува монсеньор в своята епархия, с изключение на случаите, изискващи църковна дисциплина и послушание.

— Така е — съгласи се епископът. — Но тук става дума за доброволни признания, направени пред лицето на правосъдието.

— Моята мисия е да върна заблудената душа на Бога — отвърна отец Боне.

Господин Дьо Гранкур леко повдигна рамене, но абат Дютей склони глава в знак на одобрение.

— Ташрон очевидно иска да спаси лицето, което при възстановяване на парите би могло да бъде разкрито — забеляза главният прокурор.

— Господине — възрази свещеникът, — аз решително не зная нищо, което би могло да опровергае или да потвърди вашите подозрения. Освен това тайната на изповедта е неприкосновена.

— И така, парите ще бъдат ли възвърнати? — запита служителят на правосъдието.

— Да, господине — отвърна божият служител.

— Това е добър отговор за мен — заяви главният прокурор; той смяташе полицията достатъчно изкусна, за да издири необходимите сведения, като че ли страстите и личният интерес не са по-изкусни от която и да било полиция.

На утрото, в пазарния ден, Жан-Франсоа бе откаран на лобното място, както желаеха това благочестивите и политически благонадеждните души в града. Изпълнен със смирение и вяра, той с жар целуваше разпятието, което треперещата ръка на отец Боне му

протягаше. Всички очи бяха устремени към злочестия юноша и дебнеха всеки негов поглед; всички очакваха да погледне някого в тълпата или нечий дом. Но неговото самообладание не му измени докрая. И умря покаян и получил опрощение на греховете си.

Бедният монтенякски свещеник отнесоха в безсъзнание от подножието на ешафода, макар и да не бе видял зловещата машина.

15. ДЪОНИЗ

На следващата нощ, спряла се насред пътя в пустинно място на три левги от Лимож. Дъониз, макар сломена от скръб и умора, помоли баща си да ѝ разреши да се върне в Лимож заедно с Луи-Мари Ташрон, един от нейните братя.

— Какво ще правиш в този град? — смръщил вежди, рязко запита бащата.

— Татко — пошепна тя на ухото му, — ние трябва не само да заплатим на адвоката, който се бе нагърбил със защитата му, но и да върнем скритите от него пари.

— Да, това е вярно — отвърна честният човек и протегна ръка към кожената торбичка.

— Не, не! — възпротиви се Дъониз. — Той не е повече ваш син. Не този, който го е проквел, а които са го благословили ще възнаградят адвоката.

— Ще ви чакаме в Хавър — каза бащата. Призори, незабелязани от никого, Дъониз и брат ѝ се върнаха в града. Когато по-късно полицията научи за тяхното пристигане, така и не можа да узнае къде се бяха укрили. Към четири часа сутринта, промъквайки се покрай стените, Дъониз и брат ѝ се добраха до Горен Лимож. Бедната девойка не се осмеляваше да вдигне поглед от земята, боейки се да не срещне очи, видели как бе паднала главата на брат ѝ. Намерили господин Боне, който въпреки крайната си умора се съгласи да се нагърби с ролята на баща и опекун на Дъониз за случая, те се отправиха към адвоката, живеещ на улица Комеди.

— Добър ви ден, бедни мои деца — каза адвокатът, след като приветствува отец Боне. — С какво мога да ви бъда полезен? Може би ще ме помолите да изискам трупа на вашия брат?

— Не, господине, — отвърна Дъониз, заливайки се в сълзи при тази мисъл, която дотогава не беше ѝ минавала през ум. — Върнах се, за да се разплатя с вас, ако, разбира се, може да се заплати с пари вечният дълг.

— Но моля, седнете — рече адвокатът, забелязал, че Дьониз и свещеникът стоят прави.

Дьониз се обърна, извади от корсажа си две банкноти по петстотин франка, прикрепени с топлийка към ризата ѝ, и като ги подаде на защитника на своя брат, седна на стола. Свещеникът отправи към адвоката студено изпитателния си поглед, който впрочем скоро омекна.

— Оставете тези пари за себе си, бедна девойко! Дори богатите не плащат така щедро за загубено дело.

— Господине — отвърна Дьониз, — не мога да ви послушам.

— Значи, парите не са ваши? — бързо запита адвокатът.

— Извинете — отвърна тя, поглеждайки отец Боне, за да разбере дали не ще оскърби Бога с тази лъжа.

Свещеникът не вдигна очи.

— Е добре — каза адвокатът, като задържа едната петстотинфранкова банкнота, а другата подаде на свещеника, — аз дяля с бедните. А вие, Дьониз, ми дайте срещу тези пари, които сега са мои, вашето златно кръстче на кадифено кордонче. Ще го окача над камината като спомен за най-чистото и добро девиче сърце, каквото съм срещал в цялата си адвокатска кариера.

— О, аз ще ви го дам така, без пари! — възкликна Дьониз, като сне кръстчето и му го подаде.

— Господине — продума свещеникът, — аз ще взема тези петстотин франка, за да пренеса тялото на злочестото момче на монтенякското гробище. Бог, надявам се, го е опростил и Жан ще може да стане с цялото мое паство в деня на Страшния съд, когато праведници и покаяни грешници ще седнат със Сина човечески отдясно на Отца като ангели.

— Съгласен съм — отвърна адвокатът. Той улови Дьониз за ръката и я притегли към себе си, за да я целуне по челото; но всъщност целта му бе друга.

— Дете мое — прошепна той, — в Монтеняк няма човек с петстотинфранкови банкноти. Не са мнозина и в Лимож, където без банкова сметка не ги отпускат никому. А това ще рече, че някой ви е дал тези пари. Не ми казвайте кой, такъв въпрос не ви поставям, но чуйте добре какво ще ви кажа: ако е останало да довършвате в града още нещо, отнасящо се до вашия брат, бъдете внимателна. След отец

Боне, както след вас и брат ви ще тръгнат шпиони. На всички е известно, че вашето семейство е напуснало този край. Щом узнаят, че сте тук, неусетно за самите вас ще бъдете поставени под наблюдение.

— Уви — каза тя, — няма какво повече да правя тук.

„Благоразумна е — помисли си адвокатът, изпращайки Дьониз. — Подучили са я, но и сама не е глупава.“

Към края на септември, в един от онези топли септемврийски дни, запазили яркия блясък на лятото, епископът даде вечеря на градските управници. Сред поканените бяха кралският прокурор и прокурорът при съда. Възникналите горещи спорове оживиха гостите и вечерята продължи повече от обикновено. Играха вист и табла — любимата игра на всички епископи. Към единайсет часа кралският прокурор излезе да се поразходи на горната тераса. Спрял се в ъгъла, той забеляза огън на острова, който една вечер бе привлякъл вниманието на абат Габриел и епископа, с една дума, острова на Вероник; този огън му напомни за все още неизяснените тайни на престъплението, извършено от Ташрон. Прокурорът недоумяваше кому е дотрябвало в този късен час да пали огън до реката. Тази загадка, поразила епископа и неговия секретар, внезапно избухна в съзнанието му така ярко, както пламтящият в далечината огън.

— Всички бяхме същински глупаци! — извика той. — Но сега съучастниците са в наши ръце.

И той избърза към салона, потърси господин Дьо Гранвил, пошепна на ухото му няколко думи, а после двамата изчезнаха; но абат Дьо Растиняк ги последва от вежливост, видя как се отпавиха към терасата и също забеляза огъня на брега на острова.

„Тя е изгубена“ — помисли си той.

Пратениците на правосъдието пристигнаха обаче твърде късно. Дьониз и Луи-Мари, които Жан навремето бе научил да се гмуркат под водата, все още се намираха на брега на Виена на посоченото от Жан място. Луи-Мари Ташрон бе успял вече да се гмурне четири пъти и всеки път бе измъквал от речното дъно по двайсет хиляди златни франка. Първата сума бе скътана в копринена кърпа, вързана в четирите края. Кърпата тозчас бе изцедена от водата и хвърлена в отрано запаления голям огън. Дьониз не се отстри от огъня, докато кърпата не изгоря напълно. Втората сума бе загъната в шал, а третата — в батистена носна кърпа. В момента, когато Дьониз хвърляше в

огъня четвъртата обвивка, жандармите, придружени от полицейски комисар, сложиха ръка на тази важна улика, която девойката им предостави без каквото и да било вълнение. Това бе носна кърпа, върху която въпреки дългото престояване във водата още се виждаха следи от кръв. Подложена на разпит, Дьониз заяви, че следвайки нарежданията на своя брат, бе измъкнала от водата откраднатото злато; комисарят я запита защо бе изгорила обвивките. Тя отвърна, че е изпълнила поставено от брат ѝ условие. Когато я запитаха в какво са били завити парите, тя смело отговори, без да си криви душата: в копринена кърпа, в батистена носна кърпа и в шал.

Носната кърпа, на която току-що бяха сложили ръка, принадлежеше на брат ѝ.

Този нощен лов и съпровождащите го обстоятелства предизвикаха голям шум в град Лимож. Шалът подсилваше увереността, че Ташрон бе извършил престъплението от любов.

— Дори след смъртта си продължава да я пази — каза една дама, узнала за последните така ловко обезвредени разкрития.

— Може би в Лимож някой съпруг е констатирал, че една от кърпите на жена му липсва, но ще бъде принуден да мълчи — забеляза с усмивка главният прокурор.

— Дребните добавки към тоалета така неусетно могат да ни изложат, че от днес нататък всяка вечер ще проверявам гардероба си — подхвърли със смях старата госпожа Пере.

— Чии са малките крачета, следите от които така старателно бяха заличени? — запита господин Дьо Гранвил.

— Хм! Вероятно на някоя грозна жена — отвърна главният прокурор.

— Тя скъпо заплати грешката си — добави абат Дьо Гранкур.

— Знаете ли за какво говори това дело? — високо запита господин Дьо Гранвил. — То показва колко много са загубили жените след революцията, изравнила социалните съсловия. Подобна страст може да се срещне днес само у човек, който знае, че между него и възлюблената му лежи огромна пропаст.

— Вие приписвате на любовта твърде много тщеславие — възрази абат Дютей.

— А какво мисли госпожа Граслен?

— Какво може да мисли? Тя роди, както ми казваше, по време на екзекуцията и оттогава с никого не се е виждала, защото е тежко болна — отвърна господин Дьо Гранвил.

В това време в друг лиможки салон се разиграваше, бихме казали, комична сцена. Приятелите на съпрузите Де Вано дойдоха да ги поздравят за току-що полученото наследство.

— Жалко наистина, трябваше да помилват този нещастник — отвръщаше госпожа Де Вано. — Любовта, а не користолюбието, го доведе до убийство; човекът не бе порочен, нито зъл.

— Той бе толкова деликатен! — добави господин Де Вано. — И ако знаех къде е семейството му, непременно щях да му благодаря. Добри хора са тези Ташронови.

16. ГОСПОЖА ГРАСЛЕН В МОНТЕНЯК

Тежката болест след раждането принуди госпожа Граслен да прекара продължително време в пълно уединение, прикована на легло. Когато към края на 1829 година се посъвзе, господин Граслен ѝ довери, че възнамерява да приключи една твърде крупна сделка. Херцог Наварски се готвеше да продаде монтениякската гора и обкръжаващите я необработени земи. Граслен все още не бе изпълнил клаузата от брачния договор, задължаваща го да вложи зестрата на жена си в поземлена собственост; той бе предпочел да държи сумата в банката и вече беше я удвоил. При този разговор идеята ослепително блесна в съзнанието ѝ. Давайки си вид, че си припомня полузабравеното име Монтенияк, тя помоли мъжа си да изпълни задължението си и да закупи тази земя на нейно име. Господин Граслен пожела да се срещне с отец Боне, за да научи от него нещо повече за гората и земите, които херцог Наварски искаше да продаде, тъй като предвиждаше, че борбата, раздухвана от принц Полиняк между либералите и Бурбоните^[6], ще бъде жестока. Херцогът не очакваше щастлив изход и ето защо бе яростен противник на държавния преврат. Бе изпратил в Лимож свое доверено лице с поръчение да продаде земите за крупна сума в налични пари. Той твърде добре помнеше революцията от 1789 година, за да не се възползува от урока, който бе дала на аристокрацията.

Довереното лице вече от около месец водеше преговори с Граслен, най-ловкия делови човек в Лимузен и единствения, когото местните занаятчии, търговци и юристи сочеха като способен да заплати начаса в налични пари крупното имение.

Абат Дютей написа няколко думи на отец Боне, който незабавно пристигна в Лимож и се представи в дома Граслен. Вероник искаше да помоли свещеника да обядва у нея; но банкерът не позволи на отец Боне да се появи пред жена му и го задържа около час в кабинета си, докато не получи от него всички необходими сведения. А те се оказаха толкова задоволителни, че той незабавно узакони покупката на монтениякската гора и околните земи за петстотин хиляди франка.

Граслен изпълни желанието на жена си, заявявайки, че тази покупка и всички останали покупки, свързани с нея, са извършени в съгласие със специалната клауза в брачния договор относно зестрата. Той стори това на драго сърце, тъй като подобна проява на честност не му струваше нищо.

По времето, когато се водеха преговорите, владението включваше непригодната за експлоатация монтениякка гора, с площ не по-малка от трийсет хиляди арпана, развалини на замък, градини и около пет хиляди арпана земя в необработваемата равнина, принадлежаща на Монтенияк. Граслен не закъсня да сключи още няколко сделки, за да стане собственик на първия връх на Корезката планинска верига, където свършва огромната монтениякка гора. След въвеждане на данъците херцог Наварски не получаваше и петнайсет хиляди франка годишно от това огромно имение, някога едно от най-богатите в кралството и изплъзнало се от предвидената от Конвента продажба благодарение на бедната почва и на невъзможността да се експлоатира гората.

Когато видя жената, известна със своето благочестие и ум, жената, за която толкова бе слушал, свещеникът не можа да скрие удивлението си. Вероник бе встъпила тогава в третата фаза на своя живот, когато ѝ бе съдено да достигне величие в проявяването на най-високи добродетели и да стане неузнаваема, едва ли не друга жена. Рафаеловата Мадона, погребана на единайсет години под прокъсания покров на дребната шарка, бе отстъпила място на красива, благородна, одухотворена от страст жена; сега тази жена, сразена от тайна скръб, се бе превърнала в светица. Лицето ѝ бе придобило строгата аскетична бледност на прочутите игуменки, изпитващи горчиво блаженство в жестокостта, с която умъртвяват плътта си. Нежните ѝ скули блестяха като злато. Изтънелите устни, загубили цинобърената червенина на зрял нар, напомняха повехнали венцелисти на бенгалска роза. В ъглите на очите, в горната част на носа между веждите скръбта бе очертала две седефени резки, по които се изливаха скрити сълзи. Сълзите бяха изтрили следите от шарката и изгладили кожата. Погледът неволно се устремяваше към тази гладка кожа, под която като живи трептяха нежни синкави вени, набъбнали от напирещата в тях кръв сякаш за да се превърне в сълзи. Само около очите се бе запазил кафявият оттенък, сгъстен под тях и пепелявочерен върху ужасно сбръчканите клепачи.

Бузите бяха повехнали и сбръчкани от някаква страшна мъка, която може би я разкъсваше отвътре. Сладостният овал и мекотата на брадичката се бяха стопили и сега тя бе станала малка и суха, придаваща нещо отблъскващо на това измъчено лице; тя издаваше суровата фанатична строгост, с която Вероник се бе обрекла на религиозния си дълг. Принудена на двайсет и девет години да отскубне множество бели косми от главата си, Вероник притежаваше сега съвсем рядка и тънка коса: раждането я бе лишило от най-хубавото от украшенията ѝ. Слабостта ѝ бе ужасяваща. Но въпреки лекарската забрана тя бе пожелала сама да кърми сина си. Лекарят тържествуваше, виждайки да се осъществяват предсказаните от него в този случай промени.

— Ето докъде може да стигне жената след раждане — разказваше той в града. — Затова и обожава сина си. Забелязал съм, че жените обичат децата толкова по-силно, колкото повече тревоги им причиняват.

Върху помръкналото лице на Вероник единствено очите ѝ бяха останали все още млади: тъмносиният ирис гореше с неукротим блясък, сякаш в него се бе съсредоточил животът, освободил се от тази хладна, неподвижна маска, която се оживяваше от небесен израз само когато ставаше дума за ближния. Затова уплахата и удивлението, почувствувани от свещеника, изчезваха постепенно, докато разказваше на госпожа Граслен какви добрини може да стори на Монтеняк стопанинът, заселил се в своето имение. Вероник за миг отново стана хубава, озарена от светлината на неочаквано откритото се пред нея бъдеще.

— Ще отида там — каза тя, — ще творя добро. Ще издействувам нужните средства от господин Граслен и от все сърце ще ви помагам във вашето богоугодно дело. Монтеняк ще разцъфне, ще намерим вода, за да оросим неплодната равнина. Подобно на Мойсей, вие ще ударите с жезъла си скалата и от нея ще рукнат сълзи!

Когато лиможки приятели запитаха свещеника за госпожа Граслен, той каза, че тя е светица.

На следващото утро след покупката господин Граслен изпрати в Монтеняк архитект. Банкерът искаше да възстанови замъка, градините, терасата, парка, да възроди гората с нови насаждения и смело набеляза огромните мащаби на предстоящото дело.

След две години госпожа Граслен бе постигната от голямо нещастие. През август 1830 година^[7], въпреки благоразумието си, Граслен не избягна кризата, поразила търговията и банките. Той не понесе мисълта за банкрут и загубата на тримилionenното състояние, спечелено с четиридесетгодишен труд. Нравствените страдания влошиха постоянния възпалителен процес в кръвта и той легна болен. След раждането на детето съпружеските чувства между Вероник и Граслен видимо укрепнаха и разсеяха всички надежди на поклонника ѝ господин Дьо Гранвил. Вероник се опита да спаси съпруга си със своите нежни грижи, но успя само да продължи с няколко месеца мъките му. Ала тези мъчителни месеци се оказаха твърде полезни за Гростет, който, предвиждайки края на своя бивш служител, успя да получи от него всички сведения, необходими за предстоящата ликвидация на имуществото.

Граслен умря през април 1831 година. Отчаянието на вдовицата отстъпи място само на християнското и смирение. Първата мисъл на Вероник бе да предложи собственото си състояние за разплащане с кредиторите; но състоянието на Граслен се оказа достатъчно за покриване на всички дългове. След два месеца ликвидацията, с която се бе заел Гростет, бе приключена. На госпожа Граслен останаха монтеняжските земи и шестстотин хиляди франка, тоест цялото нейно лично състояние. Името на сина ѝ се запазваше неопетнено. Граслен не бе оцетил никого, дори собствената си жена. Франсис Граслен даже получи в наследство около стотина хиляди франка.

Господин Дьо Гранвил, комуто бяха известни благородството и редките достойнства на Вероник, ѝ предложи името си. Но за всеобща изненада госпожа Граслен отказа на новоназначения главен прокурор под предлог, че църквата осъжда вторите бракове. Гростет, човек надарен със здрав разум и с верен поглед за нещата, посъветва Вероник да вложи своето състояние и остатъците от състоянието на господин Граслен в държавни облигации и сам незабавно осъществи тази операция през месец юли, когато капиталовложенията носеха особени изгоди, а именно — три процента на петдесет франка. И тъй Франсис получи шест хиляди ливри рента, а неговата майка — около четиридесет хиляди. Така че Вероник и при тези нови обстоятелства бе притежателка на едно от най-крупните състояния в департамента. Когато всички имуществени въпроси бяха уредени, госпожа Граслен

съобщи намерението си да напусне Лимож и се засели в Монтеняк при отец Боне. Тя отново покани свещеника, за да се осведоми за преобразуванията в Монтеняк, в които желаше да участва. Но отец Боне великодушно се опита да я отклони от решението ѝ, уверявайки я, че нейното място е сред обществото.

— Родена съм сред народа и желая да се върна при народа — отвърна тя.

Тогава, преизпълнен от любов към своето село, свещеникът реши да не се противопоставя на призиването на госпожа Граслен, толкова повече, че тя сама доброволно пожела да напусне Лимож, като отстъпи разкошния си дом на Гростет, който в покритие на дълговете взе дома по неговата най-висока оценка.

В деня на заминаването, към края на август 1831 година, многобройните приятели на госпожа Граслен поискаха да я изпратят извън пределите на града. Някои дори стигнаха до първата пощенска станция. Вероник пътуваше в една каляска с майка си. На предната седалка се бяха настанили Гростет и абат Дютей, получил преди няколко дни епархия. Прекосявайки площада Ен, Вероник изпита страшно вълнение, потресена до дъното на душата си от някакво видение; лицето ѝ се изкриви от мъка; тя конвулсивно притисна детето към гърдите си, но майка Совиа го грабна в ръце, закривайки с тялото си Вероник — по всичко изглеждаше, че бе очаквала вълнението на дъщеря си. Каляската на госпожа Граслен случайно мина край мястото, където някога се намирал бащиният ѝ дом. Вероник стисна ръката на майка си, едри сълзи бликнаха от очите ѝ и се търкулнаха по бузите ѝ. Излизайки от Лимож, госпожа Граслен хвърли към града последен поглед, изпълнен с безкрайна печал, но тутакси изпита облекчение и приятелите ѝ забелязаха, че лицето ѝ се проясни. Когато главният прокурор, този двайсет и пет годишен млад човек, когото тя не пожела да вземе за съпруг, с най-дълбоко съжаление целуна ръката ѝ, новият епископ забеляза странната промяна в лицето на Вероник: зениците ѝ, около които бе останало само тясно синьо кръгче, рязко се разшириха и присвитите ѝ удължени очи изведнъж потъмняха.

— Никога повече не желая да го видя! — прошепна тя на ухото на майка си, по чието безстрастно лице това откровение не раздвижи нито един мускул.

Седнал срещу майка Совиа, Гростет втренчено я наблюдаваше, но бившият banker, колкото и да бе прозорлив, не би отгатнал ненавистта на Вероник към прокурора, когото въпреки това тя редовно приемаше в дома си. В подобни случаи духовните лица проявяват по-дълбока проницателност от другите; ето защо епископът смути Вероник, почувствувала върху себе си всепроникващия му поглед, присъщ само на свещениците.

— Без съжаление ли оставяте Лимож? — запита той Вероник.

— Та нали и вие го напущате — отвърна тя. — А и господинът оттук нататък рядко ще го навещава — добави после, като се усмихна на прощаващия се с нея Гростет.

Епископът съпроводи Вероник до самия Монтеняк.

— По този път трябваше да нося траур — пошепна тя на майка си, когато започна да изкачва пеша височината Сен Леонар.

Без да променя израза на своето смръщено, набръчкано лице, старицата постави пръст на устните си и посочи с очи епископа, който изпитателно се взираше в детето. Този жест и особено пронизващият поглед на прелата накараха госпожа Граслен да изтръпне. При вида на сивите монтенякски степи очите на Вероник загубиха блясъка си и дълбока тъга притисна душата ѝ. Не след дълго забеляза бързащия насреща ѝ свещеник, комуто предложи да седне в каляската.

— Ето вашите владения, госпожо — рече той, като показа безплодната равнина.

---

[6] ... борбата, раздухвана от принц Полиняк между либералите и Бурбоните... — принц Арман Полиняк, възглавил в 1829 година министерския кабинет, бил вдъхновител на ултрароялистите. Неговата политика довела до рязко изостряне на вътрешното положение във Франция. ↑

[7] През август 1830 година... — с други думи, след Юлската буржоазна революция от 1830 година. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

След няколко минути в подножието на хълма се показва, радвайки погледа с новите си постройки, селището Монтеняк, позлатено от лъчите на залязващото слънце и обвеяно от поезия, която този красив кът, напомнящ оазис в пустиня, пораждаше в контраст с равнината.

Очите на госпожа Граслен се напълниха със сълзи. Свещеникът ѝ показва очертаващата се по билото широка бяла ивица, врязана като белег в планината.

— Ето какво направиха моите енориаши в знак на признателност към своята благодетелка — рече той, като показва неотдавна прокарания път. — Сега можем да стигнем с каляската до самия замък. Този път не ви струва нито грош, а за два месеца ще го оградим и с дървета. Негово преподобие може да прецени колко самоотвержен труд и грижи изисква подобно мероприятие.

— Те сами ли прокараха пътя? — запита епископът.

— Да, ваше преподобие, и се отказаха от всякакво възнаграждение. Всички бедняци вложиха тук своя дял, знаейки, че при нас иде тяхната закрилица и майка.

В подножието на планината пътниците съгледаха събрани всички жители на селото. Раздадоха се пушечни изстрели, а после две красиви девойки, пременени в бели дрехи, поднесоха на госпожа Граслен цветя и плодове.

— Да те посрещнат така в село! — възкликна тя и стисна ръката на господин Боне, сякаш се боеше да не падне в пропаст.

Тълпата съпроводи колата чак до парадната врата. Оттук госпожа Граслен можа да разгледа своя замък, който отдалеч се открояваше само в едри линии. Когато го видя отблизо, тя бе почти изплашена от великолепието му. Камъкът е рядкост в този край, гранитът, който може да се намери в планината, трудно се поддава на обработка; ето защо архитектът, комуто Граслен бе възложил да възстанови замъка, желяейки да увтини постройката, избра за главен материал тухлата, още повече че в гората на Монтеняк се намираха в изобилие глина и

дърво, необходими за нейното доизграждане. Греди, мертеци, камъни за основите също бяха доставени от гората. Без такива строги икономии Граслен би се разорил. Голямата част от разходите включваше транспорта, обработката на материалите и работническите надници. По този начин всички тези средства останаха в селото и го бяха оживили.

Погледнат отдалеч, замъкът представляваше огромна червена маса, насечена на клетки с черни жлеbove и обрамчена със сиви ивици; последното впечатление се обясняваше с това, че всички рамки на прозорците, всички врати, корнизи, ъгли и разграничителни первази между етажите бяха облицовани с дялан гранит. Дворът, във вид на наклонен овал, като във Версайския дворец, бе ограден с тухлена стена, украсена с правоъгълни гранитни издатини. В подножието на тази стена се виждаше плътна ивица от разнообразни храсти, подбрани във всички зелени оттенъци. Две великолепни железни врати, разположени от двете страни на двора, водеха едната към терасата, гледаща Монтеняк, другата — към помещенията на слугите и към фермата. От двете страни на парадната врата, пред която завършваше неотдавна прокараният път, се издигаха два красиви павилиона в стила на шестнайсетия век. Обърнатата на изток фасада излизаше на двора и бе съставена от три павилиона, при което средният се отделяше от двата странични чрез жилищни помещения. Точно такава фасада, гледаща към градината, бе изложена на запад. Всеки павилион притежаваше по един прозорец, а жилищните помещения — по три. Централният павилион, построен във вид на камбанария със спираловидни, дървени подпори, бе забележителен с изяществото на редките си скулптурни ваяния. В провинцията архитектурната украса е скромна и макар според уверенията на писателите след 1829 година орнаментиката да се бе придвижила далеч напред, в тези времена домопритежателите се въздържаха от излишни разходи, които поради липсата на конкуренция и на добри работници биваха доста големи. Ъгловите павилиони, с по три прозореца на страничните фасади, бяха увенчани от висок покрив с гранитна балюстрада в долния край. По всеки скат на полегатия пирамидален покрив се виждаше прозорец, ограден с изящна рамка, а под него — разкошен балкон с красиво изрязани оловни и чугунени перила. Конзолите на вратите и прозорците на всички етажи бяха покрити с украшения, копирани от

елегантните домове в Генуа. Павилионът, обърнат с трите прозореца на юг, гледаше към Монтеняк: другият, северният — към гората. От прозорците, които гледаха към градината, се откриваше онази част от Монтеняк, където се намираше къщата на Ташронови, както и пътят, водещ към главния град на окръга. Откъм двора окоито си почиваше в безкрайната равнина, която бе затворена с планини само в съседство с Монтеняк, а в далечината се губеше в синкавата линия на равния хоризонт. Покривът над разположените в два етажа жилищни помещения бе прорязан от мансарди в старинен стил; страничните павилиони бяха с по три етажа. Средният павилион имаше отсечен купол, напomniaщ купола на така наречения павилион на часовете в Тюйлери или в Лувъра; в него се намираше само една беседка, украсена с часовник. За икономия всички покриви бяха покрити с керемиди, но здравите мертеци и подпорите носеха с лекота огромната им тежест.

Преди да го изненада смъртта, Граслен бе замислил да продължи до замъка пътя, завършен сега от признателните селяни; та нали това начинание, което Граслен наричаше свое безумие, бе предоставило на общината пет хиляди франка. Ето как Монтеняк се бе разраснал значително. Зад помощните пристройки, по склона на хълма, спускащ се меко от северната страна към долината, Граслен бе започнал строежа на огромна ферма, което говореше за намерението му да обработва безкрайната целина. Шестима градинари, настанени в помещенията за слугите, се занимаваха под наблюдението на градинаря специалист с насажденията и завършваха в този момент най-необходимите по преценката на отец Боне работи.

Партерът на замъка, предназначен за приеми, бе обзаведен с ослепителен разкош. Първият етаж бе почти празен: след смъртта на господин Граслен доставката на мебели бе преустановена.

— Ах, ваше преподобие! — каза госпожа Граслен на епископа, след като огледа замъка. — А аз се готвех да живея в колиба! Какви безумия е вършил бедният Граслен!

— Но вие... — подхвана в отговор епископът — вие ще вършите милосърдни дела — добави след кратко мълчание, забелязал смущението й при първите му думи.

Опряла се на ръката на майка си, която водеше със себе си Франсис, Вероник се отправи към дългата тераса в подножието на

която се намираха домът на свещеника и църквата и откъдето ясно се виждаха разположените на етажи селски къщи. Свещеникът се зае с епископ Дютей, комуто желаеше да покаже пейзажа от различни страни. Но вниманието на двамата духовници скоро бе привлечено от Вероник и майка ѝ, застанали неподвижни като статуи на другия край на терасата: старицата бършеше с носна кърпичка очите си, а дъщерята простираше ръце над балюстрадата и сякаш сочеше долу църквата.

— Какво става с вас, госпожо? — запита свещеник Боне старата Совиа.

— Нищо — отвърна госпожа Граслен, като се обърна и пристъпи към двамата свещеници. — Не знаех, че гробището се намира точно пред моя дом.

— Можете да наредите да го изместят, законът е на ваша страна.

— Законът! — изтръгна се от нея тази единствена дума като стон на върховно отчаяние, на пълна безнадеждност.

Тук епископът отново погледна Вероник. Сразена от погледа на черните му очи, който пронизваше воала, обгърнал душата ѝ, и докосваше тайната, погребана в един от гробовете на това гробище, Вероник даде воля на болката си и извика: „Да! Да!“

Потресен, епископът закри с ръка очите си и дълбоко се замисли.

— Помогнете на дъщеря ми! — изхлипа старицата. — Вижте как побледня!

— Тук е доста хладно, аз треперя — тихо каза госпожа Граслен и падна безчувствена в ръцете на двамата свещеници, които я отнесоха в замъка.

Когато дойде на себе си, тя видя епископа и свещеника да се молят на колене за нея.

— Ангелът, поселил се във вас, никога да не ви напуска — каза епископът, като я благослови. — Сбогом, дъще моя.

При тези думи госпожа Граслен се обля в сълзи.

— Значи, тя е спасена? — възкликна майка Совиа.

— И на земята, и на небето — обръщайки се, отвърна епископът и излезе от стаята.

17. СВЕЩЕНИКЪТ НА РАБОТА

Стаята, където пренесоха Вероник, се намираше на първия етаж на страничния павилион, чиито прозорци гледаха към църквата, гробището и южната част на Монтеняк. Госпожа Граслен пожела да остане тук и се настани в павилиона заедно с Алин и малкия Франсис. Старата Совиа естествено не се отделяше от дъщеря си. Госпожа Граслен се нуждаеше от неколкодневен отдих, за да се съвземе от жестокото физическо и нравствено напрежение, което преживяваше напоследък. Майка ѝ дори настоя да не става сутрин рано от леглото. Вечер Вероник седеше на скамейката в края на терасата и не снемаше очи от църквата, от свещеническия дом и гробището. Въпреки глухата съпротива на майката госпожа Граслен с упорството на маниак сядаше на същото място и потъваше в дълбоко униние.

— Господата умира — каза Алин на старата Совиа.

Свещеникът не искаше да дотяга, но узнал от двете жени, че става дума за душевно страдание, започна редовно да навещава госпожа Граслен. Този истински пастир винаги идеше в часа, когато Вероник и нейният син, и двамата в траур, седяха в ъгъла на терасата.

Започваше октомври и в целия пейзаж, в това умиращо великолепие на дърветата и тревите, трептеше нещо дълбоко меланхолично и печално. Отгатнал още с пристигането на Вероник разяждащата я вътрешна рана, отец Боне сметна за благоразумно да изчака минутата, когато тази жена, на която бе съдено да стане негова духовна дъщеря, с доверие ще излее душата си пред него.

Една вечер госпожа Граслен погледна свещеника с очи, изпълнени с пустата и мъртва хладина на душа, която знае близката си гибел. От този миг отец Боне реши, че трябва да действа, за да спре задълбочаването на това жестоко душевно страдание. Отначало между Вероник и свещеника започна празен словесен спор, под който всеки криеше истинските си мисли. Въпреки студа Вероник седеше на гранитната скамейка, държейки на колене Франсис. Опряла се на каменната балюстрада, старата Совиа стоеше права — очевидно за да

скрие гробището от погледа на дъщеря си. Алин се бе свила настрана в очакване да поеме детето от господарката си.

— Мислех, госпожо — тихо подхвана свещеникът, дошъл в дома за седми път, — че тъга е легнала на сърцето ви. А сега — пошепна на ухото й, — сега виждам, че ви измъчва отчаяние. Това чувство не е християнско, нито е католическо.

— А какви чувства разрешава църквата на обречените, ако не отчаяние? — запита тя с горчива усмивка и отправи поглед към небето.

Чул тези думи, светият човек разбра какви опустошения бяха поразили душата й.

— Ах, госпожо, вие си създавате от хълма свой ад, а той би могъл да се превърне в Голгота, от която ще се възнесете на небето.

— Твърде малко гордост е останала у мен, за да се възправа на такъв пиедестал — произнесе тя с далечен глас, в който се долавяше дълбоко презрение към самата себе си.

Тогава свещеникът, този божи служител, прекрасен във вдъхновението си, тъй често и естествено спохождащо чистите души, взе на ръце детето и бащински го целуна по челото.

— Бедното дете — каза той и го предаде на жената, която се отдалечи с него.

Старата Совиа погледна дъщеря си и разбра, че думите на отец Боне не бяха изречени напразно: сълзи бликнаха от отдавна пресъхналите очи на Вероник. Старата овернчанка стори знак на свещеника и побърза да се отдалечи.

— Поразходете се малко — каза отец Боне на Вероник, увличайки я към другия край на терасата, откъдето се виждаха Ташронови. — Вие ми принадлежите, аз дължа отчет на Бога за болната ви душа.

— Дайте ми време да надмогна болката и отчаянието — каза тя.

— Вашето отчаяние се дължи на мрачните ви мисли — горещо възрази свещеникът.

— Да — произнесе тя с чистосърдечието на скръбта, дошла до предела, след който се забравя всяка предпазливост.

— Виждам, потънали сте в бездната на безразличието — рече той. — Ако има степен на физическо страдание, когато загубваме самообладание, има също така и степен на нравствени страдания, когато силите на душата се изчерпват — зная добре това.

Вероник бе поразена от тънката наблюдателност и нежното съчувствие на отец Боне; но ние вече видяхме, че необикновената чувствителност на този човек, неопорочена от нито една страст, му помагаше да намира изцеление за болките на своите духовни чеда с онази майчинска любов, присъща само на жените. Този *mens diviniior*^[1], тази апостолска благост поставя свещеника по-високо от всички други хора, превръща го в божествено същество. Госпожа Граслен още недостатъчно познаваше отец Боне, за да долови в него висшата красота, скрита в гълбините на душата му като животворен извор, обещаващ покой, спасение и истински живот.

— Ах, господине! — простена тя, простряла напред ръце, натезжали от горест и отчаяние, и устремила към него поглед на умираещ.

— Слушам ви! — откликна той. — Какво трябва да се направи? Как да ви се помогне?

И те мълчаливо тръгнаха край каменната ограда, отправяйки се към равнината. Този тържествен момент се стори благоприятен за носителя на благи вести, за сина Исусов.

— Представете си, че сте пред Бога — подхвана той с тих, тайнствен глас. — Какво бихте му казали?...

Госпожа Граслен трепна и застана неподвижно като поразена от гръм.

— Бих му казала като Христос: „Татко мой, защо си ме оставил?“ — отвърна тя просто, но с такава болка, че свещеникът се просълзи.

— О, Магдалена! Ето думите, които очаквах от вас! — възкликна свещеникът, който неволно се възхити от нея. — Виждате ли, вие прибягвате към Божието правосъдие, вие призовавате Бога! Изслушайте ме, госпожо. Религията е Божие правосъдие тук, на земята. На църквата принадлежи да съди всички прегрешения на душата. Земното правосъдие е само слабо подражание на небесното, бледен негов образ, пригоден към нуждите на обществото.

— Какво искате да кажете?

— Ние не сме съдии на делата си, над нас стои Бог — каза свещеникът. — Ние слагаме прегрешенията си пред Божията милост... и нямаме право да съдим, нито да опрощаваме греховете си. Бог, дъще моя, е единственият грехоспасител, върховният съдия!

— Ах! — въздъхна тя.

— Той вижда причината на явленията там, където ние виждаме само явления.

Вероник се спря, поразена от новата за нея мисъл.

— Вие притежавате благородна душа — продължи смелият свещеник и към вас трябва да се обръщам с други думи, различни от тези, които дължа на моите смирени енориаши. Вашият ум е възвишен и дълбок, вие можете да разбирате божествения смисъл на католическата религия, изразен за нищите и невежи в образи и в слова. Слушайте ме внимателно, тук става дума за вас; защото, макар и да поставям въпроса на много широка основа, говоря преди всичко за вашия случай. Правото, създадено да покровителствува обществото, е основано на равенството. Общество, което е само съвкупност от факти, от човешки постъпки, се опира на неравенството. И така, между фактите и правото съществува несъгласие. Трябва ли законът да потиска обществото, или да го облагодиятствува? С други думи, трябва ли законът да противодействува на движението на вътрешните сили на обществото, за да го ограничава, или трябва да се приспособява към това движение, за да владее обществото? От самото обособяване на човешкото общество нито един законодател не се е осмелил да се заеме с решението на този въпрос. Всички са се ограничавали с анализиране на фактите, с посочване на осъдителните или престъпните деяния и с предвиждане на наказания или възмездие. Такъв е човешкият закон: той не посочва способности за предотвратяване на грешките, нито способности да се предпази осъденият от нови грешки. Филантропията е върховна заблуда, тя терзае безцелно тялото, не въздава балсама, носещ изцеление за душата. Филантропията създава проекти, поражда идеи и доверява осъществяването им на човека, на мълчанието, на труда, на насилието — неми и безсилни посредници. Религията не познава тези несъвършенства, защото извежда живота извън пределите на земния свят; тя открива за нас, слабите и грешните, неизчерпаема съкровища на всеопрощението; всички нас очаква истинско възраждане, никой не е безгрешен, църквата въздава велико очищение. Там, където обществото вижда окаян престъпник, когото се стреми да изтръгне от лоното си, църквата вижда душа, която трябва да спаси. И нещо повече!... Вдъхновявана от Бога, когото неутолимо съзерцава, църквата признава неравенството на силите, както и несъответствието между възможностите на човека и припадащото се

на участва му бреме. И ако за нея не сме равни по чистота на сърцето и помислите, по тяло, по дух, по способности, по достойнство, тя прави всички равни чрез покаянието. Тук, госпожо, равенството не е празна дума, тъй като ние можем да бъдем, ние сме вече равни чрез чувствата си. Като започнем с първобитния фетишизъм на диваците и стигнем до изящните измислици на Гърция, до дълбоките и мъдри доктрини на Египет и Индия, изразени в приятни или ужасяващи обреди, навсякъде се проявява заложената в човека представа за падението и греха, от която възниква идеята за жертвоприношенията и за трудния път на изкуплението. Смъртта на нашия Спасител, изкупил греховете на човешкия род — ето образа, който трябва да следваме: да изкупим нашата вина! Да изкупим нашите грешки, нашите простъпки! За всичко има опрощение — в тези думи е смисълът на католицизма; в тях е обяснението на почитаните от нас тайнства, които способствуват за тържеството на благодатта и смирението и поддържат грешника. Да се ридае и стене като Магдалена в пустинята, е само начало на изкуплението. Живото дело — това е венецът! В манастирите плачеха и действуваха, молеха се и просветляваха душите. Манастирите бяха действени посредници на нашата божествена религия. Те изграждаха, цивилизоваха света, сееха по четирите посоки на Европа спасителното слово, съхранявайки същевременно съкровищата на нашите познания, на земното правосъдие, на политиката и изкуствата. В Европа винаги може да се открият местата, където се намират тези лъчезарни огнища. Мнозинството от съвременните градове са рожби на манастири. Ако вие вярвате, че само на Бог е дадено да ви съди, чрез моята уста църквата ви казва, че всичко може да се изкупи с добрите дела на разкаянието. Ръцете Божии измерват едновременно и стореното зло, и благодеянията.

Бъдете сама за себе си манастир, където можете да сътворите чудеса. Вашите молитви ще бъдат в усилията ви! Трудът ви ще донесе щастие на хората, над които са ви поставили вашето богатство, умът ви и дори самата природа, вградила сякаш в този хълм над равнината образа на общественото ви положение.

В този момент свещеникът и госпожа Граслен се бяха върнали обратно към равнината и свещеникът можа да покаже селото в подножието на хълма и замъка, възвисил се над цялата околност. Бе четири и половина часът следобед. Жълтеникавите лъчи на слънцето

пробягваха по оградата и градините, озаряваха замъка, блестяйки по позлатените му чугунени украшения, и осветяваха широката равнина, пресечена от тъжната сива лента на пътя, лишен от зелените бордюри на дърветата, ограждащи всички други пътища.

Когато Вероник и отец Боне подминаха каменната грамада на замъка, пред тях над двора се показаха конюшните и слугинските помещения, а после и монтеняжската гора, по която меко се плъзгаха слънчевите лъчи. Макар оранжевите светлини на залеза да огряваха само върховете на високите дървета, отлично можеше да се наблюдава разкошното многоцветие на есенната гора, разстлано като великолепен килим от хълма, на който лежеше Монтеняж, до първия връх на Корезката планинска верига. Дъбовете искряха с флорентинския си бронз, ореховите и кестеновите дървета извисяваха медно смолистите си корони, трепетликите блестяха със златните си листа; и цялото това пищно разточителство на ярки цветове бе осеяно с мрачни сиви петна, където стърчаха само белезникавите колонади на голи стволове, лишени от всякаква зеленина. Тези червеникави, кафяви и сиви тонове, преливащи се хармонично под бавно гаснещите лъчи на октомврийското слънце, тази избуяла, огромна гора чудесно допълваха покоя на неплодната зеленикава, напомняща застояла вода безкрайна целина. Свещеникът искаше да обясни на Вероник какво означава това вълшебно зрелище, обвеяно от безмълвие: нито едно дръвце, нито една птица; мъртва тишина в равнината, мълчание в гората и само тук-там стълбчета дим в селото. Замъкът изглеждаше мрачен като господарката си. По някаква странна закономерност домът винаги прилича на обитателя си, чийто дух витае в него.

Потресена от думите на свещеника, развълнувана до дълбините на душата си от неговата убеденост, запленена от звука на този ангелски глас, госпожа Вероник внезапно се спря. Свещеникът повдигна ръка и посочи гората. Вероник отправи поглед натам.

— Не намирате ли в картината на тази гора смътно сходство с обществения живот? Всеки носи своята съдба! Колко неравенство наблюдаваме в такава маса от различни дървеса. На най-високите не достигат хранителни сокове и вода, те умират първи!...

— То е, защото ножът на жената, която събира дърва, е пощадил младостта им — с горчивина каза Вероник.

— Не се поддавайте повече на подобни чувства — сдържано, но меко възрази свещеникът. — Нещастieto на тази гора е в това, че от време на време не я изсичат. Виждате ли някакво странно явление сред тия дървета?

Вероник, на която бяха неизвестни особеностите на горската растителност, покорно спря погледа си върху дърветата, а после кротко го прехвърли върху свещеника.

— Не забелязвате ли — запита той, отгатвайки в този поглед незнанието на Вероник — цели пояси от яркозелени дървета?

— Ах, наистина! — учуди се тя. — И на какво се дължи това?

— Ето къде — отвърна свещеникът — се крие богатството на Монтеняк, както и вашето огромно богатство, за което бях говорил на господин Граслен. Вие виждате долините на трите ручея, чиито води се изливат в потока Габу. Този поток отделя монтенякската гора от съседната на нашата община. През септември и октомври коритото на потока пресъхва напълно, но през ноември се пълни с вода. Неговите води, чиито притоци може лесно да се умножат, като се предприемат някои енергични преобразования в гората и се съберат ведно дори най-малките ручеи, пропадат без полза; но постройте в поречието на потока, между двата хълма, един или два баража, за да задържат и събират водата, както стори това Рике в Сен Фереол, където са направени огромни водоеми за снабдяване на Лангедокския канал, и вие ще съживите тази безплодна равнина, разумно разпределяйки водата в отводнителни канали и поливайки в най-полезното за тези земи време, при което излишната вода винаги може да се насочи към нашата река. Край каналите ще посадите чудесни тополи и ще отглеждате добитък на най-тучни ливади. Какво е тревата? Вода и слънце. В долината има достатъчно земя, за да пусне злакът корени; заедно с водата ще се появи и роса, която ще подобри почвата, ще храни тополите, ще задържа медоносните мъгли, чиито питателни вещества ще бъдат погълтани от всички растения: в това е тайната на пищната растителност в долините. И един прекрасен ден ще видите живот, радост и веселие там, където сега цари мълчание, където ви гнети мрачната картина на безплодието. Нима не би била възвишена такава молитва? Нима трудът не ще осмисли времето ви по-добре от безполезните жалби?

Вероник стисна ръката на свещеника и произнесе само няколко думи, но това бяха паметни думи:

— Ще сторя това, господине!

— Вие разбрахте величието на подобно дело — продължи той, — но не сте в състояние да го изпълните. Нито вие, нито аз притежаваме необходимите познания, за да осъществим този замисъл, който може да се появи във всяка глава, но води със себе си непреодолими трудности; макар прости и почти незабележими, тези трудности изискват точните предвиждания на науката. И тъй, започнете още от днес да търсите онези човешки ресурси, които ще ви помогнат да получите след дванадесетина години шест или седем хиляди луидора рента от шестте хиляди арпана възродена от вас земя. Тези ваши усилия ще направят някога от Монтеняк най-богатата община в департамента. Сега гората не ви носи никакви облаги; но рано или късно пренаематели ще открият тези великолепни дървета, тези натрупани от времето съкровища, единствените, в чието придобиване човек не може нито да пришпорва, нито да замени природата. Може би впоследствие държавата ще прокара пътища към тази гора, която ще дотрябва за флота й, но тя ще почака, докато удесеторилото се население на Монтеняк потърси нейното покровителство, защото държавата е като богинята Фортуна — облагодетелствува само богатите. С време този край ще стане един от най-прекрасните във Франция. Ще бъде гордостта на вашите внуци и замъкът може би ще им се стори жалък в сравнение с доходите им.

— Ето — каза Вероник — бъдещето, на което ще посветя живота си.

— Такова дело може да изкупи всякакви прегрешения — отвърна свещеникът.

Убедил се, че са го разбрали, той се опита да нанесе последния удар, обръщайки се към ума на тази жена: бе догадил, че към нейното сърце водеше умът, докато у другите жени пътят към ума минава през сърцето.

— Знаете ли — запита той след кратка пауза, издала мигновеното му колебание — в какво се заключава вашето заблуждение?

Тя плахо го погледна.

— Сега покаянието ви е предизвикано само от чувството на изживяното страдание и това е ужасно; този страшен път на

изкупление иде от Сатанаиловия свят; по него навярно са тръгвали грешниците преди Христос. Но при нас, католиците, покаянието е нещо много различно. Душата, препъваща се по греховния път, се ужасява и при падението ѝ се открива Бог! Вие приличате на езичника Орест, преобразете се, станете свети Павел!^[2]

— Вашите думи ме възродиха напълно! — зарадва се Вероник.
— Сега, о, сега аз искам да живея!

Духът победи, си помисли скромният свещеник и си отиде, преизпълнен с радост.

Той бе намерил храна за скритата болка, която разяждаше госпожа Граслен, като превърна покаянието ѝ в живо, благотворно дело.

---

[1] *Mens divinius* (лат.) — божествен дух. ↑

[2] *Приличате на езичника Орест... станете свети Павел!* — Орест — герои от гръцката митология, убил майка си и впоследствие полудял от угризения. Павел — според библейската легенда езичникът Саул, ненавиждащ християните, чул Божия глас; потресен от това, приел християнската религия и станал известен под името апостол Павел. ↑

18. ГОРСКИЯТ ДУХ

И тъй, още на следващото утро Вероник писа на господин Гростет. Само след няколко дни тя получи от Лимож три впрегатни коня, изпратени от стария ѝ приятел. По молба на Вероник отец Боне ѝ бе придал за придружител сина на пощальона; младият човек бе доволен, че можеше да бъде в услуга на госпожа Граслен и да припечелва петдесет екю месечно. Морис Шампион — кръглолик чернокос младеж, невисок, ала снажен и силен, се понрави на Вероник и веднага постъпи на служба. Той трябваше да придружава господарката си при всички нейни излизания и да се грижи за конете. Главен управител на Монтеняк бе един бивш кавалерийски подофицер от кралската гвардия, родом от Лимож; Наварският херцог го бе изпратил от друго свое имение в Монтеняк, за да се запознае с местните гори и земи и да доложи какви изгоди може да се извлекат от тях. Жером Колора видя само безплодни, неразработени земи, гори, неексплоатирани поради отсъствие на пътища, руините на замъка и огромни средства, необходими за възстановяване на дома и градините. Особено го бяха изплашили осеяните с гранитни скали пусти места, открояващи се рязко в необятната гора. Този именно честен, но неблестящ с ума си служител беше придумал херцога да продаде имението си.

— Колора — каза госпожа Граслен на своя управител, когото бе извикала при себе си, — от утре вероятно ще ми се налага да излизам всяка сутрин на кон. Вие сигурно познавате горските участъци, принадлежащи към имението, а така също и онези, които присъедини към него господин Граслен. Покажете ми ги, искам да огледам всичко сама.

Обитателите на замъка с радост наблюдаваха промяната в живота на Вероник. Недочакала нареждания, Алин сама намери и приведе в ред старата черна амазонка на господарката си. На следващото утро майка Совиа с неизказано удоволствие видя, че дъщеря ѝ се бе облякла за езда. Яздейки след управителя си и Шампион, които откриваха пътя по памет, тъй като пътеките в тези

пустинни планини бяха едва забележими, госпожа Граслен реши да обиколи засега само височините, по които се простираха нейните гори, за да изучи планинските склонове и опознае урвите и пресъхналите корита, естествени пътища, прорязали целия дълъг рид. Тя искаше да обхване големината на предстоящата ѝ задача, да разбере природата на планинските потоци, да открие основите на набеязаното от свещеника начинание. Вероник следваше Колора, който водеше колонката, а Шампион яздеше в лек тръс на няколко крачки след нея.

Докато яздеха из гъсто обраслите с дървета участъци, ту изкачвайки се, ту спускайки се по планинските клисури, винаги много тясно разположени едни до други в планините на Франция, Вероник се предаваше на съзерцание на горските чудеса. Отначало повече от всичко я поразяваха вековните дървета, но в края на краищата свикна с тях. После вниманието ѝ бе привлечено от високите, сякаш изкуствено засадени в равни редици гори или самотно извисилите се на поляната няколко невероятно високи бора, или — явление по-рядко — храсти, в други места нискостеблени, а тук достигащи гигантски размери и понякога толкова стари, колкото родилата ги земя.

Надвисналият над голите скали облак предизвикваше в нея неизпитвани дотогава чувства. Тя се взираше в белезникавите бразди, прорязани от снежната вода и напомнящи отдалеч зараснали рани. Излизайки от някоя гола клисура, се възхищаваше от вкоренилите се в охрата на скалистите сипеи вековни кестени, прави като алпийски борове. Вероник яздеше така бързо, че можа най-после от висотата на птичи полет да обхване с очи обширни пояси движещи се пясъци, горски тресавища с редки дървета, преобърнати гранитни блокове, назъбени, опасно надвиснали скали, тъмнеещи падини, поляни, покрити с цъфнало изтравниче, и други, изсъхнали напълно — диви, пусти, сякаш мъртви в самотата си кътчета, където растяха индийската каспера и клекът, ливади, покрити с ниска трева, ивици земя, наторена с вековни тинести наслоения — с една дума, планинската природа на Централна Франция с нейната печал и великолепие, с безмълвното величие на горите ѝ, със суровата, апокалиптична красота на пейзажите ѝ. И колкото по-продължително се любуваше на тези разнообразни по форма, но одухотворявани от една мисъл картини, толкова по-силно я завладяваше, отговаряйки на тайните ѝ чувства, дълбоката тъга, лъхаща от тази дива, изоставена и неплодна земя. А

когато, възлизайки по пресъхнала урва, където сред пясък и камъни растяха само хилави изродени храсти, видя отново и отново в процепа между две скали ширналата се долу равнина тя почувствува как я порази суровият дух на тази природа и породи в нея нови мисли, навеяни от дълбокия смисъл на обкръжаващите я разнообразни картини. Няма горско кътче без свое значение; всяка дъбрава, всеки гъсталак наподобява лабиринта на човешките мисли.

Кой от хората с буден ум или с дълбоко наранено сърце, разхождайки се из гората, не се вслушва в нейния шепот? И тогава долавя гласа ѝ, ласкав или заплашителен, но по-често ласкав. Ако потърсите причините на обхваналото ви тържествено и просто, сладостно и тайнствено усещане, може би ще ги намерите във възвишеното и безизкусно зрелище на всички тези покорни на своята участ създания. Рано или късно сърцето ви се преизпълва с тайнственото усещане за вечността на природата и дълбоко развълнуван, обръщате мисълта си към Бога. Така и Вероник в безмълвието на планинските върхове, в благоуханието на гората, в прозрачната ведрина на въздуха придоби, както вечерта сама каза на отец Боне, увереност в небесното милосърдие. Тя стигна до прозрение за друг, по-възвишен свят от света, в който я бяха заключили мечтите ѝ. И изпита нещо подобно на щастие. Отдавна вече не бе усещала такъв душевен мир. Дали това чувство се дължеше на сходството, което намираше между обкръжаващите я картини и изсъхналите пустини на душата си? Или бе почувствувала удовлетворение при вида на поразената природа, мислейки си, че и несъгрешилата в нищо материя е наказана? Във всеки случай тя бе дълбоко развълнувана. Колора и Шампион с учудване се споглеждаха, забелязали как се преобразява пред очите им. Някъде из пътя изгорелите стръмни брегове на пресъхнал поток се сториха на Вероник особено сурови. И внезапно почувствува страстно желание да чуе ромон на вода, клокочеща в това пресъхнало корито.

„Да обичаш вечно!“ — помисли си тя.

Засрамила се заради тези думи, произнесени като че ли от чужд глас, тя шибна коня и глуха за предупрежденията на придружителите си, полетя към първия връх на Корезките планини, наричан Живата скала. Изкачи се на него сама, желаейки да обхване с поглед цялата околност. Сега, когато бе чула тайния глас на толкова молеци за живот

създания, тя почувствува някакъв вътрешен тласък, заставил я да вложи в своето дело онова предизвикващо всеобщо възхищение постоянство, за което впоследствие даде толкова доказателства. Вероник върза коня за близкото дърво, приседна на края на една скала и отправяйки блуждаещ поглед към владенията на мащехата природа, почувствува да прелива в сърцето ѝ онази майчина любов, която бе изпитала някога, когато за първи път погледна сина си. Неволните размисли, окъпали според хубавия ѝ израз душата ѝ, я бяха подготвили за върховния урок, какъвто представляваше това зрелище, и тя с облекчение въздъхна, пробуждайки се сякаш от летаргичен сън.

— Тогава аз разбрах — каза тя после на свещеника, — че трябва да обработваме душата си така старателно, както земята.

Бледото октомврийско слънце озаряваше обширната панорама. Гонени от хладния вятър, сиви облаци се надигаха от запад. Беше около три часът следобед. Вероник бе яздила четири часа, за да стигне дотук, но като всички хора, измъчвани от дълбока, скрита болка, не обръщаше внимание на външните обстоятелства. В този миг нейният живот се сливаше с могъщото дихание на природата.

— Не оставайте тук дълго, госпожо — ѝ каза неочаквано нечий глас, накарал я да трепне. — Иначе не ще можете да се върнете. Най-малко две мили ви делят от всяко населено място, а нощем не ще излезете лесно от гората. Но това е нищо, тук ви чакат още по-големи опасности: след няколко минути на този връх ще връхлети ужасен студ; никой не знае причините му, но той вече е убил мнозина.

Госпожа Граслен видя пред себе си силно загоряло лице със светещи като въглени очи. От двете страни на лицето висяха сплетени тъмни коси, а изпод тях гъста брада, подобна на ветрило. Човекът почтително вдигна огромната си широкопола шапка, каквато носят селяните в Централна Франция, откривайки оплешивялото си, но с великолепна форма чело; с такова чело някои просеци привличат към себе си всеобщото внимание. Вероник не се изплаши ни най-малко. Тя бе в онова състояние, когато в жената замлъква всяка бдителност, правеща я страхлива.

— Как сте попаднали тук? — запита тя.

— Моят дом е наблизко — отвърна непознатият.

— А какво правите в тази пустиня? — учуди се Вероник.

— Тук живея — бе отговорът.

— Но как и от какво?

— Плащат ми нещо, за да наглеждам този горски участък — каза човекът, като посочи планинските скатове, които гледаха в противоположната посока на монтениякската равнина.

Госпожа Граслен забеляза дулото на пушката и ловджийската му чанта. И ако изпитваше все пак някакви опасения, сега напълно се успокои.

— Да не сте пазач?

— Не, госпожо. За да бъде човек пазач, трябва да положи клетва, а за да може да направи това, трябва да се ползува от всички граждански права.

— Но тогава кой сте вие?

— Аз съм Фарабеш — каза човекът с дълбоко смирение и сведе надолу очи.

Госпожа Граслен, на която това име не говореше нищо, погледна човека и забеляза в крайно добродушното му лице белези на скрита жестокост: неравните зъби придаваха на устата му с кървавочервени устни сянка на ирония и на дързост; в изпъкналите загорели и лъскави скули се таеше нещо животинско. Човекът бе среден на ръст, с могъщи плещи, къса дебела шия и космати ръце, с длани като у всички избухливи хора, склонни да злоупотребяват с преимуществата на грубата си природа. Впрочем последните му думи говореха за някаква тайна, на която поведението, физиономията и целият му облик придаваха особен, страшен смисъл.

— Значи, вие работите при мен? — ласкаво запита Вероник.

— Нима имам честта да разговарям с госпожа Граслен? — запита на свой ред Фарабеш.

— Да, приятелю мой — отвърна тя.

Хвърлил на господарката си уплашен поглед, Фарабеш изчезна с бързината на див звяр. Вероник възседна коня и побърза да се присъедини към придружителите си, обезпокоили се ненапразно, тъй като познаваха необяснимата недружелюбност на върха Живата скала.

Колора предложи на господарката си да се спуснат по малката долина, водеща право в равнината. „Може би — добави той — не ще бъде безопасно да се върнем през планината, където труднопроходимите пътища често се преплитат и макар и да познавам този край, лесно може да се заблудим.“

19. ФАРАБЕШ

Достигнала равнината, Вероник забави хода на коня.

— Кой е този Фарабеш, който работи при вас? — запита тя главния управител.

— Срецнахте ли го? — изненада се Колора.

— Да, но той избяга.

— Горкият! Сигурно не знае колко е добра госпожата!

— А какво е направил този човек?

— Но, госпожо, Фарабеш е убиец — простодушно отвърна Шампион.

— Значи, е помилван? — запита Вероник с глас, в който трепна вълнение.

— Не, госпожо — отвърна Колора, — Фарабеш бе изправен пред съда, където го осъдиха на десет години каторга. Той отби половината от този срок, а после бе помилван и в 1827 година се върна от каторгата. Дължи живота си на господин свещеника, който го убеди да се предаде на властта. Иначе щяха да го осъдят на смърт задочно и все едно, рано или късно щяха да го пипнат. А тогава работата нямаше да свърши добре. Отец Боне отиде при него съвсем сам, а Фарабеш можеше и да го убие. Никой не знае за какво са говорили. Прекараха заедно два дни, а на третия господин свещеникът доведе Фарабеш в Тюл и там той се предаде. Господин свещеникът намери добър адвокат и му разказа всичко за Фарабеш. Фарабеш се отърва с десет години каторжна работа и господин свещеникът го навести в затвора. И какво мислите? Това момче, което бе страшилище за целия край, стана кротко като овчица и спокойно се остави да го отведат в каторгата. А когато се върна, установи се тук под покровителството на господин свещеника; никой не е по-голям за него от господин свещеника, всяка неделя и на всички празнични дни ходи на църква. И макар да си има свое място наред с всички, винаги стои съвсем сам до стената и се държи настрана дори и когато се причестява.

— И този човек е убил друг човек?

— Де да беше един! — каза Колора. — Убил е мнозина. И все пак е добър човек.

— Възможно ли е това? — извика потресена Вероник, като отпусна поводите върху шията на коня.

— Знаете ли, госпожо — охотно подхвана управителят, комуто особено се искаше да разкаже тази история, — по начало Фарабеш може би е прав. Той е последна издънка от семейство Фарабеш, старинен корезки род — какво по-добро от това! По-големият му брат, капитан Фарабеш, загина преди десет години в Италия — в Монтеноте^[3] — капитан на двайсет години! И това ако не е проклетия! А момчето беше умно, знаеше да чете и да пише, обещавахе да стане генерал. Цялото семейство бе покрусено, пък и имаше защо. По това време аз служех при императора и слушах много за неговата смърт! О! Капитан Фарабеш загина със смъртта на героя, той спаси армията и Малкия капрал^[4]. Тогава — спомням си — главнокомандуващ беше генерал Щайнгел, немец, по-точно елзасец — прочут генерал, но, горкият, късоглед, от което и загина скоро след капитан Фарабеш. Най-малкият в семейството, този, за когото става дума, беше на шест години, когато научи за смъртта на големия си брат. Вторият брат също служеше в армията, но като войник. Беше сержант в Първи гвардейски полк, хубав пост, както виждате; загина в битката при Аустерлиц, където, трябва да ви кажа, госпожо, марширувахме като на парад в Тюйлери... Аз също бях там! О, тогава ми вървеше! Участвувах във всички престрелки, но не получих нито една драскотина. А нашият Фарабеш, макар и храбър за десетина, си беше наумил да не отбива военната си повинност. Това семейство наистина не видя добро от армията. Когато в 1811 година околийският го извика, той се скри в гората, стана дезертър или не си спомням вече как ги наричаха тогава. По същото време се свърза с бандата на „подгревателите“; не мога да ви кажа дали по своя воля, или го бяха принудили, но така или иначе, стана подгревател. Сама разбирате, че освен господин свещеникът никой не знае какво е вършил с тези, меко казано, негодяи! Често се биеше срещу жандармите и дори срещу войниците. Изобщо воюваше на много фронтове...

— Разправят, че убил двама войници и трима жандарми! — намеси се Шампион.

— Кой ги е броил? Сам той нищо не е казал — възрази Колора. — Накрая, госпожо, изловиха всички, но той, дяволът му неден, такъв млад, ловък и запознат добре с този край, винаги им се изплъзваше. Бандата се подвизаваше в околностите на Брив и Тюл. Често се прехвърляха и тук, защото Фарабеш лесно можеше да ги укрива. В 1814 година го оставиха на мира — военният набор бе отменен, но Фарабеш продължи да се укрива в гората през цялата 1815 година. И понеже нямаше с какво да преживява, участвуваше в някой и друг обир на карети ей там, в дефилето; но в края на краищата послуша господин свещеника и сам се предаде. Не беше лесно да се намерят тогава свидетели — всички се страхуваха да се изкажат против него. Но адвокатът му и господин свещеникът направиха каквото можаха и човекът се отърва с десет години. Имал дни да живее, след като здравата бе подгривал, защото той наистина немало хора беше подгривал...

— Какво ще рече това да „подгриваш“ хора?

— Ако настоявате, госпожо, ще ви разкажа какво са вършили; на мен хора са ми го разправяли, сам аз, вие разбирате, не съм подгривал никого! Това не е хубаво, разбира се, но нуждата не признава закони. И тъй, вмъкват се седем или осем човека в дома на някой фермер или гражданин, у когото се намира суха пара; наклаждат огън в огнището и започват юнашки пир посред нощ, а после, малко преди десерта, ако стопанинът откаже да им даде исканата сума, връзват краката му за куката над огнището и го държат така, докато си получат парите; това е всичко. Винаги се явявали с маски. Случвало се понякога да не отмъкнат нищо. Дявол го взел! Все ще се намерят дебелоглавци и скъперници! Един фермер, дядо Кошегрю, който цепеше косъма надве, се оставил да му изгорят краката! Е, и какво, после умря! И така му се падаше! А жената на господин Давид, някъде от Бривския край, пукнала от страх само като гледала как връзват краката на мъжа ѝ. „Дай им каквото имаш!“ — викала тя с последни сили. Той не искал и тогава тя сама им показала скривалището. Цели пет години подгревателите бяха страшилище за този край; но втълпете си хубаво в кратунката — да прощавате, госпожо, — че сред тях имаше немало богаташки синчета, а те не пасяха трева.

Госпожа Граслен слушаше, без да пророни дума. Настъпи кратко мълчание. Но младият Шампион, горейки от желание също да

забавлява господарката си, реши и той да разкаже това, което знаеше за Фарабеш.

— Нека кажем на госпожата всичко както си е: никой не може да догони Фарабеш нито пеша, нито на кон. С един удар убива бик! И в стрелбата няма равен на себе си. Всички точки обира! Бях още малък, когато ми разказваха за приключенията на Фарабеш. Веднъж го обкръжили заедно с трима от неговите хора; били се момчетата здравата, но раняват двама, убиват трети и Фарабеш остава сам; и тъкмо а-а да го пипнат, скача зад жандарма на коня, бодва го в хълбоците и той полетява в галоп; после захвърля жандарма като дрипа насред път, а някъде на около десет левги от Лимож продава коня, та и окоето му не мигва. Три месеца след това никой не могъл да го открие. Даже обещавали сто луидора на оня, който го издаде.

— А друг път — прекъсна го Колора, — когато вече тюлският окръжен управител беше обещал сто луидора за кожата му, Фарабеш помогна на братовчед си Жирие от Визе да ги спечели. Братовчед му донесъл за него и представил всичко така, уж че го издава. А той всъщност го и издаде де! Жандармите залагаха мило и драго да го докарат в Тюл, но той не пожела да отиде така далече, та стана нужда да го приберат на топло в затвора в Люберсак; но още първата нощ офейка, възползувайки се от подземния ход, изкопан от един от съучастниците му, някой си Габийо, дезертирал от 17-и полк и разстрелян в Тюл; нещастникът, прехвърлили го в друг затвор същата вечер, когато се готвел да бяга. За подвизите на Фарабеш се носеха легенди. Бандата, разбирате, нали, си имаше доверени хора. Освен това всички обичаха подгревателите. И защо не! Ех, тия хора не бяха като днешните, умееха с царска щедрост да пилеят парите си! Представете си, госпожо, веднъж жандарми отново преследват Фарабеш. Е, и какво, и този път ги праща за зелен хайвер: поседял човекът двайсет и четири часа в помийната яма на някаква ферма и си дишал през цялото време със сламка, потопил глава в нечистотиите. Дишал си и не искал и да знае; че къде-къде е по-трудно цяла нощ да се държи на самия връх на някое дърво, дето и врабче няма да изтрае, и да гледа долу войниците как го дебнат и как търчат насам-натам. Фарабеш бе един от петимата или шестима подгреватели, които правосъдието не можа да улови; но тъй като е родом оттук и бе попаднал в бандата отнемайкъде, защото в

края на краищата човекът само не беше се отзовал на повиквателното, жените за него град градяха, а това е най-важното.

— Значи, Фарабеш сигурно е убил много хора? — отново запита госпожа Граслен.

— Съвсем сигурно — отвърна Колора. — Той даже, казват, бил убил пасажера при нападението на пощенската карета в 1812 година. Но когато го съдеха, куриерът и пощальонът — единствените свидетели, които можеха да познаят Фарабеш — вече не бяха живи.

— За грабеж ли го е убил? — запита госпожа Граслен.

— О, ами че те всичко обраха! Но двацет и петте хиляди франка, които взеха, бяха на правителството.

Госпожа Граслен продължи да язди мълчаливо. Слънцето бе залязло; луната огряваше сивата равнина, която сега изглеждаше като разтопена сплав от злато и сребро, напомняща леко развълнувано море. Колора и Шампион погледнаха госпожа Граслен, чието продължително мълчание ги безпокоеше; вълнението им се усили, когато видяха по бузите ѝ двете блестящи бразди, оставени от пролети сълзи; сълзите бавно набъбнаха в зачервените ѝ очи и капеха една след друга.

— О, госпожо — каза Колора, — не го жалете! Добре си поживя момчето, имаше си и красиви любовници; а сега, макар и под надзора на полицията, крепи го уважението и приятелството на господин свещеника; та нали се разкая и в каторгата се е държал безупречно. Всички знаят, че е толкова честен, колкото най-честният от нас; само че е горд и не иска да се излага на оскърбления; живее си тук тихо и мирно и по свой начин върши добро. Направи от другата страна на Живата скала разсадник върху площ от десетина арпана и сега засажда дървета в гората там, където могат да се прихванат; кастри изсъхнали клони, събира съчки, връзва ги на снопи и ги прикътва у дома си за сиромасите. А сиромасът, като знае, че може да получи готово топливо, ще отиде при него и ще му се примоли, вместо да краде и да осакатява гората ви. Така че, ако сега събира сушина за огън, то го прави за доброто на хората! Фарабеш обича вашата гора, грижи се за нея като за свое имение.

— И той живее... съвсем сам? — извика госпожа Граслен, побързала да добави последните две думи.

— Простете, госпожо, той се грижи за едно момченце — скоро ще навърши петнайсет години — отвърна Морис Шампион.

— Бога ми, това е вярно — потвърди Колора, — защото Катрин Кюрийо го роди не много преди Фарабеш да се предаде.

— Негово ли е детето? — запита госпожа Граслен.

— Всички мислят така.

— А защо не се е оженил за тази девойка?

— Но как? Та нали щяха да го уловят! А когато научи, че е осъден, клетото момиче напусна този край.

— Беше ли красиво?

— О, да! — отвърна Морис. — Майка ми казваше, че приличала на друго едно момиче, което, представете си, също напусна нашия край — казваше се Дьониз Ташрон.

— Обичаше ли го? — продължи да разпитва госпожа Граслен.

— И още как! Та нали подгръвяше хора — обясни Колора, — а жените обичат необикновеното. И все пак всички се учудиха, когато научиха за тази любов. Катрин Кюрийо живееше скромно като Богородица; минаваше за образец на добродетелна девойка във Визе, голямо корезко село на границата между двата департамента. Родителите ѝ бяха наели ферма от господин Брезак. Катрин Кюрийо изпълни седемнайсет години, когато осъдиха Фарабеш. А Фарабешови също отдавна живееха по тези места; бяха се установили в Монтеняк и държаха тук ферма. Бащата и майката на Фарабеш отдавна са умрели, а трите му сестри, скромни като Кюрийо, са омъжени: едната в Обюсон, другата в Лимож и третата в Сен Леонар.

— Как мислите, знае ли Фарабеш къде е сега Катрин? — неочаквано запита госпожа Граслен.

— Ако знаеше, досега да е изхвъркнал от дупката си. О, би отишъл при нея!... Ами че той веднага, още с пристигането си помоли отец Боне да вземе детето от бабата и дядото, които го гледаха; а отец Боне така и направи.

— И никой ли не знае какво е станало с нея?

— Какво има да се знае, младост! — въздъхна Колора. — Момичето реши, че е погубено, и се побоя да остане при своите. Отиде в Париж. Какво прави там? Един Господ знае. Да я търсиш в столицата, ще рече да търсиш билиардна топка сред камъните в тази равнина!

И Колора показва монтенякската равнина от височината на новия път, по който възлизаше госпожа Граслен, приближила се вече на

няколко крачки от замъка. Разтревожени, майка Совиа, Алин, слугите — всички се бяха насъбрали тук, не знаейки какво да мислят за това толкова продължително отсъствие на Вероник.

— Но, Боже мой — шепнеше старицата, като помагаше на дъщеря си да слезе от коня, — трябва да си ужасно уморена...

— Не, майчице — отвърна госпожа Граслен с глас, в който трепна такава болка, че старицата втренчено погледна дъщеря си и веднага отгатна, че бе плакала.

Госпожа Граслен влезе в стаята си с Алин, която отдавна бе получила всички разпореждания относно домашния ред на господарката си. Вероник се заключи и не пусна майка си в стаята, а когато старицата поиска да влезе, Алин каза:

— Госпожата заспа.

---

[3] *Монтеноте* — село в Италия, близо до Генуа, където в 1796 година Бонапарт побеждава австрийците. ↑

[4] *Малкия капрал* — така са наричали Наполеон с конспиративни цели и неговите поддръжници. ↑

20. КЪЩАТА НА ПАЗАЧА

На другия ден Вероник отново тръгна на кон, вземайки със себе си само Морис. За да стигне по-скоро до Живата скала, избра пътя, по който се бе върнала вечерта. Наблюдавана откъм равнината, Живата скала изглеждаше изолирана; когато тръгна по дефилето, отделящо този връх от последния хълм в гората, Вероник помоли Морис да ѝ посочи къщата на Фарабеш, а после му нареди да остане с конете и да я чака; искаше да продължи сама. Морис я съпроводи до пътеката, обикаляща Живата скала, и на склона, обърнат в противоположната на равнината посока, ѝ показа сламения покрив на малка планинска хижа, пред която се простираше разсадник с млади дръвчета. Беше около пладне. Тръгнала по посока на лекия дим, виещ се над покрива, Вероник скоро стигна до хижата, но реши да не се показва веднага. При вида на скромното жилище сред градинка, заобиколена със сухи тръни, тя за миг се отдаде на скритите, известни единствено на нея мисли. Под градината се зеленееше, обкръжена с жив плет, ливада, по която тук-там се виждаха нискостеблени ябълкови, крушови и сливови дръвчета. Над хижата по песъчливия планински сипей трептяха пожълтелите върхове на великолепна кестенова гора.

Госпожа Граслен отвори издяланата от полуизгнили дъски врата и забеляза обор, малък курник и всички трогателни и живописни принадлежности на бедняшкото жилище, което на село винаги изглежда поетично. Кой би могъл без вълнение да види бельото, простряно да съхне на оградата, плитката лук, окачена на стената, изложените на слънце чугунени тенджери, дървената пейка под сянката на кичестите орлови нокти, зеленото петно на тлъстигата на върха на сламения покрив — цялата покъщнина на селските къщи във Франция, която говори за скромен, почти вегетиращ живот. Невъзможно бе за Вероник да проникне неусетно в дома на своя пазач: две красиви ловджийски кучета залаяха веднага щом нейната амазонка зашумоля по сухите листи. Прехвърлила дългия шлейф през ръка, тя се отправи към дома. Фарабеш и синът му, които седяха вън на дървена

пейка, станаха и снеха шапки, като се поклониха почтително, но без всякакво раболепие.

— Научих — каза Вероник, гледайки внимателно детето, — че се грижите за моите интереси, и ето защо поисках сама да видя дома ви и вашите разсадници и да ви попитам още сега с какво би могло да ви се помогне.

— На вашите услуги, госпожо — отвърна Фарабеш. Вероник се възхити от детето. То имаше прелестно лице, леко загоряло от слънцето, но много правилно, с безукорен овал и чисти очертания на челото; светлокафявите му очи светеха със златист блясък; черните коси бяха късо подрязани на челото, а от двете страни на лицето се спускаха на дълги кичури. Доста едро за годините си, момчето бе високо пет стъпки. Панталоните и ризата му бяха от дебело неизбелено платно; над протритата синя сукнена жилетка с рогови копчета носеше куртка от обичайното за савойци грубо сукно, което на шега наричат мориенско кадифе, и в допълнение на този костюм — тежки подковани обуца, нахлузени на бос крак. Фарабеш бе облечен също като сина си, само че на главата му се червенееше широкопола плъстена шапка, а момчето носеше кафяв вълнен калпак. Необикновено живото и умно лице на детето запазваше особената сериозност, присъща на хора, които живеят уединено; горската самота бе докоснала дълбоко тези две души. И Фарабеш, и синът му, добре развити физически, притежаваха всички забележителни черти на диваците: пронизващ поглед, заострено внимание, рядко самообладание, сигурен слух, учудваща подвижност, съобразителна ловкост. Още в първия поглед, който детето отправи към баща си, госпожа Граслен долови онази безгранична любов, в която инстинктът търси опора в мисълта, а щастието от съвместния живот потвърждава и стремежа на инстинкта, и повелята на разума.

— Това ли е детето, за което ми говориха? — запита Вероник, като го показва.

— Да, госпожо.

— Не се ли опитахте да намерите майка му? — продължи тя, извиквайки го с жест настрана.

— Госпожата очевидно не знае, че на мен ми е забранено да излизам от пределите на общината.

— И никога ли не сте подочули нещо за нея?

— Когато излежах присъдата си — отвърна той, — комисарят ми връчи хиляда франка, които някой ми изпращал по малко всеки три месеца. По правило парите трябваше да ми бъдат предадени в деня на освобождението ми. Тогава си рекох, че само Катрин може да се е сетила за мен, след като се уверих, че това не е отец Боне. Ето защо запазих парите за Бенжамен.

— А родителите на Катрин?

— Те не помислиха за нея след заминаването ѝ. Но не бива да си кривя душата — положилих достатъчно грижи за малкия.

— Е, добре, Фарабеш — каза Вероник, като се обърна към дома, — ще се постарая да науча дали Катрин е жива, къде е и по какъв начин се препитава.

— О, какъвто и да е, госпожо — тихо подхвана Фарабеш, — ще бъда много щастлив, ако мога да се ожения за нея! Тя е, която още може да се колебае, но не и аз. Нашият брак би узаконил детето, което и не подозира положението си.

Бащата погледна сина си и в този поглед можеше да се прочете целият живот на тези две изоставени или доброволно уединили се същества; те бяха всичко един за друг, като двама съотечественици, захвърлени в пустиня.

— И тъй, вие все още обичате Катрин, така ли? — запита Вероник.

— Дори и да не я обичах, госпожо — отвърна той, — в моето положение за мен тя е единствената жена на света.

Госпожа Граслен се обърна рязко и се отправи към кестеновата горица, видимо сразена от дълбока печал. Пазачът сметна това за женски каприз и не посмя да я последва. Вероник остана под сянката на голямо кичесто дърво петнайсетина минути, придавайки си вид, че разглежда пейзажа. Оттук се виждаше част от гората, покриваща онази страна на долината, където бе коритото на пресъхнал сега поток, пълно с камъни и прилично на дълбок ров, притиснат между гористите планини на Монтеняк и веригата голи стръмни хълмове, обрасли тук-там с хилави дръвчета. Растяха само доста жалки на вид брези, хвойна и изтравниче; тези хълмове влизаха в съседното имение и принадлежаха към Корезкия департамент. Междуселският път, криволичещ по планинските ридове, служеше за граница на Монтенякския окръг и разделяше двата департамента. Тези сурови,

мрачни хълмове затваряха като със стена красивата гора на противоположния склон, представляващ поразителен контраст със свежата зеленина, сред която се бе сгушила къщата на Фарабеш. От една страна — резки, пречупени форми, от друга — меки и пленяващи със своето изящество; от една страна — застинала в хладно безмълвие, неподвижна, безплодна земя, прорязана от хоризонтални каменни плочи или от голи назъбени скали, от друга — дървеса с всички зелени оттенъци, извисили прави разноцветни стволоче и които шумоляха при всяко подухва не на ветреца. Някои по-устойчиви дървета като дъба, бряста, бука, кестена съхраняваха още своите жълти, бронзови и възморави корони.

Близо до Монтеняк долината отведнъж се разширява и двата склона образуват огромна подкова. От своето място под кестените Вероник можа да види долища, спускащи се като стъпала на амфитеатър, където върховете на растящите по тях дървета стърчат едни над други като глави на зрители. На обратния склон на този красив амфитеатър бе разположен нейният парк. Откъм дома на Фарабеш долината се стесняваше все повече и повече и се превръщаше в клисура, широка около сто стъпки.

Погледът на Вероник машинално блуждаеше наоколо и красотата на тези диви места я отклони от мрачните ѝ мисли. Тя тръгна към къщата, където бащата и синът мълчаливо я очакваха, без дори да правят опит да си обяснят странното поведение на господарката си. Сега Вероник огледа внимателно дома. Независимо от сламения си покрив той се оказа доста солиден, но очевидно е бил изоставен, когато херцог Наварски напуснал имението. Нямаше ги вече шумните ловджийски пиршества, нямаше и стражи. Макар и необитавана повече от столетие, стените на къщата бяха запазени, което все още се забелязваше под жадно плъзналите по тях виещи се растения и бръшлян. Когато на Фарабеш разрешиха да остане в нея, той я покри със слама, сам настла с плочи пода в стаята и домъкна някаква мебел. Влизайки в къщата, Вероник видя две дървени легла, голям орехов шкаф, ноцви за хляб, бюфет, маса, три стола, а на лавиците в бюфета няколко пръстени талерки — с една дума, най-необходимата покъщнина. Над камината висяха две пушки и две ловджийски чанти. Някои неща, очевидно изработени от ръцете на бащата за момченцето, дълбоко развълнуваха Вероник: кораб, лодка,

дървена чаша, украсена с резба, чудесно гравирана дървена кутия, сандъче с инкрустации, великолепно разпятие и броеница. На броеницата от сливови костилки от двете страни бяха изрязани с поразително майсторство главите на Исус Христос, на апостолите, на Божията Майка, на свети Йоан Кръстител, на свети Йосиф, на света Ана и две Магдалени.

— Направих всичко това, за да забавлявам малкия през дългите зимни вечери — каза Фарабеш, сякаш извинявайки се.

Фасадата на къщата бе потънала в жасмин и японски рози, които покриваха прозорците на първия, необитаван етаж, където Фарабеш държеше хранителни запаси; отглеждаше кокошки, патици, две прасета, така че купуваше само хляб, сол, захар и още някои бакалски стоки. Нито той, нито синът му пиеха вино.

— Всичко, което ми говориха за вас и което сама виждам — каза накрая госпожа Граслен на Фарабеш, — поражда в мен горещ интерес и се надявам той да не остане безплоден.

— Тук се е докоснала ръката на отец Боне! — извика трогнат Фарабеш.

— Лъжете се, господин свещеникът още нищо не ми е говорил. Всичко това е дело на случая, а може би и на Бога.

— Да, госпожо, на Бога! Само Бог може да сътвори чудеса за такъв окаяник като мен.

— Ако досега сте били окаяник — каза госпожа Граслен тихо, за да не бъде чута от детето, и тази женска деликатност дълбоко трогна Фарабеш, — вашето разкаяние, вашето поведение, а така също и уважението на господин свещеника ви правят днес достоен за щастие. Ще се разпоредя да завършат постройката на фермата, която господин Граслен възнамеряваше да издигне в съседство със замъка. Вие ще бъдете мой фермер, ще имате възможност да разгърнете силите си, енергията си, да изградите бъдещето на вашия син. Главният прокурор на Лимож ще разбере най-после кой сте и аз ви обещавам, че веднъж завинаги ще се сложи край на унизителното положение на отхвърлен, което трови живота ви.

При тези думи Фарабеш падна на колене, поразен сякаш като от мълния от това толкова неочаквано осъществяване на една отдавна лелеяна мечта; той целуна крайчеца на амазонката на госпожа Граслен,

целуна нозете ѝ. Видял сълзи в очите на баща си, Бенжамен захлипа, без сам да знае защо.

— Станете, Фарабеш — рече госпожа Граслен, — вие и не подозирате колко естествено е това, което правя за вас, което обещавам да направя. Кажете, вие ли засадохте тук тези зелени дървета? — запита тя, като посочи разкошните ели, боровете и листвениците в подножието на отсрещния гол и сух сипей.

— Да, госпожо.

— Значи, земята там е по-добра?

— Водите постоянно измиват скалите и отлагат долу плодородния нанос; и аз просто се възползувах от това — та нали цялата земя в долината под пътя ви принадлежи. Границата минава точно по пътя.

— Стича ли се много вода в долината?

— О, госпожо! — възкликна Фарабеш. — След няколко дни започват дъждовете и вие ще чуете от замъка как реве потокът! Но неговият рев не може и да се сравни с онова, което става, когато се топят снеговете. Водите от монтенякския хълм, от горите по отсрещните склонове, противоположни на вашите градини и на парка, и от всички тези възвишения се събират тук и създават същински потоп. За ваше щастие обаче дърветата задържат почвата и водата се хлъзга по окапалите листи, които през есента покриват земята като с мушама; ако не е тя, горните пластове на почвата щяха да се свличат в долината, но не зная дали биха се задържали там — много рязко се спуска надолу коритото на потока.

— А къде се изтича водата? — запита госпожа Граслен, заслушана внимателно в думите му.

Фарабеш показа тясната клисура, която сякаш затваряше долината под дома му.

— Разлива се по варовитото плато, отделящо Лимузен от Корезите, и дълги месеци се задържа там в зелени локви, които постепенно и много бавно се всмукват в земята. Никой не живее в тези нездравословни места, където нищо не вирее. Даже добитъкът не иска да яде острицата и тръстиката, които единствени растат в тези блудкаво солени води. Цялата огромна равнина от може би три хиляди арпана служи за пасища на три общини, но и от нея, както и от

монтеняжската равнина, нищо не става. При вас все още се намира пясък и малко земя сред камъните, но тук има само туф.

— Нека малкият отиде за конете, искам сама да видя всичко това.

Госпожа Граслен обясни на Бенжамен къде я чака Морис и той изтича натам.

21. ПОТОКЪТ ГАБУ

— Разправят, че познавате всички особености на този край — подхвана госпожа Граслен. — Обяснете ми защо, когато ваят дъждове или се топят снеговете, от моите гори, както и от височините, обърнати към монтенякската равнина, не се стича тук нито един ручей.

— Ах, госпожо — отвърна Фарабеш, — в грижите си за процъфтяването на Монтеняк господин свещеникът отгатна причината на това явление, без дори да разполага с някакви доказателства. След вашето пристигане той ми нареди да проследя пътя на водата по всички долища и урви. Вчера, когато имах честта да ви срещна, аз се връщах от подножието на Живата скала, където бях проучвал наклона на почвата. Дочух конски тропот и изчаках да видя кой минава тъдява. Отец Боне не е само светец, госпожо, но още и учен. „Фарабеш — рече той веднъж — а аз в това време работех на пътя, който общината продължаваше до самия замък, и от това място господин свещеникът ми показва цялата планинска верига от Монтеняк до Живата скала, дълга почти две левги, — Фарабеш, щом по тези склонове не се стича капка вода в равнината, природата трябва да си е направила свой улей, по който водите се изливат другаде!“ Е, виждате ли, госпожо, подобно разсъждение е толкова проста, че дори изглежда глупаво и дето се казва, всяко дете би се досетило за него. Но откак Монтеняк съществува, велможи, управници, лесничей, бедни, богати, макар и едните, и другите да са разбирали, че земята не ражда, защото не се оросява, не са се запитвали къде се губят водите на Габу. Трите общини, в които поради близостта на застоялата вода върлува малария, също не се опитаха да се избавят от тази беда, а и сам аз не съм се замислял върху това, та стана нужда да се намеси божият човек...

При тези думи в очите на Фарабеш се появиха сълзи.

— Всичко, което откриват гениалните люде — каза тогава госпожа Граслен, — е толкова просто, като че ли всеки би могъл да го открие. Но — добави тя като на себе си — геният е прекрасен с това, че прилича на всички, макар на него да не прилича никой.

— Веднага разбрах отец Боне — продължи Фарабеш, — той не употреби много думи, за да ми обясни моята задача. Най-странното в случая е, госпожо, че откъм вашата равнина, защото тя изцяло е ваша, планината е прорязана от доста дълбоки клисури и урви; но, госпожо, по всички тези теснини, долища, сипеи, пролези, та дори и канавки водата изтича към плодородната долина на Габу, на няколко стъпки под вашата равнина. Сега аз зная разковничето на тази загадка: от Живата скала до Монтеняк в подножието на планината върви нещо като улей, чиято височина се движи между двайсет и трийсет стъпки; този улей не се прекъсва никъде и се състои от руден пласт, който отец Боне нарича шисти. Земята, бидейки по-мека от камъка, се размива в течението и водите, които се стичат по всички тези пролези, естествено се изливат в Габу. Дървета и храсти скриват от погледа наклона на почвата, но ако проследим движението на водата и оставените от потоците следи, лесно ще го открием.

Така Габу поглъща водите от двата планински склона — и от този, където е разположен вашият парк, и от скалистите разклонения, които лежат пред нас. Според уверенията на господин свещеника положението ще се измени, когато пръстта и камъните, свличани от водата, запълнят естествените русла по склона, обърнат към вашата равнина, и с това затворят за водата достъпа ѝ до Габу. Тогава вашата равнина ще се напоява точно така, както общинските мери, които искате да видите; но за това, разбира се, са нужни стотици години. Ала струва ли си да се стремим към такова решение, госпожо? Ако вашата равнина, така както общинските земи, не смогне да погълне тази водна маса, в Монтеняк също ще се появят застояли води, които ще предизвикват епидемии в целия край.

— Значи, местата, където преди няколко дни господин свещеникът ми показва дървета, запазили короните си напълно свежи, са естествени свлачища, по които водите се изливат в Габу, така ли?

— Да, госпожо. Между Живата скала и Монтеняк има три планини, следователно и три пролеза, по тях именно задържаната от шистената бариера вода се устремява към Габу. Поясът от зелени дървета в низината, който, изглежда, е част от вашата равнина, показва пътя на естествения улей, за чието съществуване се досети господин свещеникът.

— Това, което днес е нещастие за Монтеняк, скоро ще се превърне в източник на неговото благоденствие — с дълбоко убеждение произнесе госпожа Граслен. — И понеже се оказахте пионер на това дело, вие ще продължите да участвувате в него, ще издирите енергични, всеотдайни работници, защото недостигът от пари ще трябва да изкупим с труд и самоотверженост.

Междувременно към тях се присъединиха Бенжамен и Морис. Вероник улови коня за юздите и със знак подкани Фарабеш да възседне кончето на Морис.

— Отведете ме там — каза тя, — където водите се разливат по общинските земи.

— Такава една ваша обиколка ще бъде полезна, госпожо, още повече че по съвета на господин свещеника покойният господин Граслен закупи в устието на потока около триста арпана земя, върху която водата е оставила плодородна тиня. Госпожата ще види на обратния склон на Живата скала великолепни гори. Там господин Граслен несъмнено би построил ферма. Най-подходящо е мястото, където се губи поточето, което извира близо до моята къща — от него също може да се извлече полза.

Фарабеш тръгна пръв, за да показва пътя. Вероник го последва по стръмната пътека, която водеше там, където два противоположни откоса се устремяваха рязко един към друг, а после, разтърсени сякаш от удар, се отправяха в различни посоки: левият — на запад, десният — на изток. Отворът на тази урва, осяяна с легнали в избуялата трева огромни, естествено огладени камъни, достигаше до шестдесет стъпки на ширина. Срязана отвесно, Живата скала имаше вид на гладка гранитна стена, а връхът ѝ бе увенчан с дървета с въздушни корени. Смолистозелени борове, сграбчили буца пръст със закривените си корени, напомняха кацнали на клон птици. Противоположният пясъчен откос, издълбан от времето, бе с намръщено, жълтеникаво чело; недълбоки пещери и ями с пропадащи стени го прорязваха по цялата му височина; охрата на меките му ронливи скали искреше отдалеч. Редки бодливи храсти, а по-надолу репей, тръстика и блатна растителност говореха за недостиг на слънце и оскъдност на почвата. Коритото на потока бе от твърд, ала също жълтеникав камък. Двете успоредни планински вериги, разкъсани сякаш при всемирната катастрофа, изменила някога земната шар, по необясним каприз на

природата или по неизвестна причина, чието изяснение е по силите само на гения, бяха образувани от съвършено несходни елементи. Тук, в тази урва, контрастът между двете планински структури особено се хвърляше в очи. По-нататък Вероник съгледа огромно сухо плато, лишено от всякаква растителност, варовито осеяно с пукнатини и локви с блудкаво солена вода. Отдясно се възправяха Корезките планини, а наляво погледът си отпочиваше върху обраслата с великолепни дървета грамада на Живата скала, под която се разстиляше просторна ливада от около двеста арпана, чиято ярка зеленина подчертаваше отблъскващия вид на унилото плато.

— Ние със сина ми изкопахме ей там онази канавка, виждате ли я, край нея е избуяла висока трева — каза Фарабеш. — Тя се съединява с канавката, която върви по границата на вашата гора. От тази страна владенията ви граничат с пустош — първото село е на една левга оттук.

Последвана от Фарабеш, Вероник забърза към безотрадната равнина. Конят прескочи рова и ездачката, отпуснала поводите, се понесе напред, изпитвайки сякаш злорадо доволство при вида на мрачното зрелище. Фарабеш имаше право. Никаква сила, никаква власт не можеше да изтръгне нещо от почвата, която звънтеше глухо, като кука, под копитата на конете. Изглеждаше, че под шуплестия варовиков пласт лежи празнина, и действително навсякъде се виждаха пукнатини, през които водата се просмукваше и вероятно отиваше да подхранва далечни извори.

— Има души, подобни на тази равнина! — извика Вероник, задържайки коня, след като беше галопирала четвърт час.

И замислена се спря сред тази пустиня, където не се мяркаха животни, нито насекоми и над която дори не прелитаха птици. В монтеняжската равнина поне се намираха камъни, пясък, късчета рохкава или глинеста земя, нанос, дебел няколко сантиметра, в който нещо би могло да пусне корен; но тук най-безплодният туф, който още не бе камък, но не бе и земя, раняваше жестоко погледа и очите неволно се устремяваха към небесата. След като огледа границите на горите и пасищата, закупени от съпруга ѝ, Вероник бавно се отпрати обратно към устието на потока. Фарабеш я очакваше, загледан втренчено в някаква пещера или яма, за която можеше да се предположи, че е изкопана от някой енергичен човек, опитал се да

проучи това мрачно място с надежда, че природата е скрила тук свои съкровища в земята.

— Какво ви е? — запита Вероник, забелязала върху мъжественото лице на Фарабеш сянка на дълбока тъга.

— Госпожо, на тази пещера дължа живота си или по-точно онова блажено време, когато се разкаях и изкупих грешките си в очите на света.

Такова обяснение на смисъла на живота буквално прикова Вероник на място, тя спря коня си пред пещерата.

— Аз се криех тук, госпожо. В тази почва звукът се предава така, че като прилепиш ухо към земята, отдалеко може да доловиш тропота на жандармерийските коне или стъпките на войниците, които веднага ще разпознаеш. Тогава изтичвах по коритото на Габу до мястото, където криех коня, и винаги избягвах на пет-шест левги от преследвачите си. Катрин ми носеше храна през нощта; и ако бивах навън, при завръщането си всякога намирах вино и хляб в някоя дупка, покрита с камък.

Тези спомени за скитническия му живот на подгонен престъпник, които можеха да го злепоставят в очите на госпожа Граслен, предизвикаха в нея само дълбоко съчувствие; но не желаейки да се спира, тя бързо се отправи към устието на Габу, където я последва пазачът. Докато Вероник разглеждаше планинския пролез, зад който се откриваше дългата долина, от едната страна толкова живописна и толкова суха и безрадостна от другата, а в дъното, на повече от левга, и терасовидните хълмове на Монтеняк, Фарабеш каза:

— Какви чудесни водопади ще потекат тук след няколко дни!

— А след година по това време тук не ще падне капка вода. Земята от двете страни на пролеза е мое владение и аз ще издигна стена, достатъчно висока и здрава, за да задържи водата. Върху тази никого необлагодетелствуваща долина ще се появи езеро с двайсет, трийсет, четирийсет или петдесет стъпки дълбочина върху площ от една левга — огромен водоем, който ще ми позволи да оросявам цялата монтенякская равнина и да възкреса в нея живота.

— Когато довършвахме вашия път, господин свещеникът беше прав, като ни казваше: „Вие работите за вашата майка!“ Да благослови Бог делото, което сте замислили.

— Не говорете така, Фарабеш — възрази госпожа Граслен, — този замисъл принадлежи на отец Боне.

Завърнала се в дома на Фарабеш, Вероник взе със себе си Морис и незабавно се отпрати към замъка. Майка ѝ и Алин бяха смаяни су извършилата се в нея промяна: лицето ѝ сияеше от доволство — така дълбоко я вълнуваше надеждата да ощастливи злочестия край.

Госпожа Граслен писа на Гростет да издействува от господин Дьо Гранвил пълна свобода за нещастния бивш каторжник и даде за поведението му най-благоприятни сведения, потвърдени от свидетелство на монтенякския кмет и от писмо на отец Боне. Не пропусна да пише и за Катрин Кюрийо, молейки Гростет да занимае със замисленото от нея добро дело главния прокурор, който би могъл да се обърне към парижката полиция с поръка да издирят девойката. Към следите ѝ можеше да ги насочи единствено пощенският запис, който Фарабеш бе получил при освобождението си от каторгата. Вероник искаше да узнае защо Катрин не беше се опитала да се завърне при детето си и при Фарабеш. После уведоми стария си приятел за своите открития, отнасящи се до Габу, и настоятелно го помоли да ѝ намери сведущ и опитен човек, за какъвто вече беше ставало дума по-рано.

Следващият ден бе неделя и Вероник за първи път след пристигането си в Монтеняк намери в себе си сили да отиде на църква, където седна на принадлежащата ѝ скамейка в олтара на света Богородица, Виждайки колко бедна бе монтенякската църква, Вероник се зарече всяка година да отделя известна сума за нуждите на сградата и за украсата на олтарите.

Тя чу кротките, изпълващи душата с умиление ангелски слова на свещеника; неговата проповед, макар проста и достъпна за всички, бе наистина възвишена. Възвишените мисли възникват направо от сърцето, умът е безсилен да ги породя; религията е неизтощим източник на възвишеното, на което е чужд лъжливият блясък. За своята проповед отец Боне бе избрал текст от посланията на апостолите, в който се казва, че рано или късно Господ изпълнява обещанията си, излива благодатта си над богоизбраните и подкрепя добрите души. Той разясни какви блага предвещава на енорията присъствието на милосърдния богат дарител, добавяйки, че задълженията на бедния към богатия благодетел са толкова големи,

колкото задълженията на богатия към бедния и ето защо те трябва взаимно да си помагат.

Фарабеш бе намекивал пред свои съселани, които от християнско милосърдие, пробудено в тях благодарение на отец Боне, на драго сърце се срещаха с бившия каторжник, за великодушието и благородноположението на госпожа Граслен към него. За това говореха всички селани от общината, които според местния обичай се събираха преди богослужението на църковния площад. Нищо не можеше по-решително да й спечели приятелството на тези толкова отзивчиви към доброто сърца. Когато излезе от църквата, Вероник видя почти всички енориаши застанали в две редици край пътя. Докато тя минаваше между тях, всеки мълчаливо и почтително й се покланяше. Вероник бе трогната от този прием, не подозирайки истинската му причина. Съгледала между последните Фарабеш, тя побърза да му каже:

— Чувам, че сте изкусен ловец, не забравяйте да ни донесете дивеч в замъка.

Няколко дни по-късно, придружавана от свещеника, Вероник обиколи близката до замъка част от гората; после пожела да се спусне надолу по терасовидните долинки, които бе забелязала от дома на Фарабеш, за да се запознае с разположението на горните притоци на Габу. В резултат на този внимателен оглед свещеникът стигна до убеждението, че водите, оросяващи част от Горен Монтеняк, се стичат от Корезките планини. Тази верига се свързваше с Монтеняк чрез голите хълмове, които се простираха успоредно на Живата скала. Завръщайки се от разходката, свещеникът се радваше като дете; с непосредността на поета той вече съзираше осъществен миражът за благоденстващ Монтеняк. Нима не е поет човекът, който отрано вижда въплътени мечтите си? От височината на терасите отец Боне съзираше богати жътви там, където сега погледът се губеше в изсъхнала сива степ.

22. ИЗПОВЕДТА НА КАТОРЖНИКА

На другия ден Фарабеш и синът му донесоха пълни чанти с дивеч. Пазачът предложи на Франсис Граслен дървена чаша, украсена с резба, истински шедьовър, изобразяващ сражаващи се воители. Госпожа Граслен се разхождаше в това време на терасата, обръната към Ташронови. Тя седна на скамейката и като взе чашата, дълго се любува на изкусната резба. В очите ѝ се появиха сълзи.

— Вие трябва много да сте страдали — каза тя на Фарабеш след продължително мълчание.

— Какво да се прави, госпожо — отвърна той, — тежко е, когато човек е там без всякаква мисъл за бягство, която единствено поддържа живота на почти всички каторжници.

— О, това е ужасен живот — скръбно промълви тя, като с поглед и жест прикани Фарабеш да продължи.

Фарабеш отдаде дълбокото вълнение на госпожа Граслен на горещото ѝ съчувствие към неговата съдба и отчасти на любопитство. В това време по алеята се зададе старата Совиа; Вероник махна с кърпичката си и с необичайна за нея рязкост каза:

— Оставете ме, мамо!

— Госпожо, десет години носех — подхвана Фарабеш, като посочи крака си, — дебела желязна халка с верига, която ме приковаваше към друг човек. За цялото време на моя престой смених трима осъдени. Спях на голи дъски. Трябваше да работя свръх силите си, за да получа тънък матрак, който там наричат тиганица. Във всяка барака имаше по осемстотин човека. На всеки нар седяха по двайсет и четирима, вързани двама по двама. Сутрин и вечер веригата на всяка двойка се нанизваше на общата дълга верига, наречена „измета на обществото“, която вървеше покрай нара и свързваше краката на всички каторжници. Две години не можах да свикна със зловещото ѝ дрънкане, повтарящо непрестанно: ти си на каторга! Едва задрямал, някой от другарите за беда се обърне или те бутне и отново ти напомни къде се намираш. Трябва да усвоиш цяла наука, докато свикнеш да заспиваш. Изобщо затварях око само след пълно изнемощаване. Когато

можех да спя, имах поне нощите, за да търся забрава. А там, госпожо, забравата е по-скъпа от всичко. Веднъж попаднал там, човек трябва да се научи да задоволява най-дребните си потребности по начина, установен от жестоките нрави на каторгата. Съдете сама, госпожо, колко ужасен трябва да е бил такъв живот за момче като мене, живяло винаги на воля в гората. Ако не бях преседял преди това шест месеца сам между четирите стени на затворническата килия, въпреки хубавите думи на отец Боне, който, мога да кажа, бе баща на душата ми, бих се хвърлил в морето само при вида на тези човешки развалини — моите съзатворници. На въздух, по време на работа, все някак се търпеше. Но когато ни вкарваха в бараките, за да спим или да ядем, а ядохме от общи баки, по три двойки на всяка бака, усещях, че умирам; свирепите лица и ругатните на моите съзатворници винаги ме изпълваха с отвращение. За щастие от пет часа лете и от седем и половина зиме, в студ, жегата, бури и дъжд, тръгвахме да се трепем, с други думи, да работим. Голяма част от живота там преминава на открито и как хубаво се диша, когато излизаш от бараката, в която са наблъскани осемстотин човека! А въздухът там, забележете, госпожо, е морски! Облъхва те ветрец, грее слънце, гледаш облаците, които бягат по небето, любуваш се на божия ден. А на мен още ми се и нравеше моята работа.

Фарабеш се спря, видял две едри сълзи да се търкулват по бузите на Вероник.

— О, госпожо, та аз ви разказах само за розите на това съществуване! — извика той, помислил, че скръбта на госпожа Граслен е предизвикана от неговия разказ. — Всички жестоки предохранителни мерки на администрацията, непрестанният тормоз от страна на надзирателите, проверката на прангите всяка вечер и всяка сутрин, лошата храна, отвратителната, унижаваща ви дреха, неудобствата, които пропъждат съня, грохотът на четиристотин двойни вериги в празното кънтящо помещение, угрозата от разстрел, ако на някои негодяи им хрумнеше да се разбунтуват — всичко това е още нищо: това са рози, както вече ви казах. Ако за нещастие там попадне буржоа, дълго не би издържал. Да бъдеш прикован години наред към друг човек! Да понасяш близостта на петима каторжници по време на ядене и на двайсет и трима — по време на сън, да слушаш разговорите им! Това общество, госпожо, има свои скрити закони; не се ли

подчиниш, ще те убият, но подчиниш ли се веднъж, ставаш убиец! Трябва да бъдеш или палач, или жертва!

В края на краищата убият ли те веднага, ще се избавиш от този живот. Но те са майстори в злото, невъзможно е да се спасиш от омразата им. Имат пълна власт над каторжника, който не им се нрави, и могат да превърнат живота му в непрекъснато изпитание, пострашно от смъртта. Човекът, който се е разкалял и желае да се държи добре, е общ враг. Преди всичко започват да го подозират в предателство. Предателството се наказва със смърт при най-малкото съмнение. Всяка барака има свой трибунал, който съди престъпления, извършени срещу затворническото общество. Неподчинението на обичаите на каторгата е престъпление и човек в такива случаи подлежи на съд. Например всеки е задължен да съдействува при бягство; ако на каторжника е определен час за бягство, то в този час цялата каторга е длъжна да му оказва помощ и покровителство. Да разкриеш, че някой се готви да бяга, е престъпление. Няма да ви разправам за ужасните нрави в каторгата; там буквално не принадлежиш на себе си. За да попречи на опитите за бунт или за бягство, администрацията превръща веригите в неопишуемо страдание: тя оковава в една верига хора, които не се понасят или изпитват недоверие един към друг.

— А вие как излязохте от това положение? — запита госпожа Граслен.

— О, аз имах щастие — отвърна Фарабеш, — на мен никога не ми се падна жребий да убия друг осъден и нито веднъж не съм давал гласа си за чиято и да било смърт; мен никога никога не ме е наказвал и ненавиждал; разбирах се с тримата сменили се другари по верига, всички ме обичаха и се бояха от мен. Работата е в това, госпожо, че бях станал вече известен в каторгата, преди да вляза в нея. Подгревател! Та нали минавах за един от тези разбойници! Аз видях как подгреват — почти шепнешком продължи след кратко мълчание Фарабеш, — но сам никога не съм подгревал, нито съм вземал от крадените пари. Не се отзовах на повиквателното, и толкоз. Помагах на приятели, шпионирах, сражавах се, стоях на стража или прикривах отстъпление; но никога не съм проливал човешка кръв, освен отбранявайки живота си! Ах! Разказах всичко на отец Боне и на моя адвокат, съдиите добре знаят, че не съм убиец! Но при все това съм голям престъпник, всички

мои дела бяха нарушение на закона. Двама от приятелите ми им бяха говорили за мен като за човек, способен на всичко. А в каторгата, госпожо, такава репутация е по-ценна и от парите. В тази злощастна република убийството заменя паспорта. Не сторих нищо, за да опровергая това мнение. Бях мрачен и потиснат; изразът на лицето ми не е трудно да заблуди човека и мнозина са се заблуждавали. Моята необщителност, моята мълчаливост бяха вземани за признак на свирепост. Всички — каторжници и надзиратели, стари и млади, ме уважаваха. Бях главатар на моята барака. Никой не нарушаваше съня ми и никога не ме подозираха в предателство. Съгласно техните правила държах се честно; никому не отказвах помощ, към нищо не проявявах отвращение — с една дума, външно виех с вълците като вълк, а в глъбините на душата си се молех богу. Последният мой другар по верига бе някакъв дваисет и две годишен войник, извършил кражба и поради това дезертирал. Прекарахме заедно четири години и станахме приятели; сега съм уверен, че когато излезе на свобода, повече не ще се отклони от пътя. Този нещастник, на име Гепен, не бе злодей, а просто лекомислен момък, но десетте години каторга ще го научат на ум и разум. О, ако съзатворниците ми знаеха, че се покорявам на съдбата си от религиозни убеждения, че след изтичане на срока се готвя да се заселя в уединено място, за да забравя цялата тази ужасяваща паплач и никога да не се изпреча на пътя на никого от тях, те сигурно биха ме докарали до лудост!

— Но в такъв случай, ако осъдят на смърт, а после помилват беден и чувствителен млад човек, увлечен от страст...

— О, госпожо, няма пълно опрощение за убийците! Обикновено заменят смъртната присъда с дваисет години каторга. Но за младия чист човек това е страшно! Вие не можете да си представите какъв живот го очаква. Сто пъти по-добре е да умре! Да, смъртта на ешафода би била щастие за него!

— Аз не смея да мисля така — промълви госпожа Граслен.

Вероник бе побледняла като восък. За да скрие лицето си, тя опря чело на перилата и няколко минути седя така неподвижно. Фарабеш се колебаеше дали да тръгне, или да остане, но тук госпожа Граслен вдигна глава и прикривайки болката си с удивително външно самообладание, каза на смаяния Фарабеш:

— Благодаря ви, приятелю мой! — А после след кратко мълчание добави: — Но откъде намерихте смелост да живеете и страдате?

— О, госпожо, отец Боне всели това съкровище в душата ми! Затова го обичам повече от всички на света.

— Повече от Катрин? — запита госпожа Граслен с горчива усмивка.

— Ах, госпожо, почти толкова.

— А как постигна той това?

— Гласът и словото на този човек ме покориша, госпожо. Катрин го съпроводи до пещерата, която ви показах, и той сам дойде при мен. Бил новият свещеник, ми каза, а аз — негов енорияш, обичал ме и знаел, че само съм се отклонил от пътя, но не и пропаднал; искал не да ме предаде, а да ме спаси; с една дума, каза ми неща, които ме разтърсиха до дъното на душата! Разбирате ли, госпожо, този човек ви заставя да вършите добро със същата сила, с която ви карат да вършите зло. Пак той ми съобщи, че Катрин станала майка, така че обричах две човешки създания на позор и самота! „Какво да се прави — рекох, — и те като мен не ще имат бъдеще.“ А той ми отговори, че си подготвям лоши бъднини и на този, и на онзи свят, ако не се отвърна от гибелния път. Тук съм щял да завърша на ешафода. Уловят ли ме, защитата ми пред съда щяла да бъде безполезна. И обратно, ако се възползувам от снизходителността на новото правителство при процесите във връзка с военния набор, ако се предам доброволно в ръцете на правосъдието, щял да употреби всички сили, за да спаси живота ми; щял да намери добър адвокат, който да ми издействува присъда, не по-голяма от десет години каторга. После отец Боне ми заговори за отвъдния живот. Катрин ридаше като Магдалена. Знаете ли, госпожо — Фарабеш показа дясната си ръка, — тя беше поставила лицето си върху тази ръка и цялата я бе намокрила със сълзите си. Умоляваше ме да живея! Господин свещеникът ми обеща мирен спокоен живот и за мен, и за моето дете тук, в нашия край, и се зарече да ме запази от всякакви оскърбления. Накрая като малко дете ме напъти към Божията вяра. След три нощни посещения станах в ръцете му по-мек от восък. И знаете ли защо, госпожо?

Фарабеш и госпожа Граслен се спогледаха, стараяйки се да скрият взаимното си любопитство.

— Ето, чуйте... — продължи бившият каторжник. — Когато след първата среща Катрин тръгна да го съпровожда, аз останах сам. Почувствах душата ми да се изпълва с яснота, покой и доброта, каквито не бях изпитвал от детските си години. Това напомняше щастието, което ми бе дарила моята злочеста Катрин. Любовта на този превъзходен човек, неговите грижи за мен, за бъдещето ми, за душата ми — всичко това ме промени, прероди. Някаква светлина ме озари отвътре и събуди в мен порив за живот. Докато той ми говореше, аз се съпротивлявах. Но какво искате? Той бе свещеник, а ние — разбойници, нямахме нищо общо с него. Ала когато затихнаха стъпките му, внезапно почувствах — той ми обясни това след два дни — да ме осеня благодат. От този миг Бог ми даде сили да понасям всичко: затвор, съд, окови, каторга. Повярвах в думите му като в Евангелие; смятах, че със страданията си изплащам свой дълг. Когато страдах жестоко, представях си как след десет години ще видя тази къщица в гората, малкия Бенжамен и Катрин. Отец Боне удържа на думата си. Но един човек ми липсваше. Катрин не ме чакаше пред каторгата, нито в пещерата ми. Тя трябва да е умряла от скръб. Ето защо съм винаги тъжен. Сега благодарение на вас ще мога да работя за благото на хората и да им отдам всичките си сили заедно с моя син, заради когото живея.

— Вие ми помогнахте да разбера как господин свещеникът е успял да преобрази цялата община...

— О, на него никой не може да противостои — каза Фарабеш.

— Да, да, зная това — каза в отговор Вероник и кимна с глава за сбогом.

Фарабеш се отдалечи. Вероник дълго се разхожда по терасата въпреки ситния дъжд, който продължи до вечерта. Тя бе мрачна. Когато лицето ѝ придобиеше такова изражение, нито майка ѝ, нито Алин се осмеляваха да се приближат до нея. В припадналия здрач Вероник не видя как дойде майка ѝ заедно с отец Боне; свещеникът реши да прекъсне този пристъп на убийствена тъга, като изпрати при Вероник сина ѝ. Малкият Франсис улови майка си за ръка и тя покорно тръгна с него. При вида на отец Боне от гърдите на Вероник се изтръгна вик на почуда и едва ли не на уплаха. Свещеникът я отведе към терасата и запита:

— Е, добра госпожо, за какво говорихте, моля, с Фарабеш?

Вероник не искаше да лъже и вместо отговор на свой ред запита:
— Този човек ли е първата ви победа?

— Да — промълви свещеникът, — предполагам, че като покоря душата му, ще покоря целия Монтеняк, и не се излъгах.

Вероник стисна ръката на отец Боне и с треперещ от сълзи глас му каза:

— От днес се готвя за велико очищение! Утре ще дойда да ви се изповядам.

Последните думи говореха за огромни вътрешни усилия, за трудната победа, извоювана от тази жена над самата себе си. Свещеникът мълчаливо я отведе в замъка и остана с нея до обяд, говорейки за предстоящите грандиозни преобразувания в Монтеняк.

— В селското стопанство — каза той — всичко зависи от времето. Според моите скромни познания особено важно е добре да се използва зимата. Дъждовете вече започват, скоро нашите планини ще се покрият със сняг и тогава ръцете ви ще бъдат вързани. Та ви казвам — пишете на господин Гростет да побърза.

Постепенно отец Боне въввлече Вероник в разговор, тя се оживи и след неговото излизане се почувствува почти освободена от вълненията на този мъчителен ден. Но старата Совиа намери, че дъщеря ѝ е прекалено възбудена, и остана да ношува при нея.

23. ГРЕШКА НА ДЕВЕТНАДЕСЕТТО СТОЛЕТИЕ

Два дни по-късно специалният пратеник на господин Гростет пристигна от Лимож и връчи на госпожа Граслен следното писмо:

За госпожа Граслен

„Скъпо мое дете, колкото и трудно да бе да намеря коне, надявам се да сте доволна от трите, които Ви изпратих. Ако искате работни или товарни коне, ще трябва да ги потърсите другаде. Във всеки случай за работа и превоз по-добре би било да ползвате волове. Навсякъде, където полската работа се извършва с помощта на коне, стопанинът губи капитал, когато конят стане негоден, докато воловете принасят на земеделеца не загуби, а полза.

Одобрявам напълно Вашите намерения, дете мое: Вие ще вложите в тях онази изгаряща душата Ви жажда за дейност, която, като не намира изход за себе си, може да Ви погуби. Но колкото до молбата да намеря човек, който да Ви помогне и преди всичко да Ви разбира, трябва да Ви кажа, че подобни рядкости ние в провинцията не отглеждаме и във всеки случай не ги запазваме. Развъждането на такава висша порода е дело, изискващо твърде дълго време, и е твърде рисковано да се заемем с него. Освен това хора, надарени с голям ум, ни плашат и ние ги наричаме «оригинали». И накрая лицата, принадлежащи към категорията на учените, сред които искате да си намерите сътрудник, обикновено са толкова разсъдливи и тесногръди, че се боях дори да Ви пиша колко невъзможна ми се струва подобна находка. Вие искате от мен поет или може би луд, но всички наши луди бягат в Париж. Говорих за Вашите благонамерения с млади чиновници, със земемери, с предприемачи, с надзиратели, работили в строителството на канали, и никой не намери

никакви изгоди в предложението Ви. И ето че случаят ми подхвърли право в ръцете човека, когото желаете, един младеж, комуто навремето, струва ми се, съм помагал; защото ще видите от писмото му, че благодеяния не трябва да се вършат необмислено. Именно доброто дело изисква да бъде дълго и всестранно обмислено. Никога не знаеш дали това, което днес ти се е сторило добро, не ще се окаже по-късно зло. Да вършиш благодеяния, сега вече зная това, ще рече да поемеш върху себе си ролята на съдбата...“

Прочитайки тази фраза, госпожа Граслен остави писмото на коленете си и дълбоко се замисли.

— Господи — прошепна тя, — кога ще престанеш да ми нанасяш удари от всички страни! — После събра листата и продължи да чете.

„Жерар, както ми се струва, има хладна глава и горещо сърце, а на Вас тъкмо такъв човек Ви и трябва. Париж сега се вълнува от нови учения, развиващи духовното начало до хипертрофични размери. Ще бъда доволен, ако това момче не попадне в една от клопките, поставени от неспокойните умове пред благородната френска младеж. Аз съвсем не одобрявам умствената ограниченост на провинцията, но още по-малко ме привлича кипящият живот на Париж, тази страст към новаторство, която тласка младите хора по непознати пътища. Вие единствена знаете моите убеждения: според мен нравственият свят се върти около оста си така, както материалният свят. Моето младо протеже търси невъзможното. Няма власт, която да устои пред толкова пламенни, властни и абсолютни претенции. Аз съм привърженик на последователността, на приемствеността в политиката и не ме привличат социалните тежнения, на които ни подчиняват всички тези големи умове. Доверявам Ви моите мисли на непоправим стар монархист, защото познавам Вашата дискретност! Но тук сред тези младежи, които колкото повече се увеличат, толкова по-дълбоко вярват

в прогреса, аз мълча, макар и да страдам, виждайки какви непоправими злини са причинили вече на скъпата ни родина.

И така, отговорих на този млад човек, че го очаква достойна за него задача. Той ще дойде при Вас; и макар че писмото, което прилагам към своето, ще Ви позволи да го прецените, Вие ще се запознаете с него по-отблизо, нали? Вие, жените, умеете да разпознавате хората. Впрочем всеки човек, дори най-безразличният, чиито услуги ползвате, трябва да Ви се нрави. Ако не го одобрите, можете да му откажете, но ако Ви допадне, скъпо дете, и лекувайте го от зле прикритото му честолюбие, накарайте го да обикне покоя и тишината на полето, където доброто се твори непрестанно, където всички качества на благородната и силна душа могат да се упражняват постоянно, където всеки ден в естественото добиване на блага се намират поводи за възторжена радост, а в действителния прогрес, в реалните подобрения — занимания, достойни за човека.

Отлично зная, че великите идеи пораждат велики дела; но тъй като подобни идеи са твърде редки, намирам, че обикновено човешките дела са по-важни от идеите. Този, който облагородява късче земя, който отглежда овощно дръвче и засява с трева неблагодарната целина, струва далеч повече от ония, които търсят формули за благо на човечеството. С какво откритието на Нютон облекчи участието на селския труженик? О, скъпа моя! Аз винаги съм Ви обичал; но сега, когато разбрах какво се готвите да извършите, Ви боготворя.

Никой в Лимож не Ви е забравил, всички се възхищават от благородното Ви решение да възродите Монтеняк. Знайте, че всички ние сме способни да се прекланяме пред истински прекрасното, и не забравяйте, че първият Ваш поклонник е заедно с това и първият Ваш приятел.

Ф. Гростет“

От Жерар до Гростет

„Господине, възнамерявам да ви направя печални признания; Вие заменихте баща ми, макар че можехте да бъдете само мой покровител. Ето защо единствено на Вас, който ме направихте това, което съм, мога да разкрия душата си. Поразен съм от жестока болест, впрочем болест духовна: дух на непримиримост и неспокойни чувства ме правят напълно неспособен да оправдая очакванията на държавата и обществото. Може би това ще Ви се стори акт на неблагодарност, а то е просто обвинителен акт.

Когато бях на дванайсет години, Вие, моят великодушен кръстник, отгатнахте в сина на простия работник известна наклонност към точните науки и преждевременно появило се желание да преуспее; и тъй, Вие подкрепихте стремежа ми към висшите сфери, когато моето родово предопределение бе да стана дърводелец като бедния си баща, който не можа да дочака успехите ми, за да им се порадва. Няма съмнение, господине, че постъпихте добре, и не минава ден да не Ви благославям; очевидно за всичко съм виновен аз. Но така или иначе, аз страдам; и не е ли вярно, че Ви поставям много високо, щом към Вас отправям жалбите си, щом Вас призовавам вместо Бога за висш мой съдник? Във всички случаи се предоставям на великодушието Ви.

Между шестнайсет и осемнайсет години се захех да изучавам точните науки с такова увлечение, че, както знаете, заболях. Моето бъдеще зависеше от приемането ми в Политехническото училище. По това време занятията изтощиха прекомерно мозъка ми; едва не умрях, работех денем и нощем, работех може би повече, отколкото позволяваха човешките ми възможности. Стремях се да изкарам изпитите си така добре, че мястото ми в училището да бъде обезпечено и да получа право на стипендия; по този начин исках да Ви спестя разходите около моето обучение. И успях!

И днес още треперя, като си помисля за чудовищния набор на умове, предоставяни на държавата от семейното честолубие; непосилните занятия в това време, когато юношата едва завършва развитието си, могат да доведат до непознати злини, убивайки при светлината на лампата драгоценни способности, които по-късно биха се разгърнали в цялото си величие и блясък. Законите на природата са безпощадни, те не отстъпват нищо на благонамеренията или желанията на обществото. В областта на нравствеността, както и в природата, всяка злоупотреба се заплаща. Плодовете, узрели преждевременно в топлината на оранжерията, избързват за сметка било на самото дърво, било на качеството на плода. Ла Кентини^[5] убиваше портокаловите дървета, за да поднася всяка сутрин, всеки сезон, цветовете им на Луи XIV. Същото става и с интелекта. Непосилният труд, който изискват от неукрепналия мозък, е в ущърб на неговото бъдеще.

На нашата епоха липсва законодателски дух. Европа не е имала истински законодатели след Исус Христос, който обаче не създаде свой кодекс и остави делото си незавършено. И така, преди да изградим специалните училища и техните правилници за приемане на питомци, обърнахме ли се към големи мислители, способни да обхванат цялата съвкупност от отношения между подобни институти и човешките сили, да претеглят всички изгоди и неудобства, да научат в миналото законите на бъдещето? Видяхме ли отблизо човешките съдби на тези изключителни хора, овладели по някаква съдбовна случайност науките по-рано от времето? Дадохме ли си сметка колко ограничен е техният брой? Знаем ли как е завършил жизненият им път? И по какъв начин са успявали да поддържат в постоянно напрежение мисълта си? Колко от тях подобно на Паскал са умирали преждевременно, изхабени от науката? Знае ли се на каква възраст е започнал учебните занятия оня, който е доживял до дълбока старост? Известно ли е било тогава, известно ли е

и днес, когато пиша тези редове, какво е вътрешното устройство на мозъка, способен да понесе в юношеска възраст натиска на човешките знания? Подозира ли се, че този въпрос преди всичко се отнася до физиологията на човека?

Е, добре, сега аз мисля, че главното правило е да не се нарушава периодът на растеж на юношата. Изключителните случаи на пълно развитие на всички човешки органи в ранна възраст в мнозинството си водят до преждевременна смърт. Така че геният, който устоява на ранната проява на своите способности, представлява изключение в редицата изключения. Ако се приеме, че не съм в противоречие със социалните факти и с медицинските наблюдения, установеният във Франция способ за комплектуване на специалните училища причинява следователно такива увреждания, каквито и способът на Ла Кентини, като осакатява при това най-добрите представители на всяко поколение.

Но нека се върна към разказа си, като обещавам да говоря за съмненията си само във връзка с посочените от мен факти. И тъй, постъпил в училището, аз продължих да работя с още по-голямо усърдие, за да завърша обучението си така победоносно, както бях започнал. От деветнайсет до двайсет и една години разширих познанията си и с постоянни упражнения доразвих способностите си. Тези две години увенчаха достойно трите предидущи, когато толкова се готвех за настоящите занятия. Каква бе моята гордост, когато получих право да избирам най-привлекателното за мен поприще: военно или морско дело, артилерията или главния щаб, минно дело или пътища и мостове! По Ваш съвет избрах пътното ведомство. Но колко младежи претърпяха поражение там, където аз победих! Знаете ли, че от година на година държавата предявява все по-строги научни изисквания към училището и че заниманията стават все по-трудни и по-мъчителни? Подготвителната работа, която ме бе погълнала всецяло, не бе нищо в сравнение с трескавите занимания в училището,

поставящи си за цел да втълпят в главата на младите хора от деветнайсет до дваисет и една години физическите, математическите, астрономическите и химическите науки с цялата тяхна терминология. Държавната власт, която във Франция сякаш се стреми до голяма степен да замени бащината, е лишена от бащински чувства; тя извършва опитите си *in anima vili*^[6]. И никога не се е замисляла над ужасяващата статистика на причинените от тях страдания; нито веднъж за трийсет и шест години не се е осведомявала за случаите на мозъчно възпаление, за пристъпите на отчаяние, терзаещи тази младеж, за нейната нравствена разруха. Посочвам Ви тази болна страна на въпроса, тъй като в нея се крие една от причините за крайния резултат. Някои слаби умове стигат до този резултат по-рано от другите. Известно Ви е, че младите хора, които усвояват знанията бавно или се преуморяват твърде бързо, могат да останат в училището три години вместо две, но в такива случаи винаги се изказват оскърбителни за тях съмнения в способностите им. И още нещо — мнозина млади хора, които впоследствие проявяват забележителни способности, могат да завършат специалните училища, но да не получат места, тъй като на заключителните изпити не са показали достатъчно знания. Такива студенти наричат *безплодни цветове*, Наполеон ги е зачислявал като подпоручици! Днес «безплодният цвят» означава огромни щети за семейството и загубено време за индивида.

Но така или иначе, аз излязох победител! На дваисет и една години владеех математическите науки в границите, до които ги бяха довели мнозина гениални хора, и горях от желание да се отлича, продължавайки делото им. Това желание е толкова естествено, че излизайки от училището, почти всички питомци устремяват погледа си към сияйното слънце на славата. Всички ние мечтаехме да станем нютоновци, лапласовци или вобановци.^[7] Ето какво изисква Франция от младите хора, завършващи тази прочута школа!

Да погледнем сега отблизо съдбите на хората, избрани така грижливо сред цялото поколение. На двайсет и една години животът е обвеян от мечти и копнежи за духовно откривателство, за срещи с новото, далечното, непознатото. Постъпих в школата за строителство на мостове и пътища в качеството си на стажант-инженер. Вие помните с каква жар изучавах строителните науки! Завърших школата в 1826 година, двайсет и четири годишен, и станах само инженер-аспирант, комуто държавата плащаше сто и петдесет франка месечно. Всеки дребен деловодител в Париж получава на осемнайсет години толкова, работейки не повече от четири часа на ден. Имах нечуваното щастие, благодарение вероятно на отличния си успех в школата, да бъда назначен, на двайсет и пет години, в 1828 година, редовен инженер. Изпратиха ме, както знаете, в една от околиците със заплата две хиляди и петстотин франка. Работата тук не е в парите. Разбира се, за син на дърводелец, моят жребий е блестящ; но кой бакалин, започнал работа на шестнайсет години, на двайсет и шестата си година не би изминал възходящия път към независимо положение? Сега вече зная за какво бе нужно това убийствено умствено напрежение, тези гигантски усилия, които държавата изискваше от нас. Държавата ми възложи да броя и измервам павета или купища камъни по пътищата. Трябваше да поддържам, поправам, а понякога и да строя улеи за изтичане на водата, а така също и пътни мостове, да следя за банкетите, да чистя или да копая канавки. В кабинета си отговарях на въпроси, свързани с маркиране, засаждане или изсичане на горите. Такива са основните, а често и единствените задължения на обикновените инженери, ако не се смятат от време на време някои работи по нивелировката, които сме задължени да извършваме лично, макар че кой да е от нашите надзиратели, опирайки се само на опита си, би сторил това далеч по-добре от нас въпреки всички наши знания. Ние сме около четиристотин инженери или стажант-инженери, а тъй като главните инженери са само

сто и няколко, то далеч не всички обикновени инженери могат да разчитат на повишение. И за главните инженери не се очертават по-надеждни перспективи; над тях властвуват само дванайсет или петнайсет генерални или окръжни инспектори — длъжност, почти толкова безполезна в нашата област, колкото длъжността полковник в артилерията, където основната единица е батареята. Обикновеният инженер, така както артилерийският капитан, владее всички необходими знания; над него би трябвало да стои само едно административно лице, за да свързва осемдесет и шестимата инженери с държавата, тъй като за всеки департамент са достатъчни един инженер и двама помощници.

Йерархията, установена в подобни ведомства, служи само да подчини будните умове на стари служители с угаснали умствени способности, които обикновено развалят или видоизменят всички представени им проекти, може би с единствената цел да докажат необходимостта от съществуването си. Струва ми се, че именно такава роля играе при изпълнението на обществените мероприятия във Франция Главният съвет на пътното ведомство. Но да предположим все пак, че между тридесетата и четиридесетата си години стана редовен инженер, а после, преди да достигна петдесетте — главен инженер. Уви, аз ясно виждам целия свой бъдещ живот! Моят главен инженер е на шестдесет години; и той като мен е завършил с чест нашата знаменита школа; но побеля, вършейки в два департамента това, което върша сега аз, и се превърна в най-обикновения човек, какъвто можете да си представите. Той се сгромоляса от висотата, до която се бе издигнал; и нещо повече — днес не стои на нивото на науката; науката отиде напред, а той изостана, забравяйки дори и това, което знаеше! Човекът, разгръщал в продължение на двайсет и две години все нови, неподозирани страни на своя талант, днес е запазил само тяхната привидност. Освен това, занимавайки се единствено с математическите и с точните науки, пренебрегна всичко, което не бе в неговата част. Вие

не можете и да си представите докъде стига невежеството му в други области на човешките знания. Сметките изсушиха сърцето и мозъка му. Само пред Вас мога да разкрия жалкото му нищожество, прикривано зад авторитета на Политехническата школа. Този етикет внушава уважение и доверявайки се на създадената предубеденост, никой не смее да се усъмни в годността на главния инженер. На Вас единствен ще кажа, че поради отслабване на способностите му той изразходва за едно мероприятие в нашия департамент милион вместо двеста хиляди франка. Искан да протестирам, да доложам на префекта; но мой приятел инженер ми напомни за едного от нашите другари, станал черна овца за администрацията след подобен случай. «Ще ти бъде ли драго, ако си главен инженер и подчинените ти разкрият твои грешки? — ме запита той. — Главният ти инженер ще стане окръжен инспектор. Щом някой от нашите открие сериозна грешка, управлението, което трябва да отстоява непогрешимостта си, изтегля провинилия се от оперативния сектор и го прави инспектор.»

Ето по какъв начин наградата, дължима на таланта, се припада на нищожеството. Цяла Франция бе свидетел на бедата, постигнала в самото сърце на Париж първия висящ мост^[8], издигнат от инженер, член на Академията на науките. Печалната катастрофа бе предизвикана от грешки, които не би допуснал строителят на Бриарския канал от времето на Анри IV, нито монахът, построил Кралския мост. Управлението утеша инженера, като го назначи за член на Генералния съвет.

И така, не следва ли оттук, че специалните школи представляват огромни фабрики за бездарници? Този въпрос изисква продължителни размишления. Ако съм прав, необходима е реформа, поне в методите на обучението, тъй като не се осмелявам да поставя под съмнение ползата от самите школи. Но вглеждайки се в миналото, ще видим, че Франция никога не е била лишена от големи таланти, необходими на държавата. Защо тогава

днес иска да ги изгражда по способа на Монж? Познавал ли е Вобан друго училище освен великото училище, наречено призвание? Кой бе учителят на Рике^[9]? Надраснал социалната си среда и подчинил се на призванието си, геният почти всякога е съвършен; тогава човекът е не само специалист, а притежава и дара на универсалността. Не мисля, че инженер, излязъл от нашата школа, може някога да стигне до върховете на голямото изкуство и да построи едно от онези чудеса в архитектурата, каквито създаде Леонардо да Винчи, едновременно механик, архитект, художник, един от изобретателите на хидравликата, неуморим строител на канали. Приучени от млади години към абсолютната простота на теоремите, младите хора, завършващи школата, загубват усет за изящното и прекрасното; колоната им се струва безполезна и тезата за полезността, залегнала в основата на естетическите им схващания, неусетно ги връща към ранните дни на изкуството.

Но всичко това е все още нищо в сравнение с моралното страдание, което ме гнети! Чувствувам, че с мен става ужасна промяна; чувствувам да пресекват силите и способностите ми, изчерпани в упорито единоборство с незнанието ми. Започва да ме овладява прозата на живота. С всички сили се стремях към велики дела, а сега лице в лице се сблъсквам с най-нищожните: да проверявам каменни мостове, да оглеждам пътища, да следя за състоянието на материалите. Зает съм не повече от два часа в деня. Мои колеги се женят, изпадат в състояния, противоречащи на духа на съвременното общество. Може би честолюбието ми е прекалено голямо? Не зная, но бих желал да бъда полезен на страната си. Тя изиска от мен титанични усилия, наложи ми да овладя огромни знания, а аз стоя със скръстени ръце в дълбоката провинция. На мен не е позволено да изляза извън пределите на определения ми провинциален град или да упражнявам способностите си, като разработя някой общественополезен проект. Скрита, ала осезаема немилост

— ето неизменната награда за всекиго от нас, който, поддавайки се на вдъхновението си, престъпи рамките, поставени му от службата. В такъв случай единствената милост, на която може да се надява способният човек, е талантът, дръзновението му да бъдат хвърлени в забвение, а проектите му погребани в папките на дирекцията. Каква награда очаква Вика, едничкият между нас, който действително тласна напред практическата наука на строителството? Генералният съвет при пътното ведомство, състоящо се от хора, изхабени от продължителни, понякога даже и синекурни служби, хора, способни днес само да отричат и зачеркват всичко, което не могат да разберат — ето ямата, където пропадат проектите на смелите умове. Този съвет сякаш е създаден, за да парализира действията на нашата прекрасна младеж, която иска да служи на Франция и да работи с достойнство на творец и с чувство за съвременност! В Париж стават чудовищни неща: бъдещето на провинцията зависи от *визата* на централизаторите, задържащи чрез интриги, за които нямам време да Ви разказвам, изпълнението на най-добрите планове; а най-добри са тези, които ограничават най-строго алчността на компаниите или предприемачите и пресичат или отстраняват злоупотребите. Но във Франция злоупотребата като обществено явление неизменно взема връх над добронамерението.

Още пет години, и ще престана да бъда това, което съм; в мен ще угасне честолубието, ще секне благородният стремеж да осъществявам на дело възможностите си, които моята страна поиска да разгърна широко и които угасват в глухия кът, където съм принуден да живея. Дори при най-щастливи обстоятелства ме очаква жалко бъдеще. Възползувах се от отпуската си и дойдох в Париж. Искам да променя попрището си, да стъпя на своя верен път, да претворя в живи дела енергията, знанията, силите си. Ще подам оставка и ще отида в край, където се нуждаят от специалисти като мен и където те могат да извършат чудеса. Ако всичко това е невъзможно, ще се отдам на едно

от новите учения, призвани да осъществят дълбоки изменения в съвременния социален строй, ръководейки правилно работниците. Та какви сме ние, ако не обикновени трудови хора, лишени от работа, оръдия, валящи се неизползувани в склада? Способни сме с истините, които носим, да обърнем земното кълбо, а стоим безучастни и пасивни. Усещам в гърдите си нещо голямо, което се смалява, което ще изчезне и предричам това с математическа точност.

Преди да променя жизнения си път, бих искал да чуя Вашето мнение. Аз гледам на себе си като на Ваш син и никога не ще предприема решителна стъпка, без да се посъветвам с Вас, защото Вашата опитност е равна на добротата Ви. Отлично разбирам, че подготвяйки хора със специални знания, държавата не може да предвижда специално за тях монументални проекти — на нея не са й нужни триста моста в годината. Държавата не може да предприеме строителство на грандиозни обекти, както не може да обяви война, за да даде възможност да се печелят сражения и да израстват велики пълководци. Но гениалният човек никога не закъснява да се появи, когато и където обстоятелствата го изискват; и ако златото не липсва и предстоят велики дела, единствено нужният човек мигновено изниква от тълпата. А тъй като в нашия сектор е достатъчен един Вобан, нищо не доказва по-добре безполезността на школата. И най-последно, нима никой не разбира, че въоръженият с такава теоретическа и практическа подготовка елитен работник не ще позволи без борба да бъде превърнат в нищожество? Нима това е разумна политика? Не ще ли рече то да разпалим ненаситно честолюбие? Нима не научиха тези горещи глави да мислят за всичко освен за собствената си участ? Разбира се, сред шестстотинте млади хора има изключения, силни личности, които се съпротивляват срещу посегателството на достойнството им, и аз ги познавам. Но ако Ви разкажа за борбите им с хората и със съществуващите порядки, когато, въоръжени с полезни

проекти и планове, обещаващи живот и богатство в пустинни провинции, се натъкват на препятствия там, където държавата е обещавала помощ и поддръжка, всички ще сметнат силния и способен мъж, чиято личност сама по себе си респектира, за много по-окаян и достоен за съжаление, отколкото безпомощният човек, ленив и инертен и позволяващ в самодоволството си да принизят способностите му. Ето защо предпочитам да ръководя търговско или промишлено предприятие, да преживявам със стотинки, опитвайки се да разреши макар и един от множеството проблеми, стоящи пред промишлеността или пред обществото, отколкото да бездействувам на сегашното си място. Вие ще ми кажете, че в моето убежище нищо не ми пречи да упражнявам духовните си сили и да търся в тишината на този посредствен живот решение на някой полезен за човечеството проблем. Ах, господине! Нима не познавате въздействието на провинциалната среда и разлагащото влияние на живота, зает точно толкова, колкото да погълне всичкото ни време в почти безцелни занимания, и заедно с това зает недостатъчно, за да претвори получените от нас богати знания?

Не мислете, скъпи мой покровителю, че ме измъчва жажда за богатства или безразсъден стремеж към слава. Аз гледам твърде трезво на нещата, за да не разбирам цялото нищожество на славата. Животът, който вода, не предизвиква в мен желание да се ожена, тъй като, виждайки настоящата си участ, не ценя човешкото съществуване достатъчно, за да направя подобен печален подарък на своето второ «аз». И макар да гледам на парите като на едно от най-могъщите средства, предоставящи на общественика възможност да действа, все пак те са само средство. И така, истинско удовлетворение може да ми донесе единствено увереността, че съм полезен на своята страна. Най-висша наслада за мен би било да работя в област, подходяща за наклонностите и знанията ми. Ако във Вашия край, сред Вашите познати, във Вашите кръгове чуете за начинание, на което бих могъл да бъда полезен,

уведомете ме — ще чакам до шест месеца отговора Ви. Мислите, които Ви доверявам покровителю и приятелю мой, споделят с мен и други. Мнозина от другарите ми, завършили Политехническата школа, попаднаха като мен в клопката на специалността си: инженери, географи, капитани преподаватели, капитани от строителните войски, надарени с военен талант, които очевидно ще останат капитани до края на дните си и горчиво съжаляват, че не са преминали в действащата армия.

И ето, постепенно всички стигнахме до убеждението, че сме жертви на продължителна мистификация, но я осъзнаваме, когато вече е късно да се изплъзем от нея, когато конят се е слял с машината, която върти, когато болният е привикнал към страданието си.

Разглеждайки внимателно всички тези печални следствия, аз си зададох следните въпроси, които искам да направя достояние и на Вас, мъдрият човек, способен да ги обмисли зряло, като не забравя, че са плод на размисли, пречистени в огъня на страданието.

Каква цел си поставя държавата? Искан ли да разполага с талантлив инженери? Използуваните от нея средства пряко противоречат на целта. С тяхна помощ тя очевидно създава най-жалка посредственост, каквато може да пожелае само правителство, боящо се от мислеци хора. Желан ли държавата да открие път за избраните умове? Тя им подготви най-незавидно положение: не ще се намери човек, завършил школата, който между петдесетата и шестдесетата си година да не съжали, че е попаднал в клопката, скрита в обещанията на държавата. Искан ли тя да има своите гении? Но след 1790 година какви светили са излезли от специалните школи? Ако не бе Наполеон, щеше ли да се появи Кашен, на чийто гений дължим Шербургския бент? Имперският деспотизъм го отличи, конституционният режим го хвърли в забвение. Колцина са членовете на Академията на науките, излезли от специалните школи? Може би двама или трима, не повече! Талантливият човек винаги проявява своя талант и въвн от

специалните школи. В науките, с които се занимават специалните школи, геният се подчинява само на собствените си закони, той се развива само при обстоятелства, над които човекът няма власт; нито държавата, нито науката за човека — антропологията, могат да ги предвидят. Рике, Пероне, Леонардо да Винчи, Кашен^[10], Паладио, Брунелески, Микеланджело, Браманте, Вобан, Вика дължат гения си на незабележими и дълбоко скрити причини, които ние наричаме случайност — любима дума на глупците. С школи или без тях, тези върховни творци не закъсняват да се появят в своя век. И така, успя ли държавата чрез организацията си да подобри изпълнението на общественополезните строежи и да ги поевтини? Преди всичко частните предприятия отлично си вършат работата и без инженери; и после, правителствените мероприятия винаги се оказват най-скъпите, а особено скъпо струва издръжката на огромното пътно ведомство. В други страни, като например Германия, Англия, Италия, където подобни учреждения не съществуват, аналогични почини се извършват поне също толкова добре, но затова пък много по-евтино, отколкото във Франция. Последните три страни са известни с нови полезни изобретения в тази област. Зная, че е станало мода, говорейки за нашите школи, да изтъкваме, че Европа ни завижда; и все пак същата Европа, която ни наблюдава от петнайсет години, не се опита да си създаде подобни школи. Англия, особено предвидлива в сметките си, основа превъзходни училища за работническото население, откъдето излизат практиканти, които мигновено израстват, когато от практиката преминават към теорията. Стефенсон и Мак Адам^[11] не са завършили нашите прочути школи. А и защо им са? Когато млади, способни инженери, преизпълнени с жар и с благородни стремежи, разрешиха в началото на кариерата си задачата за поддържане на пътищата във Франция, които изискват стотици милиони всеки двама и пет години и се намират в плачевно състояние, те напразно публикуваха компетентни статии и

докладни записки: всичко потъваше в ямата на Главното управление, този парижки център, където попада всичко и не излиза нищо, където старците завиждат на младите, където високите постове служат за убежище на старите инженери, вече неспособни да работят. И ще стане така, че разполагайки с огромен екип от учени из цяла Франция, който, бидейки част от административния апарат, би трябвало в своята област да направлява и просвещава страната, ще спорим за железните пътища и тогава, когато другите страни отдавна са ги построили. Ако Франция трябва да покаже превъзходството на специалните школи, това тя е длъжна да стори именно сега, в тази великолепна епоха на разцвет на обществените почини, предназначени да изменят облика на държавите и да удвоят човешкия живот, променяйки законите за пространството и времето. Белгия, Съединените щати, Германия, Англия, които не притежават политехнически школи, ще се покрият с мрежи от железни пътища, докато нашите инженери все още ще чертаят планове, а користолюбиви интереси, криещи се зад всеки проект, ще пречат на тяхното изпълнение. Във Франция и камък върху камък не можеш да поставиш, без десетина парижки драскачи да не изсмучат от пръстите си глупави и безполезни доклади.

И така, що се отнася до държавата, тя не извлича никакви изгоди от своите специални школи; а колкото до самите инженери, положението им е незавидно и целият техен живот е жестоко разочарование. Но способностите, които ученикът проявява от шестнадесетата до двадесет и шестата си година, доказват, че ако го предоставим на собствената му съдба, би си извоювал по-достойно и по-високо положение от онова, на което го обрича държавата. Търговец, учен или военен, този човек би действувал в широка сфера, ако неговите драгоценни способности, дързост и възторг не бъдат преждевременно и безсмислено изчерпани.

Къде е прочее прогресът? И държавата, и човекът несъмнено губят при съществуващата система. Не налага

ли полувековният ни опит изменения в преподавателската практика на нашите школи? Коя свещена власт установи задължението да се избират от всяко поколение във Франция хората, на които е съдено да станат духовният елит на нацията? С какво само не би следвало да се занимават тези върховни жреци на съдбата? Математиката може би не им е толкова нужна, колкото например физиологията. Не Ви ли се струва, че им трябва малко от онова второ, духовно зрение, което прави чародеи всички велики хора? Екзаминаторите са стари професори, хора почтени, остарели в труд и чиято мисия се ограничава в набиране на младежи с най-добра памет; те могат да изпълняват само това, което се изисква от тях. А тяхната дейност следва да бъде най-възвишената в държавата и предполага наличието на необикновени качества.

Не мислете, покровителю и приятелю мой, че порицанието ми се отнася единствено до школата, която съм завършил; то е отправено не само към института, но още и преди всичко към начина на приемане на ученици в него. Това е така нареченият конкурс — съвременно изобретение, крайно вредно, и при това вредно не само в науката, но и навсякъде, където се прилага — в изкуството, при избиране на хора, на проекти или на каквото и да било друго. За срам на нашите прехвалени школи те са излъчили не повече забележителни обществени деятели от коя да е друга групировка млади хора, но още по-срамно е, че първите големи премии на Академията не ни подариха нито един велик художник, музикант, архитект или скулптор, както общите избори, със своето блато от посредствености, за двайсет години не доведоха на власт нито един велик държавник. Моите съждения се отнасят и до грешката, която нанася поражения и на образованието, и на политиката във Франция. Тази жестока грешка се основава на незачитането на следното правило:

**НИЩО, НИТО ОПИТЪТ, НИТО ПРИРОДАТА
МОГАТ ДА ДАДАТ УВЕРЕНОСТТА, ЧЕ УМСТВЕНИТЕ**

СПОСОБНОСТИ НА ПОДРАСТВАЩИЯ ЩЕ СЕ СЪХРАНЯТ У ВЪЗРАСТНИЯ.

В настоящия момент съм свързан с мнозина достойни хора, които нравствените недъзи, разяждащи Франция, тревожат толкова, колкото и мен. Те признават така, както и аз, че талантите, които висшето образование фабрикува, са мимолетни, тъй като не се осъществяват и са лишени от бъдеще; че образованието, получавано в нашите първоначални училища, не дава на държавата нищо, защото не насажда благодатта на вярата и на чувствата. Цялата наша система на народното просвещение изисква пълно преустройство, което би трябвало да се ръководи от личност с големи идеи, с несъкрусима вяра в бъдещето, с дълбоки знания и силна воля и надарена с такъв талант на законодател, какъвто в новите времена бе възможно да се срещне може би само у Жан-Жак Русо.

Може би излишъкът от хора със специално образование би следвало да се използва в първоначалните училища, толкова необходими на народа. Ние нямаме за просвещението на народните маси достатъчен брой търпеливи и предани на делото учители. Зачестилите престъпления и нарушения на закона говорят за дълбока обществена язва; причините се коренят в онова полуобразование, което се дава на народа и което е способно да разруши социалните връзки, като го принуждава да мисли достатъчно, за да се откаже от полезни за властта религиозни вярвания, но недостатъчно, за да се възвиси до нравоучението за подчинение и дълг, представляващо днес последна дума на трансценденталната философия^[12]. Невъзможно е да се принуди цялата нация да изучава Кант; затова на народа са по-нужни вярата и традициите, нежели умствените знания и размишленията. Ако можеше да се започне животът отново, може би бих постъпил в семинария и бих станал обикновен селски свещеник или учител. Сега съм отишъл твърде далеч по своя път, за да се огранича само с професията на основен учител; а освен това мога да бъда

полезен в кръг, значително по-широк от едно училище или енория. Опитвах се да се приближа към сенсимонистите^[13], но те избраха път, по който не бих могъл да ги следвам; независимо обаче от някои техни грешки, сенсимонистите докоснаха множество болезнени рани, преки последици на нашето законодателство, към чието изцеление ще се пристъпи с жалки палиативи и които само ще отложат дълбоката морална и политическа криза във Франция.

Сбогом, господине, приемоте уверенията ми в моята почтителна и неизменна привързаност към Вас, която въпреки всички тези съждения постоянно ще расте.

Грегоар Жерар“

По стар навик на банкиер Гростет бе нахвърлил отговора на обратната страна на писмото и отгоре бе написал тайнствената дума „отговорено“.

„Намирам за безполезно да се спирам върху това, което излагате в писмото си, скъпи Жерар, толкова повече, че по волята на случая (използвам израза на глупците) се готвя да Ви предложа нещо друго, което ще Ви помогне да излезете от това мъчително за Вас положение. Госпожа Граслен, собственица на монтеняжските гори и на безплодното плато в подножието на хълмовете, по които се разстилат горите ѝ, възнамерява да оползотвори това огромно владение, като започне да експлоатира горите и обработва каменистите равнини. За да осъществи този проект, тя се нуждае от човек с Вашите знания и с Вашата пламенност, който подобно на Вас да обединява в себе си безкористието с усет за практическа полза. С една дума, не много пари и много работа! Огромен резултат, постигнат с малки средства! Основно преобразование на целия край! Да бликне изворът на изобилието в най-безутешната пустиня, лишена от всякакъв живот, лишена дори от най-малкия стрък тревица — не желаете ли това Вие, който

искахте животът Ви да бъде поема? Съдейки по искреността на писмото Ви, осмелявам се без колебание да Ви помоля да ме навестите в Лимож. Но, приятелю мой, не бързайте да подавате оставка. Вземете си само отпуск, като обясните на началниците си, че желаете да проучите някои специални въпроси, въвн от обсега на служебните Ви задължения. Така не ще загубите правата си и ще разполагате с време, за да прецените изпълнимо ли е начинанието, замислено от монтенякския свещеник и одобрено от госпожа Граслен. При следващата ни среща ще Ви обясня изгодите, които Ви очакват, в случай че тези обширни преобразования бъдат осъществени.

Разчитайте всякога на приятелството на предания
Вам

Гростет“

Госпожа Граслен написа в отговор на Гростет само тези няколко думи:

„Благодаря, приятелю мой, очаквам Вашия човек.“

Показвайки на отец Боне писмото на инженера, тя промълви:

— Още една ранена душа, жадуваща за изцеление!

Свещеникът прочете писмото веднъж-дваж, обиколи мълчаливо няколко пъти терасата и го върна на госпожа Граслен със следните думи:

— Това е забележителен човек, с прекрасна душа! Казва, че училищата, създадени от революционната мисъл, фабрикуват бездарници. Аз ги наричам фабрики за невярващи, защото, ако не е атеист, господин Жерар непременно е протестант...

— Ще го попитаме — каза Вероник, смаяна от такъв отговор.

---

[5] Ла Кентини, Жан (1626–1688) — главен градинар на парка и оранжерииите на Луи XIV. ↑

[6] ... *in anima vili* (лат.) — в низка душа, т.е. върху животни. ↑

[7] *Вобан, Жан дьо* — военен инженер и маршал и. Франция, построил 33 крепости и възстановил други триста. ↑

[8] ... *бедата, постигнала първия висящ мост...* — става дума за първия висящ мост над Сена, построен в 1826 година и рухнал скоро след това. ↑

[9] *Рике, Пиер-Пол дьо* — френски инженер, построил големия плавателен канал в Южна Франция (1604–1680). ↑

[10] *Кашен, Жозеф-Мари* — френски инженер, по чиито проект бил построен бента в Шербург. ↑

[11] *Стефенсон, Джордж* — английски изобретател, построил първата железница в Англия.

Мак-Адам — шотландски инженер, пръв започнал да строи пътища, настлани с чакъл. ↑

[12] *Трансцендентална философия* — философия, почиваща на трансцендентални идеи, тоест идеи, които се издигат отвъд познанието и мисълта. ↑

[13] *Сен-Симон, Клод-Анри* (1760–1825) — френски философ, създател на политическото и социално училище на така наречените сенсимонисти, изповядващи прогресивна за епохата философия, предвестница на френската революция. ↑

24. ЮЛСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ, ПРЕЦЕНЯВАНА В МОНТЕНЯК

Петнайсет дни по-късно въпреки декемврийския студ господин Гростет пристигна в монтенякския замък, за да представи своя любимец, когото Вероник и отец Боне очакваха с нетърпение.

— Трябва много да ви обича човек, дете мое — каза Гростет като улови Вероник за двете ръце и ги целуна с галантността на старите мъже, която никога не оскърбява жените, — да, много трябва да ви обича, за да напусне Лимож в такова време. Но аз исках лично да ви поднеса като подарък господин Жерар. Ето го. Този човек трябва да ви се понрави, отец Боне — добави той, приветствайки приятелски свещеника.

Външността на Жерар не бе особено привлекателна. Бе среден на ръст, набит, с шия, сякаш хлътнала между раменете, златистожълта коса, червени очи на албинос и почти бели клепки и вежди. Кожата на лицето като у хората от неговия тип се отличаваше с ослепителна белота, но дребната шарка бе оставила жестоки следи по нея, които отнемаха някогашния ѝ блясък; упоритите занятия очевидно бяха увредили зрението му, защото носеше тъмни очила. Смъкнал грубото синьо палто, той остана по костюм, който далеч не допринасяше за изяществото на външността му. Набързо навлечените и недозакопчани дрехи, небрежно завързаната вратовръзка, не дотам чистата риза — всичко говореше за неумение да се грижи за себе си, в което упрекуват хората на науката, почти винаги много разсеяни. Развитият торс и хилавите нозе, цялата осанка на Жерар издаваше физическо изтощение, причинено от обездвижения живот на умствения работник. Но острата мисъл и силните чувства, за които можеше да се съди по писмото на Жерар, озаряваха челото му, като че ли изваяно от карарски мрамор^[14]. Сякаш природата бе избрала именно челото, за да отпечата върху него величието, високия дух и добротата на този човек. Носът му като у всички представители на галското племе бе сплескан. Правите, резки очертания на устните издаваха крайна скромност и

склонност към пестеливост; но лицето изглеждаше преждевременно състарено от постоянни занимания.

— Ние трябва да ви благодарим, господине — обърна се госпожа Граслен към инженера, — че се съгласихте да ръководите подобрителните работи в край, който не може да ви даде други радости освен удовлетворение за извършено добро.

— Госпожо — отвърна той, — господин Гростет толкова ми говори за вас по време на пътуването ни, че се смятам щастлив да ви бъда полезен, а перспективата да живея край вас и отец Боне ми изглежда безкрайно привлекателна. Ако не ме изгонят някой ден, бих искал тук да завърша дните си.

— Ще се постарая да не промените по наша вина намеренията си — каза с усмивка Вероник.

— А ето и книгата, които главният прокурор ми предаде — каза Гростет на Вероник, като я отведе настрана. — Той бе много учуден, че не сте се обърнали непосредствено към него. Онова, за което ме бяхте помолили, бе изпълнено бързо и на драго сърце. На вашия човек ще бъдат възстановени всички граждански права, а след три месеца ще ви доведат и Катрин Кюрийо.

— Къде е тя? — запита Вероник.

— В болницата „Свети Луи“ — отвърна старецът. — Докато не оздравее напълно, не бива да напуща Париж.

— Ах, бедната девойка е болна!

— Тук ще намерите всички нужни вам сведения — додаде Гростет, като връчи книгата на Вероник.

Тя се върна при гостите си и като улови под ръка Гростет и Жерар, поведе всички към разкошно обзаведената трапезария в приземния етаж. Нагости ги богато, но сама не вкуси от обета. От пристигането си в Монтеняк Вероник винаги се хранеше сама и Алин пазеше свято тайната на това усамотение до деня, в който господарката ѝ бе заплашена от смъртта.

На обяда бяха поканени кметът, мировият съдия и монтенякският лекар.

Лекарят, млад двацет и седем годишен човек, на име Рубо, отдавна желаше да се запознае с жената, известна в целия Лимузен. Свещеникът с толкова по-голяма радост го въведе в замъка, тъй като разбираше, че тази умъдрена в страданието си Вероник се нуждае от

общество, което да я развлича и доставя храна на ума ѝ. Рубо бе един от онези високообразовани млади лекари, каквито излизат сега от Парижката медицинска школа. Несъмнено той би могъл да блести на просторната сцена на столицата. Но в Париж го изплаши гибелната игра на честолюбието и почувствувал в себе си по-голяма наклонност към науката, нежели към интригите, и повече призвание, отколкото алчност, той, с мъдростта на човечното си сърце, бе избрал скромното поприще в провинцията, където се надяваше да го оценят по-скоро, отколкото в Париж. В Лимож Рубо се натъкна на непоколебими навици и на предубедени пациенти; и тогава тръгна след отец Боне, който по добродушното му и приветливо лице отгатна в него свой следовник и помощник. Дребният, рус Рубо притежаваше доста безцветна външност, но в сивите му очи се оглеждаше будната мисъл на физиолога и съзнателното упорство на ученолюбивия. Преди него в Монтеняк се подвизаваше бившият полкови хирург, занимаващ се повече с винените бъчви в мазето си, отколкото с болните, а освен това твърде стар, за да изпълнява задълженията си на селски лекар. В този момент той беше на смъртно легло. Рубо живееше в Монтеняк от година и половина и се радваше на обич и уважение. Но този млад ученик на Деппен и последовател на Кабанис^[15] не вярваше в католицизма. По въпросите на религията проявяваше убийствено безразличие и не желаше да се откаже от него. Това довеждаше свещеника до отчаяние, но не защото неверието на Рубо увреждаше умонастроенията и духовния живот в Монтеняк — за религия той никога не говореше; постоянното му отсъствие от църквата можеше да се обясни с неговата заетост, освен това бе неспособен да печели съзнателно свои следовници и поведението му бе поведение на изряден католик; той просто се въздържаше да размишлява над проблеми, които според него стояха извън пределите на човешкото разбиране. Чувайки го да казва, че пантеизмът е религията на всички велики умове, свещеникът допусна, че клони към учението на Питагор за превращение на материята.

Рубо виждаше госпожа Граслен за пръв път и тя му се понрави изведнъж. В продължение на няколко секунди той успя да я разгледа и с усета и вещината на лекар отгатна в държането ѝ, в измъченото ѝ лице ужасни физически и морални страдания, остра, стоманена воля, направлявана от сигурен ум, огромно самообладание и способност да

понася най-неочакваните превратности на съдбата; долови всичко, дори онова, което бе неясно или съзнателно укривано. Усети болката, разкъсваща сърцето на това прекрасно създание; защото както по цвета на плода може да се открие разяждащия го червей, така някои отсенки на лицето позволяват на лекаря да разпознае горчивата мисъл, отравяща живота на болния. От първата среща господин Рубо почувствува, че госпожа Граслен го привлича неотразимо и даже се боеше това внезапно появило се възхищение, завладяло душата му, да не прехвърли неусетно за самия него границите на обикновеното приятелство. Челото, походката и особено погледът на Вероник говореха, с език, който мъжете безпогрешно разбират, че е мъртва за любовта, както други жени с красноречиви погледи подсказват обратното. И лекарят започна по рицарски да се прекланя пред госпожа Граслен. Той размени бърз поглед със свещеника. Тогава отец Боне си каза: „Ето мълниеносния удар, който ще върне в лоното на църквата този окаян неверник. Госпожа Граслен ще стори това по-добре от мен.“

Старият кмет бе смаян от разкошната трапезария и съвсем объркан от това, че обядваше с едни от най-богатите хора в департамента; облякъл бе най-хубавите си дрехи, които му бяха станали тесни и това усилваше смущението му. Госпожа Граслен в траурния си тоалет му се струваше извънредно внушителна; през цялото време на обяда той не отвори уста. Някогашен фермер в Сен Леонар, той бе купил единствената прилична къща в селото и сам обработваше земята си. Макар да знаеше да чете и пише, задълженията си на кмет можеше да изпълнява само с помощта на съдебния писар, който подготвяше книгата му. Ето защо мечтаеше да назначат нотариус в селото, та да прехвърли върху плещите на държавния служител непосилните си задължения; но беднотата на монтенякския кантон правеше този въпрос твърде проблематичен и нотариусите от окръжното градче продължаваха да изнудват монтенякските селяни.

Мировият съдия, на име Клузие, в миналото бе адвокат в Лимож, където не защитаваше много дела, тъй като искаше на практика да докаже прекрасната аксиома, че адвокатът е главният съдия и за клиента, и за съда. В 1809 година получи място в Монтеняк срещу много скромно възнаграждение, с което едва преживяваше. Тогава

изпадна в най-благородната и най-безизходна нищета. След двайсет и две годишен живот в тази бедна община Клузие бе променил напълно житейското и социалното си битие и в допотопния си редингот приличаше на местен фермер. Под грубата му външност се таеше ясен ум, способен да се отдава на високи политически размисли, но станал ленив вследствие дълбокото разбиране на хората и на техните интереси. Ако този човек попаднеше във висшите кръгове, би напомнял Лопитал^[16]. Дълго време съдията се изплъзваше от проникателното око на отец Боне и бивайки подобно на всички действително дълбоки люде неспособен на интриги, в края на краищата стигна до отчуждението и съзерцанието на древните отшелници. Независимо от всички лишения той се чувствуваше богат и никакви странични съображения не влияеха на неговия дух; той познаваше законите и съдеше справедливо. Животът му, сведен до най-необходимото, бе чист и умерен. Селяните обичаха и уважаваха господин Клузие за бащинската безпристрастност, с която разрешаваше споровете им и ги съветваше в най-дребните им почини. Последните две години при добряка Клузие, както го наричаше цял Монтеняк, работеше като деловодител неговият племенник, доста интелигентен млад човек, допринесъл по-късно много за процъфтяването на кантона.

Онова, което правеше впечатление във физиономията на стария съдия, бе голямото, високо чело. Рошави посивели кичури коса висяха от двете страни на плешивата му глава. Розовият цвят на лицето и една вече значителна, хвърляща се в очи пълнота даваха основание да се предполага, че въпреки въздържаността си Клузие се кланяше на Бакхус подобно на Тролон и Тулие^[17]. Почти угасналият му глас подсказваше, че го мъчи астма. И може би именно сухият въздух на Горен Монтеняк задържаше съдията в този край. Живееше в малката къща на някакъв заможен обуцар, който я беше приспособил за него. Клузие бе виждал вече Вероник в църква и бе добил впечатление за нея, без да доверява мислите си никому, нито дори на отец Боне, с когото започваше да се сприятелява. За първи път в живота си старият мирови съдия попадеше в общество на хора, способни да го разберат.

Насядали около разкошно сервираната маса — Вероник бе прехвърлила в Монтеняк цялата си лиможка покъщнина, — отначало шестимата мъже се объркаха. Лекарят, кметът и мировият съдия не

познаваха нито Гростет, нито Жерар. Но още при първото блюдо добродушието на стария banker неусетно стопи ледовете. Приветливостта на госпожа Граслен предразположи към разговор Жерар и насърчи господин Рубо. С нейна помощ гостите, надарени с превъзходни качества, откриха родството на душите си. Скоро всеки се почувствува в приятелска среда. И когато бе поднесен десертът, когато заблестяха кристалите и порцеланът със златистите ивици, когато в късния час домакинята предложи букет от чудесни вина, сервирани от Алин, Шампион и от лакея на Гростет, разговорът стана достатъчно откровен, за да се осмелят тези случайно събрали се достойни хора да изкажат смело мислите си по сериозни въпроси, каквито обсъждат само изпитващи доверие един към друг събеседници.

— Вашата отпускателна съвпадна с Юлската революция — каза Гростет на Жерар, желязко като че ли да чуе мнението му.

— Да — отвърна инженерът, — бях в Париж през тези три забележителни дни.^[18] Видях всичко и стигнах до твърде печални изводи.

— А именно? — живо запита отец Боне.

— Днес патриотизмът живее само под мръсните ризи — отвърна Жерар. — Ето къде е опасността за Франция. Юли е доброволното поражение на хора, видни с произхождението, богатството и таланта си. Самоотвержените маси завоюваха победа над богатите, образовани класи, на които е чужда самоотвержеността.

— Ако съдим по това, което става от година насам — добави съдията господин Клузие, — извършващата се промяна благоприятствува злото, което ни разяжда — индивидуализма. След петнайсетина години всяко добро начинание ще се посреща с въпроса: „Какво ме засяга това?“ — вик на свободната воля, смъкната от висотата на религията, където я бяха поставили Лутер, Калвин, Цвингли и Нокс^[19], стигайки и до политическата икономия. ВСЕКИ ЗА СЕБЕ СИ — тази ужасна фраза заедно с въпроса: „Какво ме засяга това?“ съставляват триединната мъдрост на буржоата и дребния собственик. Подобен егоизъм е резултат от пороците на нашето малко бързо създадено гражданско законодателство, на което Юлската революция даде страшната си благословия.

Мировият съдия потъна в обичайното си мълчание, предоставяйки на гостите да разсъдят върху смисъла на това, което

току-що бе казал. Въодушевен от думите на Клузие и от погледите, които Жерар и Гростет си размениха, отец Боне прояви неочаквана смелост.

— Добрият крал Шарл X — подхвана той — претърпя неуспех в осъществяването на най-далновидния, най-спасителния план, какъвто един монарх някога е замислял за благо на поверените му народи, и църквата може да се гордее с ролята си на съветница в това дело. Но храбростта и умът измениха на висшите класи, както вече веднъж им измениха при решаване на големия въпрос — закона за правото на старшинство, който ще остане вечна слава на единствения смел човек, издигнат от Реставрацията, граф Пейроне. Да възстанови нацията чрез семейството, да отнеме на печата неговото разлагащо въздействие, като му предостави само правото и задължението да бъде полезен, да посочи недвусмислено прерогативите на изборната палата, да възвърне на религията влиянието ѝ върху народа — ето четирите основни точки от вътрешната политика на династията на Бурбоните. Е, добре! След двайсет години цяла Франция ще признае необходимостта от тази велика и мъдра политика. Впрочем за крал Шарл X положението, което искаше да измени, бе още по-опасно от онова, при което падна бащината му власт. Бъдещето на нашата прекрасна страна, където периодически всичко се поставя под съмнение, където се спори безспир, вместо да се действа, където печатът, станал независим, е оръдие на най-низки страсти, бъдещето, повтарям, ще докаже мъдростта на този крал, отнесъл със себе си истинските принципи на управлението. Историята ще му отдаде дължимото за смелостта, с която се противопостави на най-добрите си приятели, след като, изследвал общественото зло и измерил дълбочината му, осъзна необходимостта от изцелителни мерки, ненамерили поддръжка от ония, заради които тръгна на бой.

— Отлично, отче, говорите откровено, без каквото и да било притворство — възкликна Жерар, — но аз не ще споря с вас! Замисляйки похода си в Русия, Наполеон изпревари с четиридесет години духа на своя век; той не бе разбран. Русия и Англия от 1830 година обясняват кампанията от 1812 година. Шарл X бе постигнат от същата беда: след двайсет и пет години неговите наредби ще станат може би закони.

— Франция, твърде красноречива, за да не бъде бърлива, твърде тщеславна, за да разпознаем истинските и дарования, е въпреки великолепия здрав смисъл на езика и на народа ѝ може би последната страна, в която би трябвало да се въведе системата на две съвещателни палати — заговори отново мировият съдия. — Неприятните черти на характера ни трябва да бъдат превъзможани чрез строги ограничения, каквито им бяха наложени по Наполеоново време. Тази система още може да се прилага в страна, чиито действия се предопределят от природните условия, например в Англия; но правото на старшинство в прилагане на закона за онаследяване на земята е необходимо навсякъде и когато това право е унищожено, представителната система загубва всякакъв смисъл. Англия дължи съществуването си на почти феодалния закон, по силата на който семейните владения и жилището стават притежание на първородния наследник. Русия се основава на феодалното право на самовластието. Ето защо тези две нации отбелязват небивал прогрес. Австрия можа да се съпротивява на нашите нашествия и да възобнови войната срещу Наполеон само благодарение правото на старшинство, което съхранява действащите сили на семейството и обезпечава огромно производство на продукти, необходими на държавата. Династията на Бурбоните, чувствайки, че по вина на либерализма е изтласквана на трето място в Европа, поиска да отстоява ранга си, а страната я събори в момента, когато тя я спасяваше. Не зная докъде ще ни отведе днешната система.

— Пламне ли война, Франция ще се окаже без коне, както Наполеон в 1813 година, когато, разполагайки само с ресурсите на Франция, не можа да се възползува от двете победи при Лютцен и Баутцен и претърпя поражение при Лайпциг — каза високо Гростет. — И ако мирът продължи, работите ще се влошат още повече: след двайсет и пет години конете и рогатият добитък във Франция ще намалее наполовина.

— Господин Гростет е прав — забеляза Жерар. — Така че делото, което замисляте, госпожо — продължи той, като се обърна към Вероник, — ще бъде от полза за цялата страна.

— Да — потвърди мировият съдия, — защото госпожата има само един син. Но такива случаи са толкова редки. След известно време голямото, великолепно стопанство, което, надяваме се, ще създадете като притежание на един владелец, ще развъжда и коне, и

рогат добитък. Но рано или късно горите и ливадите ще бъдат подложени на подялба или продадени на части. От подялба на подялба, шестте хиляди арпана на вашата равнина ще принадлежат в края на краищата на хиляда, че и на повече собственици — и тогава сбогом и на коневъдството, и на породистия добитък.

— О, до това време... — подхвана кметът.

— Чувате ли въпроса „Какво ме засяга това?“, върху който ни обърна внимание господин Клузие? — извика господин Гростет. — Ето, това е то! Но, господине — продължи Гростет, внезапно придобил сериозно изражение. — Това време вече е настъпило! На десет левги около Париж дребните стопанства едва изхранват млечните крави. Общината Аржантъой наброява трийсет и осем хиляди осемстотин осемдесет и пет парцела земя, много от които не носят и петнайсет сантима доход. Не мога да си представя как биха излезли от това положение скотовъдците, без да получават силни торове от Париж, които да обезпечат качествен фураж. Но тази прекалено наситена храна и необходимостта да се държат кравите в обора предизвикват у животните заболявания, от които умират. В околностите на Париж кравите се използват за впряг като коне. По-изгодни от тревата култури — зеленчукови и овощни насаждения, разсадници, лозя — стесняват ливадата. Още няколко години, и млякото ще се изпраща в Париж по пощата, като прясна риба. В почти всички големи градове става това, което наблюдаваме в Париж. Злото на непрестанната подялба на поземлената собственост е обхванало стотина града във Франция и един ден ще обхване цялата страна. По сведения на Шаптал^[20] в 1800 година едва се наброявали два милиона хектара лозя; днес съгласно точните статистически данни те достигат поне десет милиона. Раздробена чрез нашата система за наследствата, Нормандия ще загуби половината от конете и кравите си, но така или иначе, ще си запази монопола за доставка на мляко в Париж, тъй като нейният климат за щастие е неблагоприятен за лозята. Освен това любопитно явление е прогресивното повишаване на цената на месото. В 1850 година, тоест след двайсет години, Париж, който в 1814 година плащаше от седем до единайсет су за половин килограм месо, ще плаща за него двайсет, ако дотогава не се появи някой гениален човек, способен да осъществи идеята на Шарл Х.

— Вие докоснахте с пръст болното място на Франция — каза с разбиране мировият съдия. — Причината на злото се корени в закона за наследствата от Гражданския кодекс, който изисква равно разпределение на имуществата. Този закон дробни като с чук поземлените владения, разкъсва именията, като ги лишава от необходимата устойчивост, и тъй като винаги разединява, без някога да обединява, в края на краищата ще причини гибелта на Франция.

Френската революция породи разрушителен вирус и юлските събития възобновиха неговата активност. Този пагубен принцип се свежда до приобщаването на селянина към собствеността. Ако законът за наследствеността е първопричината на злото, селянинът е неговото оръдие. Селянинът не връща нищо от онова, на което е съумял да тури ръка. Веднъж новият ред подхвърлил къс земя във вечно зиналата му паст, той започва да дели земята и я дели, докато му останат не повече от три бразди. Но и тогава не спира. И дели трите бразди по дължина, както ни показва господин Гростет с примера на Аржантъой. С нищо несъобразената стойност, която селянинът придава на своите дребни парцели, прави невъзможно възстановяването на едрата собственост. Преди всичко безконечното разпокъсване на земята е унищожило съдопроизводството и правото; понятието собственост се превръща в безсмислица. Но бедата не е в това, че властта на фиска и на закона е безсилна пред дребните парцели, където е невъзможно да се осъществят най-мъдрите й предначертания — има по-големи бедни. У нас се срещат земевладелци с доход не повече от петнайсет до дваайсет и пет сантима! Господин Гростет ви говори за намаляване броя на рогатия добитък и на конете; до голяма степен вина тук има нашата законодателна система. Селянинът земевладелец отглежда само крави, с тях се храни, продава телетата, продава дори и маслото; не помисля да развъжда волове и още по-малко коне. Но тъй като никога не се запасява с достатъчно количество фураж за сушавите години, нерядко откарва кравата си на пазара, когато вече не е в състояние да я храни. Ако за нещастие се случат две последователни сушави години, на третата ще забележите в Париж невероятни промени в цената на говеждото месо и особено на телешкото.

— А как тогава ще се правят патриотически банкети? — запита усмихнат лекарят.

— О! — възкликна госпожа Граслен, като стрелна с поглед Рубо.
— Политиката никъде не може да убегне от вестникарските нападки, дори и тук.

— Буржоазията — продължи Клузие — изпълнява в това ужасно дело ролята на пионерите в Америка. Тя закупува големите участъци земя, с които селяните не могат да се справят, и започва да ги дели, а после раздробената на късчета земя, разпродавана на търг или на части, попада в ръцете на селянина. Днес всичко се изразява с цифри. Не познавам по-красноречиви от следните: Франция притежава четиридесет и девет милиона хектара земя или по-точно четиридесет, защото от горните следва да изключим шосетата, пътищата, дюните, каналите и безплодните земи, необработвани или лишени от капитали, като например монтеняжската равнина. Но от тези четиридесет милиона хектара при тридесет и два милиона жители дващест и пет милиона парцела се оказват облагани с поземлени налози. Смятам в кръгли цифри. По такъв начин ние сме пренебрегвани от аграрния закон и не сме изпили до дъно чашата на нищетата и раздора! Тези, които разпокъсват земята и намаляват производството, ще крещат чрез своите печатни органи, че социалната справедливост се изразява в правото на всеки да получава продуктите на земята си. Те ще кажат, че вечната, неотменимата собственост е кражба! Сенсимонистите, както виждате, действуват!

— Представителят на правосъдието — подхвана Гростет — вече говори по този въпрос, а сега ето какво може да добави към смелите му изводи и банкерът. Това, че собствеността стана достъпна за селянина и за дребния буржоа, причинява на Франция огромни щети, които правителството дори и не подозира. В страната може да се наброят три милиона селски семейства, като не включваме тук крайно бедните. Тези семейства преживяват от надници. Изработената надница се изплаща в пари, а не в продукти...

— Още една огромна грешка на законодателството ни — прекъсна мировият съдия Клузие. — Правото да се заплаща с продукти можеше да се въведе в 1790 година, но да се узаконява подобно право днес, значи да се предизвика революция.

— По този начин пролетариатът прибира в ръцете си парите на страната — продължи Гростет. — Но селянинът няма друга страст, друго желание, друг стремеж, друга цел, освен да стане притежател на

земя. Това желание, както справедливо забеляза господин Клузие, е породено от революцията и е резултат от продажбата на националните блага. Човек трябва ни най-малко да не разбира онова, което става на село, за да не приеме като неоспорим факт, че всяко от тези три милиона семейства ежегодно закопава в земята по петдесет франка, изземвайки по такъв начин сто и петдесет милиона от паричното обращение. Политическата икономия приема аксиомата, че едно екю от пет франка, което в течение на деня преминава през сто ръце, изразено в абсолютна стойност, е равно на петстотин франка. Но за нас, които наблюдаваме отдавна положението в селото, е ясно, че селянинът избира земята си; той я дебне, изчаква я и никога не влага в друго начинание капитала си. Впрочем придобиването на земята се изчислява на периоди от седем години. Ето как в течение на седем години селяните държат залежали, неоползотворени един милиард и сто милиона франка; но тъй като дребната буржоазия заделя не по-малки суми за придобиване на земя, до която селянинът няма достъп, за четиридесет и две години Франция губи проценти от най-малко два милиарда, тоест около сто милиона за седем години или шестстотин милиона за четиридесет и две години. Но тя е загубила не само тези шестстотин милиона, пропуснала е да създаде за шестстотин милиона промишлена и земеделска продукция, а това вече означава загуба от милиард и двеста милиона, тъй като, ако промишленият продукт не бъде оценен двойно по-високо от себестойността си, промишлеността ще загине. Пролетариатът сам се лишава от шестстотин милиона изработени надници! Тези шестстотин милиона чиста загуба, които за икономиста, отчитащ строго загубата на доходи от обращението, представляват ощетение от почти милиард и двеста милиона, обясняват изостаналостта на нашата търговия, на нашия флот и на селското ни стопанство в сравнение с Англия. Въпреки разликата в размерите на двете територии, при което Франция е едва ли не тройно по-голяма, Англия би могла да предложи коне за кавалериите на две френски армии и осигурява месо за всички свои граждани. Но освен това, доколкото разпределението на поземлената собственост я прави почти недостъпна за нисшите класи, в Англия всяко екю е достояние на търговския оборот. И така освен гибелното раздробяване на поземлената собственост и намаление броя на конете, на рогатия добитък и на овцете законът за наследствата влече след себе си загуба

от шестстотин милиона вследствие натрупване на капитали в ръцете на селяните и на дребната буржоазия, с други думи, загуба, възлизаща най-малко на милиард и двеста милиона в производството или на три милиарда иззети от паричното обращение за половин век.

— Моралните последствия са още по-ужасни от материалните! — додаде свещеникът. — Ние създадохме бедни земевладелци сред народа, полуинтелигентни сред дребната буржоазия и принципа „Всеки за себе си“, който упражни вече въздействието си върху висшите класи през юли тази година, а скоро ще разврати и средното съсловие. Пролетариатът, освободил се от излишна сантименталност, отрекъл се от вярата, незнаещ друг Бог освен завистта, друг фанатизъм освен отчаянието на гладния, ще излезе напред и ще настъпи с крак сърцето на страната. Чуждоземецът, израснал под сянката на монархическия закон, ще види у нас кралство без крал, законодателство без закони, собственост без собственици, избори без правителство, свобода на волята без сила, равенство без щастие. Да се надяваме, че Бог ще изпрати на Франция човека, белязан от провидението, едного от онези избраници, които вселяват в народите нов дух, и бил той Марий или Сула, изплувал от низините или дошъл от висините, ще преобрази обществото!

— За начало ще го изпратят в съда или в изправителната полиция — възрази Жерар. — В 1831 година Христос и Сократ би ги очаквала същата присъда, каквато някога в Йерусалим и в Атика. Днес както в древните времена завистливата посредственост обрича на гладна смърт мислещите люде, великите политически обновители, чийто метод се основава на реалното и обективно познаване на обществените язви на Франция и които се противопоставят на духа на своето време. Ако те се борят с нищетата, ние ги осмиваме или ги наричаме мечтатели. Във Франция великият човек на бъдещето предизвиква такова възмущение в интелектуалните среди, каквото неограниченият владетел — в политическите.

— Някога софистите се окръжаваха с малка група хора, днес периодическият печат им позволява да въвеждат в заблуда целия народ! — каза мировият съдия. — А печатът, който ратува за здравия разум, не получава подкрепа.

Кметът гледаше господин Клузие с нескрито удивление. Щастлива, че бе срещнала в обикновен мирови съдия човек, увлечен от

толкова сериозни въпроси, госпожа Граслен запита съседа си господин Рубо:

— Познавате ли господин Клузие?

— Познавам го едва от днес. Госпожо, вие правите чудеса — прошепна той на ухото ѝ. — Погледнете само челото му, каква прекрасна форма! Не ви ли напомня традиционното, класическото, чело, с каквото всички скулптори даряват Ликург и гръцките мъдреци? Очевидно Юлската революция има антиполитически смисъл — произнесе високо, след като се бе замислил над думите на Гростет, този бивш студент, който вероятно сам би се хвърлил на барикадите.

— В нея е вложен троен смисъл — каза Клузие. — Ние разглеждахме правото и финансите, а сега ето и съображенията на правителството. Кралската власт, отслабена от догмата на националния суверенитет, в името на който бяха произведени изборите на 9 август 1830 година, ще се опита да потисне този враждебен на нея принцип, предоставящ на народа правото да призове на трона нова династия всякога, когато не разбира намеренията на своя крал, и тогава ни очакват вътрешни борби, които естествено за дълго ще спрат развитието на Франция.

— Англия мъдро заобиколи всички тези подводни скали — подхвана Жерар. — Аз бях в Англия и трябва да призная, че се възхищавам от този пчелен кошер, който се рои над света и го цивилизова; в тази страна дискусиата е политическа комедия, призвана да удовлетворява народа и да крие действията на властта, която се чувствува свободна в своята висша сфера; там изборите не се намират в ръцете на глупавата буржоазия както във Франция. С раздробяване на едрата собственост Англия би престанала да съществува. Социалният механизъм се управлява от крупните земевладелци, от лордовете. Английският морски флот заграбва пред очите на Европа цели области от земното кълбо, за да задоволява изискванията на националната търговия, и изпраща в тях нещастните и недоволните. Вместо да преследва, унищожава и отрича талантливите хора, английската аристокрация ги издирва, удостоява ги с награди и постоянно им предлага работа. Англичаните решават бързо всичко, що се отнася до действията на правителството и до избора на хора или на каквото и да било друго, докато у нас всичко протича бавно; всъщност бавни са те, а ние сме нетърпеливи. Парите у тях са смели и действени, у нас —

боязливи и подозрителни. Това, което каза господин Гростет за загубите, причинявани на френската промишленост от селянина, намира потвърждение в картината, която ще ви нахвърля с две думи: английският капитал чрез постоянното си движение създаде за десет милиарда промишлени ценности и доходни предприятия, докато френският капитал, превъзхождащ го по обем, не създаде и десетинката от това.

— И толкова по-странен е този факт — забеляза Рубо, — тъй като те са флегматични, а ние обикновено сме сангвиници или холерици.

— Ето, господине — каза Клузие, — един голям и непроучен въпрос: да създадем институти, способни да формират темперамента на народа. Разбира се, Кромвел бе велик законодател. Той сам изгради съвременна Англия, като издаде НАВИГАЦИОННИЯ АКТ, който направи англичаните врагове на всички други нации и всели в тях неукротима гордост, станала тяхна опорна точка. И все пак, въпреки крепостта Малта, ако Франция и Русия разберат ролята на Черно и Средиземно море, ще дойде ден, когато пътят за Азия през Египет или през Ефрат, прокаран благодарение на новите открития, ще унищожи Англия, както някога откритието на нос Добра Надежда унищожи Венеция.

— И нито дума за Бога! — възнегодува свещеникът. — Господин Клузие и господин Рубо са равнодушни към въпросите на религията. А вие, господине? — обърна се той към Жерар.

— Той е протестант — отвърна Гростет.

— Добре отгатнахте — забеляза Вероник, като погледна свещеника, и подаде ръка на Клузие, за да го отведе в стаята си.

Неблагоприятното впечатление от външността на Жерар бе бързо разсеяно и тримата монтенякски първенци се поздравиха с щастливото откритие.

— За съжаление — продължи свещеникът — незначителните разногласия, разделящи гръцката и латинската църква, пораждат антагонизъм между Русия и католическите средиземноморски страни, което предвещава за човечеството големи злини в бъдеще.

— Всеки тегли към чергата си — каза госпожа Граслен с усмивка. — Господин Гростет мисли за загубените милиарди, господин Клузие — за нарушеното право, лекарят долавя в

законодателството проява на темперамент, отец Боне вижда в религията препятствие към постигане на съгласие между Русия и Франция.

— Добавете, госпожо — обади се Жерар, — че аз виждам в натрупването на капитали в ръцете на дребния буржоа и на селянина забавяне на строежа на железни пътища във Франция.

— Но какво всъщност желаете? — запита тя.

— О! Бих искал да има у нас превъзходни държавни съветници, като онези, които обмисляха законите при императора, и законодателен корпус, избран от най-способните люде в страната наравно с едрите собственици и чието единствено предназначение да бъде борба срещу несъстоятелните закони и безсмислените войни. Нашата камара на депутатите в настоящия си вид, ще се убедите в това, ще доведе до пълна анархия в законодателството.

— Боже мой — извика отец Боне в порив на свещен патриотизъм, — защо такива проникновени и просветени умове — и той показва Клузие, Рубо и Жерар — виждат злото и сочат лек срещу него, а не се заемат със собственото си изцеление? Всички вие, представители на угнетените класи, съзнавате необходимостта от пасивното подчинение на масите в държавата, както и от подчинение на войниците във време на война. Настоявате за единство на властта и желаете то никога да не бъде поставяно под съмнение. Но онова, което придоби Англия, като пробуди в човека гордост и стремеж към богатства — това също представлява вярване, — у нас може да се осъществи само чрез чувствата, пораждани от католицизма, а вие не сте католици! Аз, свещеникът, излизам временно от ролята си и размишлявам ведно с мислителите. Как искате масите да станат религиозни и покорни, когато сред висшестоящите виждат безбожие и разединение? Народи, обединени от вяра, лесно вземат връх над невярващи народи. Законът на общите интереси, бидейки източник на патриотизъм, се разрушава от закона на частните интереси, който представлява източник на егоизъм. Здраво и трайно може да бъде само онова, което е естествено, а в политиката естествено начало е семейството. Семейството трябва да бъде отправна точка на всички институции. Общите последствия произтичат от общи причини; и това, което вие изтъкнахте от различни зрителни ъгли, произлиза от един и същ обществен принцип, който е лишен от сила, тъй като е

основан на свободната воля, а свободната воля е майка на индивидуализма. Да се поставя щастието в зависимост от безопасността, ума и способностите на цялото общество, е по-малко разумно, отколкото да се поставя в зависимост от безопасността, ума и способностите на отделната личност. Народите имат сърце, но не и очи, те чувствуват, ала не виждат. Правителствата са длъжни да виждат и да не се подчиняват на чувствата. Следователно има очевидно противоречие между първичните подбуди на масите и действията на властта, която трябва да определя тяхната сила и единство. Появяването на великия монарх е дело на случая, говоря с вашия език; но да се довериш на някаква групировка, пък била тя съставена от най-честни хора, е безумие. В настоящия момент Франция е безумна! Уви, в това вие сте убедени не по-малко от мен. Ако всички добросъвестни хора бъдат жив пример, ако всички изкусни ръце се заемат да възстановят олтарите на великата република на душите, на единната църква, която насочи човечеството по верния път, ние отново ще доживеем във Франция чудеса, каквито творяха в нея някога нашите бащи.

— Какво да се прави, отче — каза Жерар, — ако трябва да ви говоря като на изповедник, за мен вярата е голяма лъжа, с която човек се утешава в мъката си, надеждата е друга лъжа, измислена за бъдещето, а вашето милосърдие напомня наивната примамка за дете, което става хрисимо, когато за награда иска да получи лакомство.

— И все пак спим добре, когато ни люлее надеждата — каза госпожа Граслен.

Тези думи, спрели Рубо, който се готвеше да заговори, срещнаха мълчаливото одобрение на Гростет и свещеника.

— Не е наша вината — обади се Клузие, — че Христос нема време да положи основите на една държава в съгласие с истините си, както сториха това Мойсей и Конфуций, двамата най-велики законодатели на човечеството; защото и евреите, разпръснати по цялата земя, и китайците, откъснати от целия свят, все пак съществуват като нации.

— О, виждам колко много работа ми предстои! — протодушно възкликна свещеникът. — Но аз ще победея, ще ви върна всички в лоното на църквата!... Вие и не подозирате колко близо сте до вярата.

Истината се таи зад лъжата, сторете само крачка напред и се огледайте!

След тези думи на свещеника разговорът взе друго направление.

---

[14] *Карарски мрамор* — Карар, град в Италия, близо до Средиземно море, в който се добивал прочутият бял карарски мрамор.

↑

[15] *Кабанис, Жорж* — френски лекар, приятел на Мирабо и автор на много популярния на времето си „Трактат върху физиката и морала на човека“ (1757–1808). ↑

[16] *Лопитал, Мишел* (1505–1573) — френски политически деец, канцлер на Франция, стремил се да примири католици с хугеноти. ↑

[17] *Тролон, Реймон-Теодор* — френски юрисконсулт, председател на Сената при Втората империя (1795–1869).

Тулие, Шарл Бонавентюр — френски юрист, автор на прочут труд върху гражданското право (1752–1835). ↑

[18] ... *три забележителни дни* — т.е. дни на Юлската буржоазна революция от 1830 година — 27, 28, 29 юли. ↑

[19] *Лутер, Калвин, Цвингли и Нокс* — реформатори на католическата църква съответно в Германия, Франция, Швейцария и Шотландия. ↑

[20] *Шаптал, Жан-Антоан* — френски химик, министър при Наполеон I (1756–1832). ↑

25. КАТРИН КЮРИЙО

На следващия ден, преди да отпътува, Гростет обеща на Вероник да вземе участие в плановете ѝ, щом се изясни възможността за осъществяването им. Госпожа Граслен и Жерар придружиха на коне каретата на банкера по монтенякския път до шосето, водещо от Бордо за Лион. Инженерът бе толкова нетърпелив да огледа терена, а на Вероник така ѝ се искаше да му го покаже, че още предната вечер се уговориха за тази обиколка. Сбогували се с добрия старец, те прекосиха обширната равнина и тръгнаха край планинската верига от началото на стръмнината, водеща към замъка, до Живата скала. Сега инженерът можа да се убеди в съществуването на дългата шистова наслойка, забелязана от Фарабеш. Тази наслойка очевидно съставляваше последният пласт при образуването на хълма. Следователно, направлявайки водата така, че да не се задържа в естествения улей, създаден от природата, и очиствайки улея от натрупаната в него пръст, можеше да се осигури оросяването на цялата околност с помощта на дълга водосточна тръба, поставена на около десетина крачки над равнината. Преди всичко, и това решаваше въпроса, следваше да се определи запасът от вода, постъпващ в потока Габу, и да се проследи дали не се просмуква в коритото му.

Вероник предостави кон на Фарабеш, който трябваше да съпровожда инженера и да му помага във всички изследвания. След няколко дни упорит труд Жерар установи, че основата на двете успоредни планински вериги, макар и разнородна по състав, е достатъчно здрава, за да задържи водата. През месец януари на следващата година, оказал се необичайно дъждовен, инженерът изчисли количеството вода, която протичаше през Габу. Ако към този запас се прибавеха водите на трите извора, които също щяха да бъдат отведени в потока, общото количество вода би било достатъчно за оросяване на площ, тройно по-голяма от монтенякската равнина. Баражът на Габу, както и строителните работи по направляване към равнината на водите от трите малки долини трябваше да струват не повече от шестдесет хиляди франка, тъй като на варовитото плато

инженерът откри калцит, позволяващ да се получи евтина вар, а камъкът и дървото не струваха нищо и не изискваха превоз. Докато пресъхне коритото на Габу — необходимо условие за преустройственото дело, можеше да се подготвят всички материали, за да се ускори осъществяването на основната конструкция. Подготвителните работи в долината по изчисленията на Жерар щяха да възлязат на не по-малко от двеста хиляди франка, извън сумите, необходими за посевите и насажденията. Цялата равнина предстоеше да бъде разделена на квадратни участъци от по двеста и петдесет арпана и без да се разорава земята, да се очистят от най-големите камъни. После трябваше да се изкопаят и обложат с камъни множество канали, за да се пуска и задържа водата според нуждите, при което да не се губи и капка. За този тежък труд бяха необходими усърдните ръце на самоотвержени и съзнателни работници. Случаят предлагаше равен, пригоден за целта терен и вода, която можеше да се разпредели по желание благодарение на това, че падаше от десет крачки височина; и така, всичко способствуваше за получаване на превъзходни селскостопански резултати и за създаване на онези великолепни зелени килими, които съставляват гордостта и богатството на Ломбардия. Жерар извика от департамента, където бе служил дотогава, стария опитен надзирател, на име Фрескен.

Госпожа Граслен написа писмо на Гростет с молба да ѝ заеме сто и петдесет хиляди франка, като гарантираше заема с държавни облигации, рентата от които по изчисления на Жерар трябваше да погаси дълга и процентите в продължение на шест години. Заемът бе сключен през март. По това време проектът на Жерар, комуто помагаше надзирателят Фрескен, бе напълно завършен, както и сметките, изследванията и работите по нивелировката и сондажите.

Новината за това огромно начинание обиколи целия окръг и обнадежди сиромашкото население на кантона. Неуморимият Фарабеш, Колора, Клузие, кметът, Рубо — всички предани на своя край и на госпожа Граслен — издирваха работници и посочваха местни хора, на които можеше да се разчита. Жерар закупи за себе си и за господин Гростет хиляда арпана земя от другата страна на монтенякския път. Надзирателят Фрескен също купи петстотин арпана и доведе в Монтеняк жена си и децата си.

В първите дни на април 1833 година Гростет дойде в Монтеняк, за да разгледа купените от Жерар земи и главно за да доведе на госпожа Граслен Катрин Кюрийо, пристигнала от Париж в Лимож с дилижанс. Влязоха в замъка тъкмо когато госпожа Граслен тръгваше за църква. Отец Боне се готвеше да отслужи литургия, за да измоли Божието благословение за огромното дело, което начеваше. В църквата се бяха събрали всички работници, както и жените и децата им.

— Ето вашето протеже — каза старецът, като представи на Вероник слаба, болнава жена на около трийсет години.

— Вие ли сте Катрин Кюрийо? — запита госпожа Граслен.

— Да, госпожо.

Вероник хвърли бърз поглед на Катрин. Доста висока и добре сложена, девойката имаше меки, добродушни черти и хубави сиви очи. Овалът на лицето и линиите на челото се отличаваха с онова възвишено и същевременно просто благородство, каквото понякога се наблюдава на село у много младите девойки; тези ранни цветя с ужасяваща бързина загиват от тежкия полски труд, от убийствената домакинска работа, от безжалостния пек и от отсъствието на грижи за тялото. В стойката ѝ се чувствуваше свобода на движенията, присъща на селските момичета, но омекотена от неусетно усвоените в Париж навици. Ако бе останала в Корез, несъмнено лицето ѝ би помръкнало, би се покрило с бръчки и би загубило нежната си руменина. В Париж тя бе побледняла, но бе запазила красотата си; болестта, умората, скърбите я бяха дарили с тайнствения дар на тъгата и с този вътрешен духовен живот, от който са лишени злочестите селски жени, обречени на почти животинско съществуване. Облеклото ѝ, белязано с парижки вкус, който бързо усвояват дори най-малко кокетливите жени, я правеше различна от селянките. Не знаеше нищо за своята понататъшна съдба, нито можеше да съди за госпожа Граслен, което усилваше смущението ѝ.

— Обичате ли все още Фарабеш? — я запита Вероник, когато Гростет ги остави насаме.

— Да, госпожо — отвърна тя, поруменяла.

— А защо, щом сте му изпратили хиляда франка за времето, когато е излежавал наказанието си, не сте го потърсили след освобождението му? Да не би да се отвращавате от него? Доверете ми

се като на майка. Може би сте се опасявали, че е пропаднал или че ви е разлюбил?

— Не, госпожо, но аз не зная да чета, нито да пиша; служех у една възрастна дама, много строга; тя заболя и трябваше да се грижа за нея, да не се отделям нито крачка от леглото ѝ. Макар по моите сметки освобождението на Жак да бе близко, аз не можех да напусна Париж, докато не умря тази дама, която не ми остави нищо въпреки труда и грижите ми за нея. Дори заболях от преумора и от безсънни нощи, а исках да оздравея, преди да се върна тук. Но бях изяла вече спестяванията си, та трябваше да вляза в болницата „Сен Луи“ и там ме излекуваха.

— Добре, дете мое — каза госпожа Граслен, трогната от тази простодушна изповед. — Но защо така внезапно напуснахте родителите си, защо оставихте детето си, защо не съобщихте нищо за себе си, не помолихте някого да напише писмо?...

Вместо отговор Катрин заплака.

— Госпожо — продума тя накрая, насърчена от приятелски погалилата я ръка на Вероник, — не зная дали съм била права, но нямах сили да остана на село. Съмнявах се не в себе си, а в другите, боях се от клюки, от насмешки. Докато Жак бе изложен на опасности, му бях нужна, но когато го отведоха, почувствувах, че нямам сили; не е лесно да бъдеш момиче с дете и без мъж!... Най-последната твар би живяла по-добре от мен. Не зная какво би станало с мен, ако някой кажеше лоша дума за Бенжамен или за баща му. Бих посегнала на живота си, бих полудяла. Баща ми или майка ми можеха някога да ме упрекнат в сърцето си. А аз съм твърде избухлива, за да търпя одумки или оскърбления, макар и да съм кротка по характер! Бях жестоко наказана, не можех да виждам детето си и ден не минаваше да не мисля за него. Забравиха ме всички, никой не си спомняше за мен, пък аз това и исках. Мислех, че съм умряла, а колко пъти ми се щеше да захвърля всичко и да дойда тук макар и за ден, колкото да видя детето си.

— Ето вашия син, дете мое!

Катрин видя Бенжамен и затрепери като в треска.

— Бенжамен — каза госпожа Граслен, — ела да прегърнеш майка си.

— Майка ми? — извика смаян Бенжамен. И се хвърли на шията на Катрин, а тя с дива сила го притисна в обятията си. Но момчето внезапно се изтръгна и изхвъркна из стаята, като се провикна от прага:

— Отивам да го доведа!

Като накара да седне Катрин, която едва се държеше на нозете си, госпожа Граслен в същия миг зърна отец Боне и неволно се изчерви от пронизващия поглед на изповедника си, четящ в сърцето ѝ като в разтворена книга.

— Надявам се, отче — каза тя с треперещ глас, — че не ще закъснеете да венчаєте Катрин и Фарабеш. Не познавате ли отец Боне, дете мое? Той ще ви разкаже, че след завръщането си Фарабеш се е държал като честен човек и е заслужил уважението на целия окръг; сега в Монтеняк ви очакват всеобща почит и щастие. С Божията помощ вие ще живеете честито — ще станете мои фермери. Фарабеш отново получи граждански права.

— Всичко това е вярно, дете мое — потвърди свещеникът.

В този момент се появи Бенжамен, повел баща си за ръка. При вида на Катрин и госпожа Граслен Фарабеш побледня и замря, безсилен да произнесе дума. Той разбра колко енергична в добрината си бе едната и колко бе страдала в разлъката другата. Вероник отведе настрана свещеника, който на свой ред се готвеше да я отведе. Когато се отдалечиха достатъчно, за да не могат да ги чуят, отец Боне втренчено погледна духовната си дъщеря и тя, поруменяла, с виновен вид сведе очи.

— Вие позорите милосърдието — каза той сурово.

— А защо? — запита тя, като вдигна глава.

— Милосърдието — продължи отец Боне — е толкова по-висше от любовта, колкото човечеството от отделния човек. Всичко това е сторено не от чисто сърце, не единствено в името на добродетелта. От висотата на човечността вие се принизихте до култа на отделния човек. Благодарението, оказано от вас на Фарабеш и Катрин, таи в себе си спомени и користни мисли и затова не представлява заслуга в очите на Бога. Изтръгнете сама от сърцето си жилото, вселено там от злия дух. Не обезценявайте така вашите деяния. Не ще ли стигнете най-после до свящото неведение на сътвореното от вас добро? Само в него е висшата награда на човешките постъпки.

Госпожа Граслен се бе обърнала, за да обърше сълзите, които показваха на свещеника, че бе докоснал кървящата рана в сърцето ѝ. В това време се приближиха Фарабеш, Катрин и Бенжамен, за да поблагодарят на благодетелката си, но тя със знак ги помоли да се отстранят и я оставят насаме с отец Боне.

— Огорчих ги — рече тя, като му показва натъжените им лица, и свещеникът, вслушал се в доброто си сърце, ги накара да се върнат.

— Бъдете щастливи — им каза тогава Вероник. — Ето указа, който възвръща гражданските ви права и ви избавя от всякакви унижителни формалности — добави тя, като подаде на Фарабеш листа, който държеше в ръка.

Фарабеш почтително целуна ръка на Вероник и я погледна с продължителен поглед, нежен и покорен, спокоен и предан като погледа на вярно куче.

— Жак много страда, госпожо — каза Катрин, чиито хубави очи се усмихваха. — Но аз се надявам да му дам сега толкова щастие, колкото голямо е било страданието му; защото, каквото и да е сторил, той не е лош човек.

Сърцето на госпожа Граслен се късаше при вида на това щастливо семейство и тя обърна глава. Отец Боне се отпрати към църквата, закъдето след него тръгна и тя, опряла се тежко на ръката на Гростет.

След закуска всички отидоха да присъствуват при откриване на подобрителните работи. Дойдоха и старците от селото. От високия склон, по който възлизаше пътят към замъка, господин Гростет, отец Боне и стоящата между тях Вероник можеха да наблюдават разположението на бъдещите четири пътя, край които бяха струпани събраните камъни. Петима копачи, изхвърляйки годната земя на края на полето, разчистваха първия от тях в ширина от осемнайсет крачки. От двете страни четирима души копаеха канали и също изхвърляха пръстта на полето, издигайки дълги насипи. Зад тях вървяха други двама и когато насипът достигаше нужната височина, изравяха в него дупки и засаждаха дървета. Във всеки участък трийсет трудоспособни мъже, двайсет жени и четиридесет момичета или деца събираха камъни, които работниците поставяха край насипите така, че да се вижда колко камъни е събрала всяка група. По такъв начин всички работи се извършваха едновременно и бързо благодарение на умелите

и усърдни работници. Гростет обеща на госпожа Граслен да ѝ изпрати млади дръвчета и да помоли за това и свои приятели. Разсадниците на замъка очевидно не можеха да задоволят нуждите на такива обширни земи. В края на деня, малко преди тържествения обяд в замъка, Фарабеш помоли госпожа Граслен да му отдели няколко минути.

— Госпожо — рече той, когато се приближи към нея заедно с Катрин, — вие бяхте така добра да ми обещаете под наем фермата до замъка. Оказвайки ми тази милост, вие искате да ми дадете възможност да забогатяя. Но Катрин има някакви съображения относно нашето бъдеще, които си позволявам да ви доверя. Ако забогатяя, ще се намерят завистници, ще тръгнат одумки, аз ще почна да се опасявам от неприятности и Катрин никога не ще бъде спокойна. С една дума, за нас е по-добре да живеем по-далеч от хората. Ето защо искам да ви помоля да ни дадете за ферма участъка, разположен в устието на Габу, на общински земи, а към това парче и гора по обратния склон на Живата скала. През юли вие ще имате там много работници и те лесно ще построят ферма на подходящо високо място. Там ние ще бъдем щастливи. Ще извикам при себе си Гепен. Моят освободен каторжник ще работи като кон, а току-виж, че сме го и оженили Нашето синче също не е лениво. Така никой няма да ни брои зальците, ще съживим това късче земя и аз няма да пожаля сили да ви създам там чудесна ферма. Впрочем за голямата ферма мога да ви предложа като арендатор братовчеда на Катрин — човекът е заможен и по-добре от мен ще се справи с такава задача. Ако Бог даде вашето дело да завърши успешно, след пет години ще имате пет-шест хиляди глави рогат добитък или коне, а и равнината ще бъде от край до край разорана — тогава, разбира се, ще трябва да се намери умна глава, за да се справя с всичко това.

Госпожа Граслен се съгласи с молбата на Фарабеш, оценявайки справедливо здравия му разум.

26. СЪДБОНОСНИЯТ УДАР

След започване на преустройствените работи в равнината госпожа Граслен заживя еднообразния живот на селските труженици. Сутрин ходеше на църква, занимаваше се с възпитанието на сина си, когото обожаваше, и наглеждаше работниците. Следобед приемаше монтеняжските си приятели в малката трапезария, разположена на втория етаж в часовниковия павилион. Тя научи Рубо, Клузие и свещеника да играят вист, който Жерар владееше. След завършване на партията, към девет часа, всички се разотиваха по домовете си. Единствените събития в този тих живот бяха успехите на една или друга група в голямото дело.

През юни коритото на Габу пресъхна и Жерар се прехвърли в дома на пазача. На Фарабеш вече бяха построили за това време ферма в устието на Габу. Петдесетина зидари, дошли от Париж, издигнаха между двата планински склона стена, дебела двацет стъпки, която се опираше на бетонна основа, изградена на дълбочина дванайсет стъпки. Тази стена, висока около шестнадесет стъпки, постепенно се стесняваше и в горното сечение достигаше не повече от десет стъпки дебелина. Откъм долината Жерар пристрои към стената бетонна подпора, достигаща в основата си дванайсет фута. Откъм платото точно такава подпора бе покрита с пласт плодородна земя. Следователно грандиозното съоръжение бе надеждно укрепено и водата не можеше да се просмуква през него. На съответна височина инженерът предвиди водосток в случай на особено проливни дъждове. Каменната зидария достигаше във всяка височина до туфа или до гранит, за да направи невъзможно каквото и да било отклонение на водата. Баражът бе привършен към средата на август. В същото време Жерар подготви три канала в трите големи долини; всички строителни работи излязоха по-евтини, отколкото бе предвидено по сметките му. Сега можеше да се завърши постройката на фермата при замъка. Ръководейки напояването в равнината, Фрескен използва канала, направен от самата природа край подножието на планинската верига, и от него отведе оросителни канали. Всеки канал бе снабден с шлюз и

настлан с намиращите се в изобилие камъни, което позволяваше водата да се държи на нужното ниво.

Вероник, инженерът, свещеникът, лекарят и кметът всяка неделя след литургия слизаха през парка в равнината и наблюдаваха движението на водата. Зимата на 1833–1834 г. бе много дъждовна. Водата от трите ручей, отведени в руслото на потока, както и дъждовната вода превърнаха долината на Габу в три изкуствени езера, разположени на различни височини, за да осигурят запас от вода в случай на суша. Там, където долината се разширяваше, Жерар, използвайки няколко бърда, ги бе превърнал в островчета и ги бе засадил с разнообразни дървета. Тази сложна операция напълно измени цялата равнина, но за да добиеше тя истинския си облик, бяха нужни още пет или шест години. „Нашият край бе съвсем гол, казваше Фарабеш, и мадам го облече.“

След извършените големи преобразования в целия окръг наричаха Вероник „мадам“. Когато през юни 1834 година дъждовете престанаха, в засетите ливади изпитаха оросителната система и щедро напоената млада зеленина показва превъзходни качества, не отстъпвайки на тревата на италианските марчители^[21] и швейцарските ливади. Мрежата от канали, очертана по образец на ломбардските ферми, позволяваше също да се поливат участъци с гладка като килим повърхност. Съдържащата се в снега селитра, разтваряйки се във водата, способствуваше немалко за прекрасните качества на тревата. Инженерът се надяваше да бъде не по-лоша от тревата на Швейцария, за която селитрата, както е известно, представлява непресекващ източник на богатства. Дърветата, засадени край пътя, получаваха достатъчно влага благодарение на оставащата в каналите вода и бързо растяха. И така, в 1838 година, пет години след начеване на замислените от госпожа Граслен преобразования, неработената монтенякска долина, която двацет поколения смятаха за неплодна, стана зелена, цветуща и плодородна. Жерар бе построил тук пет ферми, с хиляда арпана всяка, извън главната ферма при замъка. Фермите на Жерар, Гростет и Фрескен, които получаваха излишъка на вода от владенията на госпожа Граслен, бяха издигнати по същия план и стопанисвани по същите методи. Жерар си построи прекрасна лятна къща в своето имение. Когато всички работи бяха привършени,

жителите на Монтеняк по предложение на кмета, подал с радост оставката си, избраха Жерар за кмет на общината.

В 1840 година, по случай изпращането на първото стадо говеда на парижките пазари, в Монтеняк се състоя селски празник. Фермерите в равнината отглеждаха едър рогат добитък и коне; след разчистване на почвата тук бе открит пласт плодородна земя, която в бъдеще обещавахе да се обогати още повече благодарение ежегодното натрупване на дървесна шума, на тор, оставен от добитъка при паша, а главно на снежната вода, събираща се в басейна на Габу.

Същата година госпожа Граслен сметна за необходимо да намери възпитател за сина си, навършил единайсет години: тя не искаше да се разделя с детето си, но не по-малко искаше да създаде от него образован човек. Отец Боне изпрати писмо до семинарията. От своя страна госпожа Граслен съобщи за намеренията и грижите си на негово преподобие отец Дютей, неотдавна посветен в сан архиепископ. Изборът на човек, комуто предстоеше да преживее в замъка не по-малко от девет години, бе голяма и сериозна задача. Жерар бе предложил вече да занимава любимеца си Франсис по математика, но не можеше да замени възпитателя; изборът на подходящ човек още повече тревожеше госпожа Граслен, тъй като чувствуваше здравето си разклатено. Колкото повече разцъфваше скъпият на сърцето ѝ Монтеняк, толкова по-сурово, тайно от всички тя умъртвяваше плътта си. Дютей, с когото бе в постоянна писмена връзка, успя да ѝ издири нужния човек. От своята епархия той изпрати млад, двацет и пет годишен учител, на име Рюфен, очевидно призван да бъде възпитател в частен дом. Рюфен притежаваше обширни знания; крайно чувствителната му душа не изключваше строгостта, необходима за възпитателя, ръководещ развитието на дете; набожността на младия учител с нищо не увреждаше на учеността му; и накрая, бе търпелив и имаше приятна външност. „Този младеж е истински подарък за вас, драга моя дъще — и писа прелатът: — Той е достоен да възпитава принц. Надявам се да се погрижите за бъдещето му, тъй като ще бъде духовен баща на Вашия син.“

Господин Рюфен така се понрави на интимния кръг на госпожа Граслен, че неговото пристигане ни най-малко не наруши навиците на близките ѝ приятели, ревниво оспорващи всеки час, всяка минута на своя кумир.

В 1840 година процъфтяването на Монтеняк надхвърли най-смелите надежди. Фермата в устието на Габу се съревноваваше с фермите от долината, а фермата при замъка даваше пример във всички подобрения. Останалите пет ферми, чийто постоянно нарастващ доход достигна в продължение на дванайсет години до трийсет хиляди франка за всяка поотделно, носеха сега шейсет хиляди франка годишно. Фермерите, които започваха да събират плодовете и от собствените си усилия, и от жертвите, принесени от госпожа Граслен, можеха да пристъпят към подобрене на ливадите в равнината, където растеше висококачествена трева, незаплашвана от никаква суша. Арендаторите на фермата при Габу с радост внесоха първата печалба от четири хиляди франка. Същата година един от жителите на Монтеняк въведе ежедневен дилижанс между Лимож и центъра на окръга. Племенникът на господин Клузие продаде писалището си и откри в Монтеняк нотариална кантора. Административните власти назначиха Фрескен за бирник в кантона. Новият нотариус си построи хубава къща в Горен Монтеняк, засади своя участък с черничеви дървета и стана помощник на Жерар. Въодушевен от отличните успехи, инженерът намисли да осъществи проект, обещаващ неизчислими богатства за госпожа Граслен, която от тази година започна да получава рентата, погасяваща досега заема. Жерар реши да превърне в канал малката река и да насочи към нея излишните води на Габу. Този канал, изтичащ в реката Виена, би направил възможна експлоатацията на двайсетте хиляди арпана на огромната монтенякская гора, великолепно поддържана от Колора и която поради отсъствие на съобщителни средства не носеше никакъв доход. Можеше да се изсичат ежегодно хиляда арпана, възстановявани за двайсет години, и да се предоставя на Лимож ценен строителен материал. Такива бяха и плановете на покойния Граслен, който навремето се бе вслушвал малко в съветите на свещеника относно равнината и много повече го бе занимавала мисълта за канализацията на малката река.

---

[21] *Марчито* (итал.) — поля. ↑

ПЕТА ГЛАВА

В началото на следващата година въпреки държеливостта на госпожа Граслен приятелите ѝ забелязаха у нея предвестниците на близката ѝ гибел. На всички увещания на лекаря Рубо, на най-тънките намеци и въпроси, с които я отрупваха най-проницателните ѝ приятели, тя неизменно отговаряше, че се чувства превъзходно. През пролетта обиколи горите, фермите и прекрасните си ливади, но в нейната почти детинска радост се долавяха тъжни предчувствия.

Виждайки се принуден да издигне бетонна стена от баража на Габу до монтенякския парк, край подножието на така наречения Корезки хълм, Жерар реши да ограда цялата монтенякска гора и да я присъедини към парка. Госпожа Граслен предвиди трийсет хиляди франка годишно за новото мероприятие, което изискваше не по-малко от седем години, но затова пък щеше да защити прекрасния лес от правата, предоставяни на местните власти по отношение неоградените частни гори. По този начин трите вира в долината на Габу щяха да се окажат в пределите на парка. Всеки от тези три вира, гордо наричани езера, имаше своето зелено островче. Тази година Жерар, с поддръжката на Гростет, бе приготвил за Вероник изненада за рождения ѝ ден. На най-големия от островите, разположен във втория вир, построи малка селска къща, твърде обикновена на вид, но с неотразимо изящен интериор. Бившият banker на драго сърце взе участие в този заговор, към който се присъединиха също Фарабеш, Фрескен, племенникът на Клузие и мнозинството от богатите жители на Монтеняк. Гростет изпрати за къщата великолепни мебели. Кокетната ѝ кула, направена по подражание на камбанарията във Вевей, се открояваше чудесно на фона на зеленината. През зимата Фарабеш и Гепен, подпомагани от монтенякския дърводелец, тайно измайсториха и боядисаха в зелено шест лодки — по две за всеки вир.

Към средата на май, след закуската, която госпожа Граслен предложи на приятелите си, те я отведоха през великолепно уредения парк, за който през последните пет години Жерар се грижеше и като

архитект, и като ботаник, в прелестната ливада в долината на Габу. Там до брега на първото езеро се люлееха две малки лодки. Ливадата, оросявана от няколко чисти ручея, лежеше в самата низина на великолепния амфитеатър, откъдето започва долината на Габу. Изкусно подреденият парк, ту образуващ елегантни зелени маси, ту откриващ за окото очарователни късчета, обкръжаваше ливадата, като ѝ придаваше нещо успокояващо, меланхолично, тихо и романтично. На отсрещния рид Жерар издигна вярно копие на хижата от Сионската долина, на която се любуват всички пътешественици по пътя за Бриг. В този ъгъл той се готвеше да построи млекодобивната ферма на замъка. От покрития балкон се откриваше изглед към създадения от инженера ландшафт, на който езерата придаваха сходство с най-прелестните кътчета на Швейцария.

Денят бе великолепен. На синьото небе не се виждаше нито едно облаче; на земята — пленителни картини, възможни само в чудесния месец май. Дърветата, засадени край бреговете преди десет години — плачещи върби, ели, ясени, холандски, италиански и вирджинийски тополи, глог и трънки, акации, брези, всичко старателно подбрано, разположено в красиви съчетания върху подходяща за всеки растителен вид почва, — задържаха в короните си леките изпарения, издигащи се над водите. Водната повърхност, ясна като огледало и спокойна като небето, отразяваше високите зелени маси на гората, чиито върхове рязко се открояваха в прозрачния въздух, извисявайки се над омарата, обгърнала ниските храсти. Езерата, отделени с мощни бентове и чиито води се преливаха от едно в друго чрез звънки водопади, светеха като три огледала с различен ъгъл на отражение. По бентовете можеше да се мине от бряг на бряг, без да се обикаля цялата долина. От балкона на хижата през дърветата се виждаха безплодните сиви степи на общинските земи, безпределни като открито море и рязко отличаващи се от цветущите брегове на езерото и от горите.

Когато Вероник видя радостта на приятелите си, които ѝ помагаха да седне в най-голямата лодка, сълзи премрежиха погледа ѝ и тя не можа да произнесе нито дума, докато лодката не стигна до първия бент. В това време, когато всички се изкачваха на бента, за да се прехвърлят в други лодки, Вероник съгледа на острова прелестната нова къща и Гростет, седнал на скамейка с цялото си семейство.

— Разбирам, те искат да съжалявам за живота — каза тя на свещеника.

— Ние искаме да ви попречим да умрете — отвърна Клузие.

— На мъртвеца не можеш да върнеш живота — възрази Вероник.

Отец Боне хвърли строг поглед на духовната си дъщеря и тя отново се затвори в себе си.

— Позволете ми да се погрижа за здравето ви — с топъл, умоляващ глас произнесе Рубо — и аз ще съхраня за кантона живата му слава, а за всички нас — приятелката, свързала в едно съдбите ни.

Вероник отпусна глава и Жерар бавно загреба към острова, лежащ сред най-голямото езеро. В далечината звънтеше водата от първия, вече препълнен водоем, огласяйки като с песен великолепия пейзаж.

— Избрали сте възхитително кътче за прощаване с мен — каза тя, като се любуваше на красивите дървета, закрили с гъстите си корони двата бряга.

В знак на неодобрение приятелите ѝ само мрачно замълчаха и Вероник, срещнала отново погледа на отец Боне, леко скочи на брега, като си придаде весел вид, който не я напусна до края на срещата. Тя отново влезе в ролята си на владетелка на замъка и бе толкова очарователна, че семейство Гростет с радост откри в нея прекрасната госпожа Граслен от миналите дни. „Тя още може да живее!“ — пошепна майка Совиа на ухото на отец Боне.

В този чудесен празничен ден, сред великолепието, създадено със силите на самата природа, като че ли нищо не можеше да наскърби Вероник и при все това именно тук я настигна съдбоносният удар.

Трябваше да се върнат в замъка към девет часа по прекосяващите ливадите пътища, не по-малко красиви от английските и италианските и които представляваха гордостта на инженера. Камъните, нахвърляни край тях при разчистване на терена, бяха подредени така грижливо, че след пет години наподобяваха настлан чакъл. При излиза от първата клисура, почти в самото подножие на Живата скала, гостите изчакаха екипажите. Всеки впряг се състоеше от коне, отгледани в Монтеняк. Това бе първото поколение, годно за продажба; управляващият конезавода избра десет коня за конюшните на замъка и изпитването на качествата им влизаше в програмата на празника. Каляската на

госпожа Граслен, подарък от Гростет, бе запретната с четири най-красиви, буйни коня в проста амуниция.

Следобед оживеното общество пожела да пие кафе в дървената беседка, построена по образец на беседките в Босфора и разположена на края на острова, откъдето се откриваше изглед към третото езеро. Потегнатата и подновена къща на Колора, който, видял, че не е по силите му да изпълнява трудните задължения на главен лесничей, сега заемаше мястото на Фарабеш, се открояваше кокетно на фона на пицната растителност и съставляваше една от прелестите на пейзажа, заключен от големия бент на Габу.

Оттук госпожа Граслен се надяваше да види Франсис, който тичаше из разсадника — плод на грижите на Фарабеш; тя го потърси с поглед, но не го откри; миг след това господин Рюфен ѝ показа момченцето, което играеше по брега на езерото с децата на внучките на Гростет. Вероник се боеше детето да не падне във водата и без да слуша никого, излезе от беседката, скочи в една от лодките, помоли да я отведат до бента и побягна да търси сина си. Това дребно произшествие послужи като сигнал за връщане. Почтеният праядо Гростет предложи да тръгнат по живописната пътека, която лъкатушеше около последните две езера, следвайки причудливите гънки на този планински край. Неочаквано госпожа Граслен видя, че някаква жена в траур прегръща Франсис. Ако се съдеше по шапката и по дрехите ѝ, жената не бе тукашна. Изплашена, Вероник извика сина си, който тозчас дотича при нея.

— Коя е тази жена? — запита тя децата. — И защо Франсис се е отделил от вас?

— Тя го извика по име — каза едно от момиченцата.

Междувременно изпреварили останалите, Жерар и майка Совиа се приближиха към тях.

— Коя е тази жена, скъпо мое дете? — запита госпожа Граслен Франсис.

— Не я познавам — отвърна детето, — но освен теб и баба никой досега не ме е прегръщал така. Тя плачеше — пошепна то на ухото на майка си.

— Искате ли да я догоня? — предложи Жерар.

— Не! — отвърна госпожа Граслен с необичайно рязък за нея тон.

От деликатност, която Вероник веднага оцени, Жерар тръгна с децата да посрещне задалите се гости и я остави с майка ѝ и сина ѝ.

— Какво ти каза тя? — запита старата Совиа внука си.

— Не зная, тя не говореше френски.

— А ти нищо ли не разбра? — запита Вероник.

— Ах, тя повтаряше безкрай едно и също, затова го и запомних: dear brother.

Вероник се опря на ръката на майка си, продължавайки да стиска ръката на Франсис. Но едва направила няколко крачки, и силите ѝ я напуснаха.

— Какво има? Какво се е случило? — питаха всички старата Совиа.

— О! На дъщеря ми ѝ е зле! — с дълбок, гърлен глас отвърщаше старицата.

Отнесоха госпожа Граслен в каляската на ръце; тя пожела Алин и Франсис да седнат до нея и помоли Жерар да ги съпровожда.

— Вие, струва ми се, сте били в Англия — промълви тя, когато най-после дойде на себе си — и знаете английски. Какво значи „dear brother“?

— Та кой не го знае! — възкликна Жерар. — Това значи „скъпи братко“.

Вероник размени с майка си и с Алин поглед, който ги накара да изтръпнат, но и двете сподавиха вълнението си.

Радостните викове на изпращачите, великолепният слънчев залез, безукорният бяг на конете, веселата глъчка на приятелите ѝ, пътуващи след нея — нищо не можеше да изтръгне госпожа Граслен от вцепенението ѝ; майка Совиа помоли кочияша да побърза и каляската им стигна първа пред замъка. Когато останалите надойдоха, съобщиха им, че Вероник се е заключила в стаята си и не желае да приеме никого.

— Боя се — каза Жерар на приятелите си, — че на госпожа Граслен е нанесен смъртен удар.

— Къде? Как? — го запитаха от всички страни.

— В сърцето — отвърна Жерар.

На третия ден Рубо отпътува за Париж; положението на госпожа Граслен му се бе сторило дотолкова сериозно, че за да спаси живота ѝ, реши да се обърне за помощ и съвет към най-добрия парижки лекар.

Но Вероник се съгласи да приеме Рубо само за да сложи край на увещанията на майка си и на Алин да се погрижи за себе си: тя се чувствуваше ранена до смърт. Отказа да види отец Боне и нареди да му предадат, че часът още не е ударил. Всички нейни приятели, пристигнали от Лимож за празненството, пожелаха да останат при нея, но тя помоли да я извинят, като каза, че този път не е в състояние да изпълни дълга си на гостоприемна домакиня. След внезапното отпътуване на Рубо гостите на монтенякския замък се върнаха в Лимож, разтревожени и потиснати, тъй като всички, които Гростет бе довел със себе си, обожаваха Вероник. И се губеха в догадки за събитието, причинило това необяснимо влошаване на здравословното ѝ състояние.

Два дни след отпътуването на многолюдното семейство на Гростет вечерта Алин въведе Катрин в стаята на госпожа Граслен. Жената на Фарабеш се спря като закована, изумена от промените, направили неузнаваемо лицето на господарката ѝ.

— Господи — извика в отчаяние тя, — какво зло е сторила тази злочеста девойка! Ако знаехме това с Фарабеш, за нищо на света не бихме я пуснали; а сега е научила за болестта ви и ме изпрати да кажа на госпожа Совиа, че желае да поговори с вас.

— Нека дойде! — извика Вероник. — И къде е сега?

— Мъжът ми я отведе в хижата.

— Много добре — каза госпожа Граслен, — оставете ни и кажете на Фарабеш, че може да си отиде. Предайте на тази дама, че майка ми ще отиде при нея, да я почака.

На свечеряване Вероник излезе от дома и опирайки се на майчината си ръка, с бавни стъпки се отправи през парка към хижата. Луната грееше с меко, златисто сияние, въздухът бе чист и двете жени, видимо развълнувани, бяха сякаш насърчавани от природата. От време на време майка Совиа се спираше, за да си отдъхне дъщеря ѝ; страданията на Вероник бяха толкова непоносими, че едва към полунощ излязоха на пътеката, спускаща се от гората към обраслия с трева рид, където блестеше сребристият покрив на хижата. Озарената от луната спокойна повърхност на езерата светеше със седефен блясък. Леките нощни звуци, отчетливо долавяни в тишината, се сливаха в сладостна хармония. Вероник приседна на скамейката и от всички страни я обгърна чудната звездна нощ. Тих разговор и скриптене на

пясък под стъпките на две човешки същества се носеха отдалече по водата, която в тишината предаваше всички звуци така вярно, както отразява предметите при спокойно време. Вероник разпозна мекия глас на свещеника, шума от расото му и копринено шумолене, вероятно на женска дреха.

— Да влезем — каза Вероник на майка си. Влязоха в ниското помещение, предназначено за обор, и седнаха на яслите.

— Дете мое — говореше свещеникът, — не ви укорявам, вие заслужавате опрощение, но мимо волята си може да причините непоправимо нещастие, а тя е душата на този край.

— О, господине, ще замина още тази вечер — отвърна чужденката. — Трябва обаче да ви кажа, че за мен е равносилно на смърт да напусна за втори път родината си. Бих умряла, ако трябва да остана макар и ден още в този ужасен Ню Йорк, в Съединените щати, където не знаят надежда, вяра, нито милосърдие. Въздухът, който дишах там, нараняваше гърдите ми, храната не ме насищаше и с всеки ден отпадах, макар да изглеждах пълна с живот и сили. Страданията ми престанаха едва когато стъпих на кораба, сякаш се бях озовала във Франция. О, господине! Аз видях да умира от скръб майка ми и една от снахите ни. Дядо Ташрон и баба също умряха, умряха, драги отец Боне, въпреки невижданото замогване на Ташронови. Да, баща ми основа село в щата Охайо. Това село се превърна едва ли не в град и семейството ни, което Бог никога не изоставя, обработва третината от земите му; нашите посеви са отлични, земеделските ни продукти нямат равни на себе си и ние сме богати. Дори построихме католическа църква. Всички жители на града са католици — хора с друга вяра ние не допускаме и се надяваме с примера си да спечелим за нашата църква хилядите секти, които гъмжат около нас. Малцина изповядват истинската религия в тази мрачна страна на парите и на грубите интереси, където човешката душа леденее. И при все това ще се върна там и по-добре да умра, отколкото да причиня и най-малкото огорчение на майката на нашия скъп Франсис. За едно само ще ви помоля, отец Боне. Отведете ме тази нощ до гробището да се помоля на гроба му. Този гроб единствен ме влечеше тук; приближавайки се към мястото, където той лежи, усещах, че ставам съвсем друга. Не! Никога не съм мислила, че ще бъда така щастлива тук!

— Но тогава да вървим, дете мое — каза свещеникът. — Ако някога настъпи ден, в който може да се върнете без всякакъв риск, ще ви пиша. Може би ще страдате по-малко в чужбина, след като подишате родния въздух.

— Да напусна родния край сега, когато е толкова прекрасен! Погледнете само какво е направила госпожа Граслен с потока Габу — рече тя, като показва озареното от луната езеро. — И всички тези владения ще принадлежат на нашия скъп Франсис!

— Не, вие не ще отпътувате, Дьониз — произнесе госпожа Граслен, показвайки се на вратата на обора.

Сестрата на Жан-Франсоа Ташрон погледна изумена призрака, заговорил с нея, и се прекръсти. Бледна, осветена от луната, Вероник в този миг действително приличаше на привидение, изскочило внезапно от мрака зад вратата. Очите ѝ блестяха като две звезди.

— Не, мое дете, вие не ще напуснете родната земя, заради която сте дошли от толкова далеч, и аз ви обещавам, че ще бъдете щастлива тук, или в противен случай ще мисля, че Бог се е отказал да ми помага в моите дела. Та нали сам той ви изпраца при нас!

Тя улови за ръка все още неопомнилата се девойка и я поведе по пътеката към другия бряг на езерото, оставяйки майка си на скамейката заедно със свещеника.

— Не ѝ преча да постъпва по своя воля — каза старата Совиа.

След няколко минути Вероник се върна сама. Свещеникът и майка ѝ я отведоха до замъка. Очевидно Вероник бе решила да запази намеренията си в тайна, тъй като никой в селото не видя Дьониз, нито чу да се говори за нея.

Госпожа Граслен легна болна и повече не стана. С всеки ден състоянието ѝ се влошаваше и тя с горчивина разбра, че не може да се вдигне, опитвайки множество пъти, ала напразно, да се поразходи в парка. И все пак в началото на юни, няколко дни след съдбоносното произшествие, правейки отчаяно усилие, тя се изправи, облече се и се премени като за празник. После помоли Жерар да ѝ подаде ръка — инженерът, като мнозина от приятелите ѝ, идваше всеки ден да се осведомява за здравето ѝ; и когато Алин каза, че господарката ѝ желае да се разходи, всички дотичаха в замъка. Госпожа Граслен събра сетни сили, които, уви, се изчерпаха по време на тази разходка. Тя изпълни

плана си при върховно напрежение на волята и това неизбежно трябваше да доведе до гибелни последици.

— Да отидем в хижата, но сами — каза тя на Жерар с мек глас и в погледа ѝ светна оживление и едва доловимо кокетство. — Това е може би последното ми излизане: снощи сънувах, че лекарите пристигнаха...

— В гората ли желаете да се разходите? — запита Жерар.

— За последен път — отвърна тя тихо, а после тайнствено добави: — Но освен това искам да ви направя едно странно предложение.

Тя накара Жерар да се качи с нея в лодка на второто езеро, към което се отправиха пеша. Когато инженерът, учудвайки се в себе си, че тази видимо тежко болна жена намери сили да измине такъв дълъг път, загреба с веслата, тя му посочи хижата си — целта на пътуването им.

— Приятелю мой — продължи Вероник след кратко мълчание, обгръщайки с поглед небето, водата, хълмовете и брега, — имам към вас особена молба, но се надявам да я изпълните.

— Каквато и да е тя! Защото съм убеден, че ще бъде само за добро! — възкликна той.

— Бих искала да ви оженя — каза Вероник, — и вие ще изпълните волята на умиращата, която е уверена, че ще ви направи щастлив.

— Но аз съм прекалено грозен — възрази инженерът.

— Девойката е хубава, млада, иска да живее в Монтеняк. Ако се съгласите да се ожените, ще ощастливите последните ми дни. Нека не говорим за душевните ѝ качества, тя е едно от ония избрани същества, у които всичко е очарование и простота. А тъй като един поглед е достатъчен, за да оцените изящността, младостта и красотата ѝ, сега ще се срещнем с нея. На връщане ще ми кажете вашето окончателно „да“ или „не“.

След това поверително съобщение инженерът започна да гребе така енергично, че предизвика неволна усмивка у госпожа Граслен. Дьониз, която живееше далеч от всички погледи в хижата на острова, позна госпожа Граслен и побърза да отвори. Вероник и Жерар влязоха. Бедната девойка пламна, срещайки погледа на инженера, който бе приятно изненадан от красотата ѝ.

— Катрин погрижи ли се за вас? — запита Вероник.

— Както виждате, госпожо — отвърна Дьониз, като показва приготвената за закуска маса.

— Ето господин Жерар, за когото ви говорих — продължи Вероник. — Той ще стане настойник на сина ми и след моята смърт ще живеете заедно в замъка до пълнолетието на Франсис.

— О, госпожо, не говорете така!

— Но погледнете ме, дете мое — каза тя на Дьониз, в чиито очи съгледа сълзи. — Току-що е дошла от Ню Йорк — обърна се Вероник към Жерар.

С тези думи тя въвлече Жерар в разговор. Той зададе няколко въпроса на Дьониз, а Вероник ги отпрати да разгледат третото езеро и в това време да побеседват. Към шест часа Жерар и Вероник тръгнаха с лодка обратно към хижата.

— Какво ще ми кажете? — запита тя, поглеждайки инженера.

— Давам ви думата си.

— Макар и да не робувате на предразсъдъци — продължи тя, — аз съм длъжна да ви разкажа за ужасните обстоятелства, принудили бедната девойка да напусне селото, където отново я доведе носталгията по родината.

— Някакво прегрешение?

— О, не! — каза Вероник. — Тя е сестра на младия работник, който загина на ешафода...

— А! Ташрон — подхвана Жерар, — убиецът на дядо Пенгре...

— Да, тя е сестра на убиец — повтори госпожа Граслен с дълбока ирония, — сега може да вземете обратно думата си...

И още недоизрекла мисълта си, Вероник се отпусна безжизнена, та стана нужда Жерар да я отнесе на ръце в хижата. Отворила след няколко минути очи, тя видя в нозете си Жерар, който тихо произнесе:

— Ще се оженя за Дьониз.

Госпожа Граслен подаде ръка на Жерар, притегли го към себе си и го целуна по челото. Забелязала учудването му от подобен израз на благодарност, Вероник стисна ръката му и каза:

— Скоро ще узнаете всичко. Но не сега!... Не още! Нека побързаме да се върнем на терасата, където ни очакват приятелите. Вече е много късно, а аз съм твърде слаба, и все пак, макар и отдалеко, бих искала да се простя с тази скъпа на сърцето ми равнина!

27. СБОГУВАНЕ

Денят бе непоносимо горещ, но бурите, пощадили Лимузен и опустошили голяма част от Европа и Франция, бяха достигнали до басейна на Лоара и привечер въздухът се освежи. На фона на ясното небе рязко се очертаваха всички линии на хоризонта. С какви думи да опишем чудната музика на приглушената глъчка в селото, оживено след завръщане на трудовите хора от полята? За да пресъздаде човек тази картина, трябва да бъде и велик пейзажист, и проникновен портретист. Не се ли сливат действително човешката отруденост и последните светлини на гаснещия ден в своеобразно единение, неподдаващо се на описание?

Охладената горещина на знойния ден и разределеният въздух предават тогава пълнозвучно и най-малкия шум. Жените седят на прага и очаквайки мъжете си, с които често дотичват и децата, бърбят ненаситно и продължават да плетат. Над покривите се вие дим, предвещаващ последната дневна трапеза — най-веселата за селяните: след нея те лягат да спят. Общото оживление изразява доволство, щастливите мисли на хората, завършили трудовия ден. Дочуват се вечерни песни, съвсем различни от сутрешните. В това селяните подражават на птиците, чието гугукане на свечеряване толкова се отличава от веселите трели в утрото. Природата пее химн на отдих, както в зори пее химн на радостта. Тогава всичко живо е окъпано в нежно розово сияние, което залезът разлива над селото, придавайки мек оттенък дори на пясъка по междуселските пътища. Ако някой дръзне да се противи на очарованието на този най-прекрасен час, ще го покорят цветята с опияняващите си благоухания, неотделими от нежното жужене на насекомите, от влюбеното гугукане на птиците. Над разораните бразди зад селото ляга лека прозрачна мъглица. В просторните тучни ливади, прорязани от голям път, ограден със сенчести тополи, акации и японски храсти, пасат огромни, превъзходни стада; крави са се пръснали във всички посоки — едни преживят, други още пасат. Мъже, жени и деца довършват най-приятната полска работа — коситбата.

Вечерният въздух, освежен от диханието на далечни бури, носи мирис на окосена трева и на вързано в снопи сено. Цялата прекрасна панорама се разкриваше пред погледа в най-малките си подробности; виждаха се ясно увлечените в работа хора: и тези, които, опасявайки се от буря, чевръсто връзваха снопите, а между тях и косачите с натоварени вили, и яките мъже, товарещи колите, и онези, които все още косяха в далечината, и тези, които обръщаха окосените дълги ивици трева, за да изсъхне по-скоро, и други, които я събираха на малки купи. Дочуваха се викове и смях на деца, търкалящи се в сеното. Мяркаха се розови, червени и сини поли, пъстри забрадки, загорели ръце и нозе на жени, всички защитени срещу слънцето с широкополи сламени шапки, а между тях тъмните ризи и белите панталони на мъжете...

Последните слънчеви лъчи се прокрадваха през листата на тополите, засадени край каналите, нарязали равнината на неправилни участъци, и огряваха пръснатите по ливадите коли, запрегнати с коне, пасящите стада, живописните групи на мъжете, жените и децата. Говедари и овчари вече събираха стадата си, подканвайки ги със селския рог. Тази сцена бе едновременно и шумна, и безмълвна — странно противоречие, което би удивило само хора, които не познават прелестите на селския живот. От двете страни на селото в непрекъснати редици се низеха коли, натоварени със зелен фураж. В това зрелище имаше нещо потресаващо. И Вероник мълчаливо вървеше между свещеника и Жерар. Когато през пролуката между къщите, разположени по-ниско от терасата и църквата, се откри изглед към главната улица на Монтеняк, Жерар и отец Боне забелязаха, че погледите на всички жени, мъже и деца са устремени към тях и най-вече, разбира се, към госпожа Граслен. Колко любов и признателност изразяваха тези лица! Какви благословения се отправяха към Вероник! С какво страхопочитание гледаха всички тримата благодетели на този край! Така човекът сливаше благодарствения си химн с мелодиите на припадащата вечер.

Госпожа Граслен не откъсваше очи от великолепните зелени поля — най-свидна нейна рожба, но свещеникът и кметът наблюдаваха стоящите долу селяни; в изражението на лицата им бе трудно да се заблудят: по тях се четеше скръб, тъга и съжаление, примесени с надежда. Всички в Монтеняк знаеха, че господин Рубо е заминал за

Париж да търси учени хора и че благодетелката на кантона е сразена от смъртоносна болест. По всички стъгди и тържища в кръг от десет левги селяните питаха монтенякци: „Как се чувства господарката ви?“ И великата тайна на смъртта витаеше над селото, над тази мирна селска картина. Далечно в ливадите не един косач, точейки косата, не една девойка, отпуснала ръка на вилата, не един фермер, изправил се на купата, се замисляха с натежало сърце при вида на тази велика жена, слава на департамента Корез, търсеха да открият признаци на благотворна промяна и се любуваха на Вероник, радвайки се и забравили в радостта си работата. „Разхожда се, значи е по-добре.“ Тези прости думи шепнеха всички уста.

Майката на госпожа Граслен седеше на желязната скамейка, която дъщеря ѝ бе наредила да поставят в ъгъла на терасата, откъдето се откриваше изглед към гробището. Тя гледаше Вероник как върви по пътя и сълзи се стичаха по бузите ѝ. Майката знаеше, че събрала всички сили, Вероник се бори с предсмъртни мъки и че се държи на крака само благодарение върховните усилия на волята. Тези почти кървави сълзи, които обливаха нарязаното от бръчки пергаментово лице, неиздаващо никога ни най-малко вълнение, изтръгнаха сълзи и у малкия Франсис, седнал на коленете на господин Рюфен.

— Какво ти е, дете мое? — изплашено го запита възпитателят.

— Баба плаче — отвърна момчето.

Господин Рюфен, който наблюдаваше приближаващата се към тях госпожа Граслен, прехвърли погледа си на майка Совиа и изтръпна, като видя това старо лице на римска матрона вкаменено от скръб и мокро от сълзи...

— Защо не я убедихте да не излиза? — запита възпитателят старата майка, величава и свята в мълчаливата си болка.

Докато Вероник вървеше тържествено, извикваща възторг с изящната си походка, майка Совиа заговори с искреността на отчаянието и при мисълта, че ще преживее дъщеря си, изрече думи, които обясниха много неща.

— Върви — простена тя — и носи на себе си страшната власеница, която израни цялата ѝ снага!

При това признание дъхът на младия човек секна. Той всякога се бе възхищавал от грациозните движения на Вероник и потрепери, като си помисли за тази ужасяваща, неотстъпна власт на душата над тялото.

Всяка парижанка, славеща се с непринуденото си държане, с осанката и с походката си, в този миг би отстъпила на Вероник палмата на първенството.

— Не я сменя от тринайсет години, от времето, когато престана да кърми малкия — продължи старицата, като посочи Франсис. — Тя извърши тук чудеса, но ако разберат как живее, сигурно биха я обявили за светица. Откакто сме тук, никой не я е виждал да се храни — и знаете ли защо? Три пъти на ден Алин ѝ поднася късче сух хляб и сварени без сол зеленчуци в глинен съд, в какъвто подхвърлят храна на псетата! Да, ето как се храни жената, която възкреси живота в този кантон. Тя се моли, коленичила върху власеницата си. И казва, че ако не умъртвява така плътта си, никога не бихме я видели радостна. Доверявам ви това — продължи старицата, като сниши глас, — за да го разкажете на лекаря, този, когото господин Рубо ще доведе от Париж. Ако той забрани на дъщеря ми да се подлага на покаяние, може би ще спаси живота ѝ, макар ръката на смъртта да е вече над главата ѝ. Погледнете я само! Ах! Трябва да съм твърде корава, щом можах да понеса този ужас в продължение на петнайсет години!

Тук старата жена улови ръката на внука си, прекара я по челото и по страните си, сякаш тази детска ръчица излъчваше целителен балсам, и се притисна към нея с целувка, пълна с любов, чиято тайна принадлежи на бабите толкова, колкото и на майките.

Вероник заедно с Клузие, свещеника и Жерар бе вече на няколко крачки от скамейката. Озарена от меките светлини на залеза, тя сияеше с плашещата си красота. На пожълтялото ѝ чело, нарязано от жестоки бръчки, струпани като облак една над друга, лежеше отпечатък на упорита мисъл и вътрешна тревога. Лицето ѝ, лишено от всякаква руменина, бе придобило матовозеленикавата бледина на растения, незнаещи слънце. Очертано с тънки, но не и сухи линии, то носеше следи от ужасни физически страдания, породени от морални терзания. Душата и тялото на Вероник се намираха в непрестанна борба. Тя бе дотолкова изнемощяла, че приличаше на себе си не повече, отколкото грохнала старица на моминския си портрет. В горящите ѝ очи се долавяше деспотична воля, направлявана от несломимата твърдост на християнка и превърнала тялото ѝ в това, което изисква религията. Душата на тази жена влачеше след себе си тялото, както възпятият от езическата поезия Ахил бе влачил трупа на Хектор, мъкнеше го

победоносно из каменистите пътища на живота, теглила го бе петнайсет години към небесния Йерусалим, където се надяваше да влезе не чрез измама, а с възторжените възгласи на победата. Нито един от отшелниците, търсили страстно истината за човека в безутешните африкански пустини, не е бодял с трън сърцето си и не е потискал поривите на плътта си по-сурово от Вероник, живееща в разкошен замък, в благодатен край, сред живописна, ласкава природа, под сянката на огромна гора, от която по волята на науката, наследница на Мойсеевия жезъл, бликна изворът на изобилието, на благоденствието и щастието за целия окръг. Тя съзерцаваше плодовете на дванайсетгодишни търпеливи усилия, достойни да бъдат гордост за всеки велик човек, с тихата скромност, която четката на Понтормо^[1] е придала на неземния лик на „Християнската чистота“, галеща небесния еднорог. Скръстила ръце на гърди и вперила очи в далечния хоризонт, благочестивата владетелка на замъка бавно пристъпваше напред, а съпровождащите я двама мъже не смееха да нарушат мълчанието, гледайки я как обхожда с поглед безкрайните, някога безплодни, а сега пълни с живот равнини.

Но ето че Вероник се спря на две крачки от майка си, която я гледаше навярно така, както Божията Майка е гледала разпнатия Христос, и вдигайки ръка, посочи разклонението на шосето, откъдето се отделяше монтенякският път.

— Виждате ли каляската, запрегната с четири пощенски коня? — запита тя усмихната. — Ето, господин Рубо се връща. Скоро ще узнаем колко още часа ми остават да живея.

— Часа! — с болка извика Жерар.

— Нима не ви казах, че това е последната ми разходка? — отвърна тя на Жерар. — Нима не излязох, за да се полюбувам за последен път на тази прекрасна картина в целия й блясък? — И тя показва селото, чиито жители в този час се бяха струпали на църковния площад, а после и чудесните пасбища, озарени от последните лъчи на слънцето. — Ах — продължи тя, — оставете ме да съзирам Божи промисъл в тези странни природни явления, които ни позволиха да приберем реколтата! Около нас бури, дъждове, мълнии и градушки поразиха безжалостно всичко! Така мисли народът, защо да не мисля и аз като него? Тъй много ми се иска да намеря тук добро предзнаменование на онова, което ме очаква, когато затворя очи!

Франсис стана, улови ръката на майка си и я прекара по косите си. Трогната от тази красноречива ласка, Вероник със сетни сили грабна сина си, положи го като кърмаче на лявото си коляно, целуна го и му каза:

— Виждаш ли тази земя, сине мой? Когато станеш мъж, продължи делото на майка си.

— Малцина са избраниците, на които е дадено да гледат смъртта в лицето, да влизат в неравен двубой с нея и при това да запазват смелост и ловкост, достойни за възхищение! Вие ни показвате това ужасно зрелище, госпожо — замислено каза свещеникът. — Но може би не изпитвате жал към нас. Позволете ни поне да се надяваме, че се заблуждавате. Бог ще ви помогне да завършите наченатото дело.

— Всичко направих с ваша помощ, приятели мои — отвърна тя. — До днес можех да ви бъда полезна, но повече не мога. Всичко се е раззеленило около нас и сега печално тук е само сърцето ми. Вие знаете, драги отче, че мир и опрощение ще намеря само там...

И тя протегна ръка към гробището. Никога не бе говорила така от деня на пристигането си, когато ѝ бе прилошало на същото това място. Свещеникът погледна духовната си дъщеря и научил за изминалите немалко години да чете в душата ѝ, разбра, че в тези прости изповедни думи се таеше нова негова победа. Вероник трябваше да направи върховно усилие над себе си, за да наруши дванадесетгодишното мълчание с тази издайническа мисъл. И свещеникът, скръстил благоговейно ръце, с дълбоко вълнение погледна това семейство, чиито тайни бяха преминали в сърцето му. Жерар, комуто думите „мир“ и „опрощение“ се сториха странни, се спря смаян. Обзет от внезапно смущение, господин Рюфен не снемаше очи от Вероник. Междувременно, препускайки с всички сили, каляската се приближаваше по обградения с дървета път.

— Но те са петима! — възкликна свещеникът, успял да преброи пътниците.

— Петима? — отзова се Жерар. — Като че ли петима ще знаят повече от двама!

— Ах! — извика госпожа Граслен, уловила свещеника за ръка. — С тях е и главният прокурор. Какво търси той тук?

— И дядо Гростет! — радостно извика малкият Граслен.

— Госпожо — каза свещеникът, като подаде ръка на Вероник и я отведе настрана, — намерете в себе си сили и бъдете достойна за името си.

— Но какво иска той! — повтаряше тя, опирайки се на перилата.
— Мамо!

Старата Совиа дотича с бързина, която опровергаваше годините й.

— Ще го видя! — каза Вероник.

— Щом пристига с господин Гростет — намеси се свещеникът, — несъмнено иде с добри намерения.

— Ах, господине! Дъщеря ми ще умре! — изохка старата Совиа, виждайки какво въздействие оказаха върху младата жена тези думи. — Може ли човешкото сърце да понесе такива жестоки вълнения? Досега господин Гростет не му позволяваше да види Вероник.

Лицето на госпожа Граслен гореше.

— Нима толкова го ненавиждате? — запита свещеникът покаяницата си.

— Тя напусна Лимож, за да се избави от любопитството му — каза в отговор Совиа, ужасена от силно изменилото се и бездруго измъчено лице на дъщеря си.

— Нима не виждате, че ще отрови последните ми часове? Аз трябва да мисля само за небето, а той ме приковава към земята! — извика Вероник.

Свещеникът отново отведе госпожа Граслен настрана; когато се видяха сами, той устреми към нея кроткия си поглед, който успокояваше най-силните душевни бури.

— Ако това е така — рече той, — заповядвам ви като ваш изповедник да го приемете, да бъдете добра и внимателна с него, да смъкнете от себе си бремето на гнева и да му простите, както Бог ще прости вам. Има, значи, все още остатъци от страст в душата, която смятах за очистена от скверни. Изгорете това последно зърно тамян върху олтара на покаянието, иначе всичко във вас ще бъде лъжа.

— Съдено ми било да сторя и това усилие, сега то е сторено — тихо произнесе Вероник, изтривайки сълзите си. — Дяволът се бе спотаил в една гънчица на сърцето ми; аз зная, Бог е внушил на господин Гранвил мисълта да дойде тук. Докога ще ме наказваш, о, Господи! — простена тя.

И замълча, сякаш за да произнесе мислено молитвени думи, и като се върна при майка си, едва чуто ѝ каза:

— Скъпа майчице, бъдете ласкава и добра с господин главния прокурор.

Старата овернчанка потрепери от ужас.

— Няма повече надежда за чедото ми — пошепна тя, като стисна ръката на свещеника.

В това време се раздаде свистене на камшик и каляската, изкачила стръмнината, влезе през отворената врата в двора; пристигналите тозчас се отправиха към терасата. Те бяха: известният архиепископ Дютей, дошъл в Лимож за ръкополагане в архиепископски сан на Габриел дьо Растиняк, главният прокурор, Гростет и господин Рубо, крачещ под ръка с един от най-прославените парижки лекари, Орас Бианшон.

— Добре дошли — каза Вероник на гостите. — А вас особено се радвам да ви видя — добави тя, като стисна ръката на главния прокурор.

Удивлението на господин Гростет, на архиепископа и на майка Совиа бе така голямо, че обичайната сдържаност, присъща на старците, им измени. Тримата се спогледаха.

— Разчитах на застъпничеството на негово преподобие и на моя приятел господин Гростет — отвърна господин Дьо Гранвил — да ми измолят от вас дружелюбен прием. До края на живота си щях да скърбя, ако не бях ви видял.

— Благодаря на този, който ви доведе тук — отвърна тя, като за пръв път от петнайсет години погледна граф Дьо Гранвил. — Дълго изпитвах към вас недобри чувства, но сега разбрах, че съм била несправедлива, и вие ще узнаете защо, ако останете в Монтеняк още ден-два. Господин Бианшон — продължи тя, ръкувайки се с него — може би ще потвърди опасенията ми. Сам Бог ви е изпратил, монсеньор — каза Вероник, като се поклони благоговейно на архиепископа. — В името на старото ни приятелство вие не ще откажете да ме напътствувате в последните минути. На каква превелика милост дължа щастиято да се видя обкръжена от всички, които са ме обичали и поддържали цял живот?

При думата „обичали“ тя с прелестна усмивка погледна господин Дьо Гранвил, когото тази проява на внимание трогна до сълзи.

Дълбоко мълчание цареше при срещата. Двамата лекари мислено се питаха по какво чудо тази жена все още се държеше на крака, понасяйки болките, които несъмнено усещаше. Останалите трима гости бяха така ужасени от промените, направили Вероник неузнаваема, че можаха да изразят мислите си само с погледи.

— Позволете ми — каза тя с обичайната си любезност — да се отделия с тези двама господа. Работата не търпи отлагане.

И като се усмихна на гостите, подаде ръце на двамата лекари и се отпрати към замъка с несигурна, бавна походка, която предвещаваше близка катастрофа.

— Отец Боне — рече архиепископът, поглеждайки свещеника, — вие сте извършили чудеса.

— Не аз, а Бог, ваше преподобие — възрази свещеникът.

— Казваха, че умира — намеси се Гростет, — а тя е мъртва, останал е само духът ѝ...

— Душата — поправи го господин Жерар.

— Тя е все същата! — възкликна главният прокурор.

— Като стоиците от античните времена — забеляза духовникът.

Всички мълчаливо тръгнаха край балюстрадата, гледайки наоколо пейзажа, осветен от червените отблясъци на вечерната заря.

— На мен, видял тези места преди тринайсет години — подхвана архиепископът, с поглед, устремен към плодородната равнина, към долината и монтеняжската гора, — всичко ми се струва чудо като това, на което току-що бяхме свидетели. Защо сте позволили на госпожа Граслен да стане? Тя би трябвало да лежи.

— Та нали лежеше — отвърна майка Совиа. — Но след десет дни, прекарани на легло, поиска да стане и за последен път да види имението.

— Разбирам, поискала е да се прости с делото, осмислило живота ѝ — каза господин Дьо Гранвил, — но тя можеше да умре тук, на терасата.

— Господин Рубо ни посъветва да не спорим с нея — обясни майка Совиа.

— Какво чудо! — отново възкликна архиепископът, който не можеше да откъсне очи от равнината. — Съживила е пустинята! Но ние знаем, господине — продължи той, като се обърна към Жерар, — колко много ваши знания и усилия са вложени тук.

— Всички ние бяхме само нейни работници — забеляза кметът.
— Да, ние сме само ръце, мисълта е тя.

Майка Совиа остави гостите, за да чуе решението на парижкия лекар.

— Трябва да проявим немалко героизъм, за да присъствуваме на смъртта ѝ — каза главният прокурор на архиепископа и свещеника.

— Да — добави в отговор господин Гростет, — но за такава приятелка човек е готов на всичко.

Потиснати от мрачни мисли, гостите мълчаливо закрачиха напред-назад по терасата; в това време към тях се приближиха двама фермери на госпожа Граслен, които изгарящите от мъчително нетърпение селяни бяха изпратили да научат присъдата, произнесена от парижкия лекар.

— Съвещават се, ние сами още нищо не знаем, приятели мои — отвърна архиепископът.

В същия миг господин Рубо бързо излезе от замъка и всички се втурнаха към него.

— Как е тя? — запита кметът.

— Остават ѝ не повече от четиридесет и осем часа — отвърна господин Рубо. — В мое отсъствие болестта е отишла твърде далеч. Господин Бианшон не може да разбере как е могла да се движи. Такива необичайни явления могат да се обяснят само с крайна екзалтация. И така, господа — обърна се лекарят към архиепископа и свещеника, — тя принадлежи вам, науката тук е безсилна и моят знаменит събрат смята, че не разполагате с много време, за да извършите вашите тайнства.

— Да отправим към Бога молитвите си — каза свещеникът. — Ваше преподобие без съмнение ще благоволи да я причести в светите тайнства?

Архиепископът, чиито очи бяха плувнали в сълзи, наклони глава, ненамерил сили да произнесе нито дума. Всеки — кой седейки, кой обронил глава, кой опрял се на балюстрадата — се отдаде на мислите си. Над селото се разнесе печалният звън на черковното клепало. И тогава се чуха стъпки на множество хора: всички селяни вкупом се бяха устремили към портала на храма. Отблясък от запалени свещи освети дърветата в градината на отец Боне. Прозвуча тържествено пение. Над полята се възцариха червените светлини на залеза и

птичите песни замлъкнаха. Само дървесната жаба надаваше своето протяжно, остро и тъжно цвърчене.

— Трябва да изпълня дълга си — промълви със сподавена мъка архиепископът и бавно се отправи към замъка.

---

[1] *Понтормо, Якопо Каручи* (1493–1558) — флорентински художник, автор на прочути картини. ↑

28. ДВЕТЕ КОНСУЛТАЦИИ

Лекарската консултация се състоя в големия салон на замъка. Огромната зала се съобщаваше със спалнята за гости, облечена в червена дамаска — тази стая тщеславният Граслен бе обзавел с целия разкош, приет у финансистите. За четиринайсет години Вероник бе влизала тук не повече от шест пъти; големите апартаменти ѝ бяха съвършено ненужни, тя никога не приемаше в тях; но усилието, което току-що направи, за да изпълни последния си дълг и възпре последния изблик на гняв, я бе лишило от сили; тя не бе в състояние да се прибере в стаята си. Когато улови болната за ръка и напипа пулса, парижкият лекар само мълчаливо погледна господин Рубо, правейки му знак с глава; после двамата я вдигнаха на ръце и я поставиха на кревата в спалнята. Алин бързо разтвори вратите. Като всички легла за гости, на това легло нямаше бельо. Лекарите положиха Вероник върху покривката от червена дамаска. Рубо отвори прозорците, вдигна завесите и високо извика. Слугите и майка Совиа тозчас дотичаха. Запалиха жълтеникавите свещи в свещниците.

— Вижда се, съдено било — усмихвайки се, каза умиращата — смъртта ми да стане това, което трябва да бъде за християнската душа — празник!

По време на консултациите тя добави:

— Господин главният прокурор завърши делото си — аз умирам, той ме тласна...

Старата майка погледна дъщеря си и постави пръст на устните си.

— Ще говоря, майко — отвърна Вероник. — Вижте! Божият пръст е във всичко: умирам в червена стая.

Изплашена от думите ѝ, майка Совиа излезе.

— Алин — извика старицата, — тя заговори, чувате ли, заговори!

— Ах, госпожата е загубила ума си! — проплака вярната прислужница, забързала към спалнята с чаршафи за леглото на Вероник. — Тичайте за господин свещеника, госпожо!

— Трябва да разсъблечете господарката си — каза Бианшон на влязлата Алин.

— Това ще бъде много трудно, госпожата носи власеница от конски косъм!

— Как! Нима в деветнайсети век още съществуват подобни ужаси!

— Госпожа Граслен никога не ми позволи да опипам стомаха ѝ — забеляза господин Рубо. — Можех да следя за развитието на болестта само по лицето, по състоянието на пулса, по сведения, които получавах от майка ѝ и от камериерката.

Положиха Вероник върху канапе, докато обличаха голямото легло в дъното на спалнята. Лекарите разговаряха полугласно. Майка Совиа и Алин разгъваха бельото. Лицата на двете овернчанки се бяха изкривили от болка, сърцата им се късаха от страшната мисъл: „За последен път постигаме леглото ѝ, тя тук ще умре!“

Консултацията не трая дълго. Бианшон настоя Алин и майка Совиа да не слушат болната, а да разрежат власеницата и да ѝ облекат риза. По време на тази процедура лекарите излязоха от залата. Минавайки покрай тях с увитото в кърпа ужасно оръдие на разкаянieto, Алин каза:

— Тялото на госпожата цялото е в рани.

Двамата лекари влязоха в стаята.

— Вашата воля, госпожо, е по-силна от волята на Наполеон — каза Бианшон, след като зададе на Вероник няколко въпроса, на които тя отговори с удивителна яснота на мисълта. — Вие запазвате всички свои умствени способности в последния стадий на болестта, докато императорът бе загубил могъщата сила на интелекта си. Съдейки по онова, което зная за вас, аз си позволявам да ви говоря откровено.

— Коленопреклонно ви моля за това — каза тя. — Вие сте в състояние да определите точно колко още жизнени сили има у мен; нуждая се от тях в последните няколко часа.

— Тогава мислете само за спасението си — каза Бианшон.

— Ако Бог ми окаже милостта да умра внезапно — произнесе Вероник с ангелска усмивка, — повярвайте, че тази милост е за благо на църквата. Аз трябва да запазя присъствие на духа сега, за да изпълня Божия промисъл, а Наполеон по това време вече бе изминал предназначения му път.

Двамата лекари се спогледаха изумени, слушайки тези думи, произнесени така непринудено, сякаш госпожа Граслен разговаряше с тях в салона си.

— А! Ето лекаря, който ще ми донесе изцеление! — каза Вероник, като видя да влиза архиепископът.

Тя събра всички сили, за да седне, сбогува се любезно с господин Бианшон, като го помоли да приеме от нея не пари, а подарък за добрата вест, която току-що бе изрекъл; после пошепна няколко думи на майка си и тя отведе лекаря. Разговора с архиепископа Вероник отложи до пристигането на свещеника, а дотогава пожела да си отдъхне. Алин бдеше край господарката си. Към полунощ госпожа Граслен се събуди и запита за архиепископа и свещеника. Алин посочи двамата духовници, които горещо се молеха за Вероник. Тя със знак отпрати майка си и Алин и по друг неин знак двамата пастири се приближиха към леглото.

— Ваше преподобие, и вие, отче, аз не ще ви кажа нищо, което вече не знаете. Вие, ваше преподобие, пръв проникнахте в съвестта ми, прочетохте в нея почти цялото ми минало и този бегъл поглед се оказа за вас достатъчен. Моят изповедник, този ангел, когото небето ми изпрати, знае повече; на него трябваше да разкрия душата си. Вашият ум е просветен от духа на църквата, с вас аз искам да се посъветвам как да постъпя, за да умра като истинска християнка. Вие, строги и свети души, вярвате ли, че небето отвърща с опрощение на най-дълбокото разкаяние, на каквото някога се е отдавала грешна душа? Мислите ли, че съм изпълнила дълга си на земята?

— Да — каза архиепископът, — да, дъще моя.

— Не, отче, не — възрази тя, като се изправи, и в очите ѝ блеснаха мълнии. — Ето там лежи в гроба нещастник, който носи бремето на ужасно престъпление, а в разкошен замък живее жената, която се слави с благодеянията и с добродетелите си. Всички благославят тази жена! И всички проклинат злочестия момък! Той е низвергнат и осъден на всеобщо презрение, аз съм могъща и се ползвам с уважение. Аз повече от него съм виновна за злодеянието, а добрите дела, които ми донесоха толкова слава и признателност, до голяма степен са негова заслуга. На мен, измамницата, въздават почести, а той, жертва на скромността си, е покрит с позор! След няколко часа ще умра и цял кантон ще ме оплаква, цял департамент ще

слави благодеянията ми, моето благочестие, моите добродетели; а той умря, обсипан с проклетия, пред очите на тълпата, привлечена на площада от ненавист към убиеца! Вие, мои съдии, вие сте прекалено снизходителни; но аз чувам в себе си властен глас и той не ми дава покой. Ах! Десницата Божия, по-тежка от вашата, ме удряше ден след ден, сякаш за да ми напомни, че не всичко съм изкупила. Моите прегрешения ще бъдат опростени само чрез публично разкаяние. А той е щастлив! За престъплението си прие позорна смърт пред Бога и пред хората. Докато аз все още заблуждавам света, както заблудих земното правосъдие. Всяка дан на уважение ме оскърбяваше, всяка похвала нараняваше сърцето ми. Нима не виждате в присъствието на главния прокурор волята на небето в съзвучие с гласа, който крещи в мен: признай!

Двамата пастири, първенецът на църквата и смиреният свещеник, тези просветлени умове, мълчаха, свели очи надолу. Дълбоко развълнувани от величието и покорството на грешницата, съдиите не се решаваха да произнесат присъдата си.

— Дете мое — продума най-последно архиепископът, като вдигна одухотвореното си лице, посърнало от строгите нрави на благочестивия живот, — вие отивате по-далеч от изискванията на църквата. Славата на църквата е в това да съчетае догмите си с нравите на всяка епоха, защото на църквата е съдено да върви с човечеството векове векове. По нейно решение тайната изповед замени публичната изповед. Тази подмяна създаде нови закони. Достатъчни са страданията, които изтърпяхте. Заспете в мир: Бог чу молитвите ви.

— Но нима желанието на грешницата не е в съгласие със законите на раннохристиянската църква, която даде на небето толкова светии, мъченици и проповедници, колкото звезди блестят на небесната твърд? — пламенно възрази Вероник. — Кой писа: „Изповядайте се едни на други“? Нима не близките ученици на нашия Спасител? Позволете ми открито, на колене да изповядам своя позор! Само така ще изкупя прегрешенията си към хората, към злочестото семейство, прокудено и почти измряло по моя вина. Хората трябва да узнаят, че моите благодеяния не са дар, а дълг. А ако по-късно, след смъртта ми, някаква случайност смъкне лъжливия воал, който ме скрива?... Ах, при тази мисъл усещам, че дъхът ми спира.

— Във вашите думи виждам пресметливост, дете мое — строго каза архиепископът. — Страстите са все още силни във вас, особено онази, която ми се струваше угаснала...

— О, кълна ви се, ваше преподобие — извика Вероник, като прекъсна прелата и го погледна с изцъклени от ужас очи; — сърцето ми е очистено чрез разкаяние, на каквото е способна само съгрешилата жена: аз всецяло съм изпълнена от мисълта за Бога.

— Нека оставим, ваше преподобие, небесното правосъдие да си върши своето — каза свещеникът с треперещ глас. — Ето вече от четири години се противопоставям на това намерение и то бе единственият повод за спорове между мен и моята духовна дъщеря. Тази душа е открита пред мен до дъно, земята повече няма право над нея. Петнайсет години ридания, сълзи и покаяние изкупиха общата вина на две същества; не мислете, че е имало и най-малка следа от страст в жестоките ѝ угризения. Отдавна вече това горещо разкаяние е чуждо на пламенните спомени. Да, потокът от сълзи угаси огъня на страстта. Аз отговарям — продължи той, като положи ръка върху главата на госпожа Граслен и показа на прелата пълните ѝ със сълзи очи, — аз отговарям за чистотата на тази архангелска душа. Впрочем в нейната мисъл съзирам желание да възстанови честта на отсъстващото семейство, което по волята на провидението има тук свой пратеник.

Вероник пое треперещата ръка на свещеника и я поднесе към устните си.

— Вие често бивахте суров към мен, скъпи мой изповеднико, но сега разбирам къде свършва тази ваша апостолска кротост! Вие — обърна се тя към архиепископа, — вие, върховният владика на това кътче от Божието царство, бъдете моя опора в този час на срам и позор! Аз ще сведа глава като последната от жените, а вие ще ме изправите пречистена и може би равна на онези, които не са познали падението.

Архиепископът мълчеше, претегляйки мислено всички доводи и възражения, които виждаше с изостреното си духовно око.

— Ваше преподобие — отново заговори свещеникът, — религията е подложена на жестоки изпитания. Връщането към старите обичаи, наложено от тежестта на вината и на разкаянието, може да се

превърне в тържество за църквата, за което всички ще ни бъдат благодарни.

— Ще кажат, че сме фанатици. Ще кажат, че ние сме изискали тази ужасна сцена. — И архиепископът отново потъна в размишления.

В това време, предварително почукали, влязоха Орас Бианшон и Рубо. Когато вратата се отвори, Вероник видя своята майка, сина си и всички домашни, молещи се за нея на колене. Свещениците от двете съседни енории също бяха тук, дошли, за да помогнат на отец Боне, а може би и за да приветствуват знаменития прелат, комуто френското духовенство единодушно предричаше кардиналски сан, надявайки се, че високият му, действително галикански ум е способен да просвети свещената колегия.

Орас Бианшон трябваше да се върне в Париж и сега идваше да се прости с умиращата и да поблагодари за щедростта ѝ. Лекарят пристъпваше бавно, отгатвайки по лицата на двамата свещеници, че се касае за душевна рана, предопределила телесното страдание. Положил Вероник в леглото, той улови ръката ѝ и опипа пулса. Дълбоката тишина на селската лятна нощ придаваше тържественост на тази сцена. Голямата спалня с широко разтворена двукрила врата бе ярко осветена; свели ниско глави и превили колене, всички се молеха; двамата свещеници с требници в ръце четяха, седнали в креслата. От едната страна на разкошното парадно легло стояха прелатът във виолетовото си расо и свещеникът, от другата — двамата лекари.

— Тя и в смъртта не знае покой! — каза Орас Бианшон, който като всички богато одарени хора умееше да намира думи, достойни за великите събития, на които биваше свидетел.

Движен сякаш от вътрешен порив, архиепископът стана, повика отец Боне и като се отправиха заедно към вратата, прекосиха спалнята, а после и залата и излязоха на терасата, където поговориха няколко минути. Видял, че се завръщат, след като бяха обсъдили този спорен случай на църковната дисциплина, Рубо се втурна към тях:

— Господин Бианшон помоли да ви предам да побързате. Госпожа Граслен умира в страшна възбуда, която няма отношение към болестта ѝ.

Архиепископът ускори крачките си и когато се приближи до госпожа Граслен, отправила към него тревожен поглед, каза:

— Вашето желание ще бъде изпълнено.

Без да снema ръка от пулса на болната, Бианшон в учудване вдигна рамене, като погледна Рубо и двамата отци.

— Ваше преподобие, това тяло не се подчинява повече на законите на науката. Вашите думи вдъхнаха живот там, където вече цареше смъртта. Вие ме карате да вярвам в чудеса.

— В нашата болна отдавна вече е жива само душата! — каза Рубо, комуто Вероник поблагодари с поглед.

В този миг щастливата усмивка, появила се на устните на Вероник при мисълта за пълно изкупление, придаде на лицето ѝ ангелската невинност на нейните осемнайсет години. Всички тревоги, изписани в дълбоките бръчки, тъмният цвят, сивите петна, всички белези на времето, които правеха тази глава така страшно хубава доскоро, когато изразяваше само страдание — с една дума, ужасяващите промени в облика на Вероник изчезнаха; на присъстващите им се стори, че дотогава Вероник е носела маска и че тази маска бе паднала. За лишен път се повтаряше чудесното превращение, при което красотата на живота и чувствата на тази жена намираха вярно отражение върху лицето ѝ. Всичко в образа ѝ се очисти и проясни, сякаш мечовете на долетелите до нея ангели-хранители я озаряваха с отблясъците си. Такава бе, когато в Лимож я наричаха „прекрасната госпожа Граслен“. Любовта към Бога се оказваше по-могъща от непозволената любов; едната бе пробудила някога всички жизнени сили, другата побеждаваше сега предсмъртното безсилие. Раздаде се глух вик, майка Совиа се хвърли към леглото.

— Най-после отново виждам детето си! — възкликна тя.

Изразът, с който старицата произнесе „детето си“, така живо напомняше за невинното време на детството, че всички свидетели на тази красива смърт отпуснаха глави, за да скрият вълнението си. Прочутият лекар целуна ръката на госпожа Граслен и излезе. Шумът от колелата на каретата му, нарушил нощната тишина, възвестяваше, че няма надежда да се съхрани душата на този край. Когато госпожа Граслен задряма, архиепископът, свещеникът, лекарят и всички приятели, изпитващи тежка умора, също полегнаха да си отдъхнат.

29. ПРЕДСМЪРТНИ ПРИЗНАНИЯ

Призори умиращата се пробуди и помоли да отворят прозорците. Искаше ѝ се за последен път да види изгрева на слънцето.

В десет часа сутринта монсеньор Дютей, облечен в епископски одежди, влезе в стаята на госпожа Граслен. Прелатът и отец Боне се отнасяха с такова доверие към тази жена, че се въздържаха да я посъветват относно границите, към които трябваше да се придържа в признанията си. Вероник видя, че духовните лица бяха повече, отколкото наброяваше енорията на Монтеняк — тук присъствуваха отци и от съседните общини. Четирима селски свещеници се готвеха да помагат на епископа. Великолепните църковни украшения, с които госпожа Граслен бе дарила енорията си, придаваха на церемонията особена пищност. Осем момченца от църковния хор, в червени и бели одежди, стояха в две редици от леглото до вратата, водеща в залата, и държаха в ръце свещници от позлатен бронз, които Вероник бе изписала от Париж. Предани на Вероник хора бяха донесли от църквата дървения олтар, окичен и подготвен така, че негово преподобие архиепископът да отслужи литургия пред нея. От двете страни на олтара двама побелели клисари държаха кръста и хоругвите.

Госпожа Граслен бе дълбоко развълнувана — подобни грижи църквата отделяше само за короновани особи. Двете крила на вратата бяха разтворени и Вероник можа да види приземния етаж на замъка, където се бе насъбрало почти цялото население на Монтеняк. Приятелите ѝ бяха предвидили всичко, в залата се намираха само домашните; пред тях, до вратата на спалнята, се тълпяха най-близките приятели и ония, на чиято съдържаност и деликатност можеше да се разчита. Господата Гростет, Дьо Гранвил, Рубо, Жерар, Клузие и Рюфен бяха седнали на първия ред. Всички те трябваше да станат и да стоят прави, та гласът на изповядащата се да не бъде чул от никого освен от тях. За щастие и риданията на близките заглушиха признанията на умиращата. Най-отпред стояха две жени, чиито измъчен вид предизвикваше ужас. Първата бе Дьониз Ташрон; чуждоземните ѝ, по квакерски прости дрехи я правеха неузнаваема за

съселяните ѝ; но тук присъствуваше човек, комуто бе трудно да я забрави; появяването на Дьониз хвърли лъч светлина върху страшната тайна. Главният прокурор внезапно прозря истината; и осъзна пределно ясно ролята, която бе играл пред госпожа Граслен. Магистратът, този син на деветнадесетия век, подвластен по-малко от другите на религиозните догми, бе обхванат от ужас, тъй като едва сега разбра каква мъчителна драма бе изживявала Вероник в двореца Граслен по време на процеса Ташрон. Тези трагични дни отново оживяха в паметта му, осветени от искрящите от омраза очи на старата Совиа, които сякаш го заливаха с потоци от разтопено олово. Тази жена, стояща на десет стъпки от него, не му прощаваше нищо. И представителят на земното правосъдие потрепери. Бледен, ранен в самото сърце, той не смееше да погледне одъра, където лежеше сразена от ръката на смъртта жената, която толкова беше обичал и която сега събираше сетни сили, за да победи агонията с величието на страшната си вина; и сухият профил на Вероник, открил се като бяло петно върху червената дамаска, го накара да се олюлее.

В единайсет часа богослужението започна. Когато свещеникът от Визе прочете апостолското послание, архиепископът смъкна стихара и застана на прага на вратата.

— Християни, събрани тук, за да присъствувате при последното черкуване на господарката на този дом — каза той, — вие, които присъединявате молитвите си към молитвите на църквата, за да изпросите за нея вечно спасение, знайте, че в предсмъртния си час тя се сметна за недостойна да приеме светото причастие, ако за назидание на ближния не изповяда открито най-големия си грях. Ние се противопоставихме на благочестивото ѝ намерение, макар този обичай на публично разкаяние да е съществувал в първите дни на християнството. Но тъй като клетата жена ни довери, че желае да възстанови доброто име на едного от синовете на тази енория, ние ѝ позволихме да следва свободно гласа на разкаянието.

След тези думи, произнесени с благодушно пастирско достойнство, архиепископът се оттегли настрана, за да стори място на Вероник. Умиращата пристъпи напред, поддържана от старата си майка и от негово преосвещенство отец Боне — два величави и всепочитани образа: не дължеше ли тя на майчинството тялото си, а на духовната си майка, църквата — душата си? Вероник прегъна колене

върху малка възглавница, скръсти ръце и за миг се замисли, сякаш черпеше от някакъв небесен източник в сърцето си сили, за да заговори.

В тези минути мълчанието стана страшно. Никой не смееше да погледне съседа си. Всички очи бяха сведени надолу. И все пак, когато Вероник вдигна глава, срещна погледа на главния прокурор и изразът на побледнялото му лице я накара да поруменее.

— Аз не ще мога да умра в мир — заговори Вероник с далечен глас, — ако оставя за мен лъжливата представа, която всички вие, които ме слушате, може би сте си създали. Вие виждате пред себе си голяма грешница, която се доверява на молитвите ви и се опитва да заслужи опрощение чрез публично признание на греха си. Този грях е толкова тежък, последствията му са толкова ужасни, че вероятно никакво разкаяние не може да ги изкупи. Но колкото повече унижения понеса на земята, толкова по-малко ще се боя от Гнева Божи в Царството небесно, към което се стремя.

Баща ми, който всякога се е отнасял с доверие към мен, преди около двацет години предостави на грижите ми младеж от вашата енория, отличаващ се с примерно поведение, със склонност към науките и с превъзходни душевни качества. Този младеж бе нещастният Жан-Франсоа Ташрон, който от това време се привърза към мен като към своя благодетелка. По какъв начин моето чувство към него стана греховно? За това, струва ми се, ми е позволено да мълча. Може би ще си помислите, че най-чистите чувства, вълнуващи ни тук, на земята, неусетно са се отклонили от правия път, ще подирите оправдание в безумната себеотдайност, в човешките слабости, в множество причини, които като че ли смекчават тежестта на вината ми. Но дори ако съм се ръководела от най-добри чувства, ще стане ли от това отговорността ми по-малка? Предпочитам да призная, че аз, която по възпитание и обществено положение стоях по-високо от младежа, поверен ми от моя баща и от когото трябваше да ме откъсне свойствената на нашия пол свенливост, тръгнах по гибелния път на сатаната. Изпитвах твърде силно майчинско чувство към този момък, за да остана равнодушна към покорното му и мълчаливо обожание. Той пръв ме оцени по достойнство. Може би ме подведоха мои коварни съображения: помислих си колко мълчалив и сдържан ще бъде младежът, който ми дължеше всичко и когото случаят бе поставил така

далеч от мен, макар по рождение да бяхме равни. И накрая, в репутацията си на благодетелка и на богобоязлива християнка намерих завеса, прикриваща поведението ми. Уви! Моята страст потърси убежище в сянката на олтара и това несъмнено е едно от най-големите ми прегрешения. Най-добродетелните постъпки, любовта, която изпитвам към майка си, моето благочестие, дълбоко и искрено въпреки заблуденията ми — всичко пожертвувах за жалкото тържество на безразсъдната си страст и аз чувствавах как ме оплитат неразривните ѝ връзки. Моята бедна, обожаема майка, която сега ме слуша, бе дълго, без да подозира това, невинна съучастница в злото. Когато най-последните ѝ се отвориха, бях отишла толкова далеч по измамния път към щастията, че тя намери в майчиното си сърце сили да мълчи. Така мълчанието ѝ се превърна във висша добродетел. Любовта към дъщеря ѝ победи любовта към Бога. Ах! Аз тържествено снемат от душата ѝ тежкия воал, който носеше! Тя ще завърши дните си, без да принуждава очите и лицето си да лъжат. Нека не бъде укорявана майчината ѝ любов, нека благородната ѝ, свята страст, увенчана с всички добродетели, блести в целия си блясък, освободена от звеното, чрез което неволно се докосваше до толкова безчестия!...

Тук гласът на Вероник се удави в ридания; Алин ѝ поднесе амоняк.

— Дори преданата прислужница, която ми оказва тази последна услуга, се отнасяше към мен по-добре, отколкото заслужавах, и си даваше вид, че не знае онова, което ѝ бе добре известно. Но тя бе посветена в тайната на суровото разкаяние, чрез което умъртвявах плътта си, която най-последно рухна.

И така, аз моля за опрощение хората за това, че ги заблудих, подмамена от ужасната човешка логика. Жан-Франсоа Ташрон е далеч по-малко виновен, отколкото може да си представи обществото. Ах! Умолявам всички, които ме слушат! Помислете колко млад бе той, как го опияняваха и моите угризения, и неволните съблазни! Нещо повече! В него говореше честността, но честност зле разбираана, и именно тя доведе до голямото нещастие. Ние и двамата не можехме повече да понасяме тази непрестанна лъжа. Той, клетият, се позоваваше на гордостта ми, искаше тази трагична любов да не бъде срамна за мен. Аз, единствено аз бях виновна за престъплението му! Тласкан от нуждата, бедният младеж, виновен само в безграничната си преданост

към своя кумир, бе избрал най-осъдителния, най-непоправимия от всички запретени пътища. Узнах за всичко в деня на престъплението. Но в момента на изпълнението му Ръката Божия срина цялото здание от лъжливи кроежи. Аз притичах, дочула викове, които още кънтят в ушите ми. Отгатнах кървавата борба, но не бе в моята власт да я спра — аз, първопричината на безумието й. Ташрон бе тогава безумен, твърдя това и днес.

Тук Вероник погледна главния прокурор, а от гърдите на Дьониз се изтръгна дълбока въздишка.

— Той загуби разума си, когато видя да рухва неочаквано всичко, което смяташе за свое щастие. Злочестият младеж бе заблуден от собственото си сърце; съдбовната неизбежност го тласна от простъпка към престъпление, от престъпление към двойно убийство. Едно бе ясно: излезе от дома на майка ми невинен, а се върна престъпник. Само аз единствена в света знаех, че тук нямаше умисъл, нито онези утежняващи вината обстоятелства, заради които го осъдиха на смърт. Сто пъти исках да призная всичко, за да го спася, и сто пъти с ужасно усилие, продиктувано свихе, стисках устни и мълчах. Възможно е именно моето присъствие там, на няколко стъпки, да му е вдъхвало ужасната, срамната, позорната смелост на убийците. Сам, той би избягал. Аз бях изваяла тази душа, аз бях развила този ум и облагородила това сърце и знаех, че е неспособен на низки чувства! Бъдете справедливи към това невинно оръдие, справедливи към спящия благодарение на Божието милосърдие мирно в гроба, който оросихте със сълзите си, догаждайки несъмнено истината! Накажете, проклинайте виновницата, тя е пред вас! Ужасена от извършеното престъпление, аз сторих всичко, за да го прикрия. На мен, останала без свои деца, баща ми бе поверил чуждо дете, за да го отведе към Бога, а аз го отведох на ешафода! Ах, засилете ме с укори, сразете ме, моят час удари!

При тези думи очите на Вероник засвяткаха с неукротима гордост. Архиепископът, който стоеше зад нея, осеняйки я с пастирския си жезъл, излезе от безстрастното си спокойствие, протегна десница и закри очите на каещата се. Раздаде се глух стон, изтръгнал се сякаш в предсмъртна мъка. Жерар и Рубо подхванаха Дьониз Ташрон, изгубила съзнание, и я изнесоха от стаята. Пред тази

картина Вероник почувствува безпокойство и огънят в очите ѝ притихна; но тя скоро възвърна душевния си покой на мъченица.

— Сега вече знаете — продължи тя, — аз не заслужавам похвали, нито благодарност за това, което създадох тук. В името на небето водех таен живот, изпълнен със строго покаяние, и то ще съди за него. Моят живот, известен на всички, бе огромно усилие за поправяне на извършеното от мен зло; запечатих покаянието си в дела, които оставят неизгладими следи на тази земя. То ще съществува вечно, ще живее в златните поля, в процъфтяващия Монтеняк, в ручейте, устремили се към равнината, някога дива и неплодна, а сега зелена и цветуща.

В продължение на сто години нито едно дърво не ще бъде отсечено тук, без хората от вашия край да си спомнят на чии угризения са дължали сянката му. Каещата се душа, вдъхнала живот в този край, дълго още ще живее сред вас. Това, което сте приписвали на нейните способности и на достойно придобитото ѝ богатство, е извършено от приемницата на разкаянието му, от тази, която причини престъплението. Дължимото на обществото е възвърнато, върху мен единствена лежи отговорността за живота на младия човек, прекършен в разцвета на силите му; този живот бе поверен на мен и от мен ще се търси отчет!...

Сълзи угасиха огъня в очите на Вероник. Тя замълча.

— И още нещо: сред вас е човекът, който изпълни честно дълга си и с това си навлече моята ненавист, която ми се струваше неизлечима — подхвана тя. — За мен той бе първото оръдие на изпитанието ми. Твърде близо бях до престъплението, нозете ми твърде дълбоко бяха затънали в кръв, за да не мразя правосъдието. Разбрах, че докато макар и зрънце от тази омраза живее в сърцето ми, не ще умре в мен греховната страст; нямаше какво да опрощавам, аз само очистих тайното кътче, където се бе стаило злото. Колкото и мъчителна да бе тази победа, тя е несъмнена.

Вероник видя обляното в сълзи лице на главния прокурор. Земното правосъдие сякаш страдаше от угризения. Когато каещата се вдигна глава, за да продължи изповедта си, срещна разплаканите очи на стареца Гростет, който протягаше към нея ръце, сякаш за да ѝ каже: достатъчно!

И тук тази невероятна жена чу такива раздиращи сърцето ридания, че развълнувана от толкова състрадание и успокоена от балсама на всеобщото опрощение, почувствува как я обхваща смъртна слабост; виждайки дъщеря си останала напълно без сили, старата майка се хвърли към нея и като някога я отнесе в леглото.

— Християни — каза архиепископът, — вие чухте изповедта на покаяницата. Тя потвърди присъдата на земното правосъдие и с това може да успокои съмненията или тревогите му. Думите ѝ трябва да ви накарат отново да присъедините молитвите си към молитвите на църквата, която отслужва литургия, за да измоли от всевишния милосърдното му опрощение в отговор на едно толкова голямо покаяние.

Службата започна. Вероник я следеше с вид на дълбоко вътрешно успокоение, което я правеше неузнаваема. На лицето ѝ се появи израз на непорочна чистота, достойна за невинната и простодушна девойка, каквато бе в стария бащин дом. Зарята на вечния живот вече докосваше челото и лицето ѝ с бели и златисти отблясъци. Вероник навярно дочуваше тайнствена музика и черпеше жизнени сили в желанието си за последен път да се съедини с Бога. Отец Боне се приближи до леглото и даде на Вероник опрощение на греховете. Архиепископът я помаза със светия елей, не скривайки бащинските си чувства, показали на всички присъстващи колко скъпа на сърцето му бе тази заблудена, ала отново намерена овчица. Довършвайки помазването, прелатът затвори за всичко земно тези очи, причинили толкова злини, и заключи с печата на църквата прекалено красноречивите устни. Ушите, слушали толкова лоши внушения, станаха глухи завинаги. Всички чувства, укротени от покаянието, бяха сега осветени и духът на злото бе загубил власт над тази душа. Никога богомолци не са разбирали величието и дълбочината на тайнството така проникновено, както тези, видели църквата да увенчава с благословието си изповедта на умиращата.

Пригответена за причастие, Вероник прие Тялото Господне с надежда и радост, стопили ледовете на неверието, на което така често се натъкваше свещеникът. Потресен, Рубо стана в този миг католик. Зрелището бе и трогателно, и страшно! Но и толкова тържествено, че живописиста може би би намерила в него сюжет за някой свой шедьовър.

Когато след причастието дочу да подхващат Евангелието на Йоана, умиращата със знак помоли майка си да доведе при нея сина ѝ, когото възпитателят бе извел навън. Видяла Франсис коленичил пред леглото ѝ, опростената майка се почувствува в правото си да благослови детето си и като положи ръка на главата му, издъхна.

Старата Совиа стоеше права, всякога на поста си както от двайсет години насам. Тази по свой начин героична жена затвори очите на многострадалната си дъщеря и ги целуна едно след друго. Тогава всички свещенослужители и останалите духовници обкръжиха леглото. В трептящата светлина на свещите те подхванаха страшната песен *De profundis*, чиито звуци възвестяваха на хората, застанали на колене пред замъка, на приятелите, молещи се в стаите, и на всички прислужници, че майката на кантона е мъртва. Ридания и вопли от всички страни се смесиха със заупокойната молитва.

Изповедта на тази необикновена жена не бе излязла отвъд прага на спалнята, чуха я само добронамерени приятели.

Когато селяните от съседните села и жителите на Монтеняк дойдоха един след друг, за да положат зелена клонка и кажат през сълзи и молитви сетното сбогом на благодетелката си, те видяха някакъв съкрушен от скръб магистрат, уловил студената ръка на жената, която, без сам да желае това, така жестоко, но и така заслужено бе наранил.

Два дни по-късно главният прокурор, Гростет, архиепископът и кметът, уловили за краищата черното покривало, съпроводиха тялото на госпожа Граслен до последното ѝ жилище. Спуснаха я в гроба сред пълно мълчание. Не бе произнесена нито дума, никой не намираше сили да заговори, очите на всички бяха пълни със сълзи. „Това е светица!“ — шепнеха хората, разотивайки се по пътищата на кантона, който бе възродила, и този шепот сякаш вдъхваше душа на създадените от нея поля.

Никому не се стори странно, че госпожа Граслен бе погребана до Жан-Франсоа Ташрон; тя не бе молила за това; но старата майка, движена от нежно състрадание, беше посъветвала клисаря да положи един до друг тези, които светът така жестоко бе разделил и които общото им разкаяние съединяваше в чистилището.

Завещанието на госпожа Граслен оправда всички очаквания. В Лимож тя учредяваше стипендии в колежа и придаваше в приюта

легла, предназначени само за работници; отделяше значителна сума — по триста хиляди франка на всеки шест години — за постепенно откупуване на онази част от селото, наричана Ташронови, където нареждаше да се построи приют за бедни старци от кантона, за болни, за крайно бедни родилки и за бездомни деца; приютът трябваше да носи името на Ташронови. Вероник желаше приютът да бъде обслужван от сестри-монахини и предвиждаше четири хиляди франка за възнагражденията на хирурга и на лекаря. Госпожа Граслен умоляваше Рубо да приеме службата главен лекар към приюта, предоставяйки му да си избере хирург и да следи за строежа на сградата заедно с Жерар, когото назначаваше за архитект. Освен това на монтенякската община завещаваше просторни ливади, доходите от които трябваше да покриват данъците. Църквата, дарена с помощен фонд за особени случаи, се задължаваше да издирва млади хора и деца в Монтеняк, проявяващи склонност към изкуството, науката или към някакъв занаят. Благоразумна и съобразителна в благотворителността си, завещателката насочваше църквата към сумите, предвидени за поощрение на талантите.

Вестта за смъртта на Вероник, посрещната навсякъде като обществена беда, не предизвика никакви одумки, оскърбителни за паметта на тази жена. Такава почтителна съдържаност говореше за вътрешно преклонение пред високите ѝ добродетели от страна на благочестивите труженици, които извършват в този край на Франция чудеса, описани в известните „Нравоучителни писма“.^[2]

Жерар, станал настойник на Франсис и задължен чрез завещанието да живее в замък, се прехвърли в новия си дом; и едва три месеца след смъртта на Вероник се ожени за Дьониз Ташрон, в която Франсис намери своята втора майка.

Париж, януари 1837 — март 1845

---

[2] „Нравоучителни писма“ — ежегодни отчети на френските католически мисионери. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.